

Metafizîk û hebûn

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

Metafizik û hebûn
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefeyê
2022-Almanya-Berlin
Grafik: zendi şîyar

.
ISBN 968-4-940994-43-4

Pêşgotin:

Gotina metafîzîkê wê ji gelek aliyên ve wê di rengekê de wê were salixkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê pêvajoyên salixkirinê wê, ji mijare têngîna bi dervî hebûnê û ên di wê de ên bi kûrbûnê û hwd re wê were ser wê sekin in. Di têngînên aristoteles de wê dema ku wê bahsa têngîna metafîzîkê wê bikê wê bi têngîna weke lêkolîna hebûnê ve wê girêdayî wê ser wê bisekinê û wê di dewama wê de wê weke têgihek weke 'ya ji fizîkê wêdetir' ku wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê ya ji fizîkê wêdetirî wê weke ya dervî fizîkê jî wê were fahmkirin. Lê ev têngîn wê di xwe de wê di demên antikê ên felsefeyê, serdema navîn û di demên hemdem de jî wê, di rengekê de wê, bina sedema gelek nîqaşên ser metafîzîkê. Di wê temenê de wê ya ji wê wêdetirî wê weke dervî wê were fahmkirin û an wê weke dervî fizîkê wê were dîtin jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di wê temenê de wê ya dervî fizîkî wê weke têngînek bi heyîna hebûnê ve wê girêdayî wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê dema ku wê, hebûn wê weke ku wê di serdema navîn de wê bi têngîna giyanê û hwd re wê were lê hizirkirin wê hinekê ji wê têngîna metafîzîkê a ji fizîkê wêdetirî wê derbas bibê û wê têngînek weke ya dervî fizîkê ku ew heyî û ew ti têkiliya wê bi wê re neyî û nikaribê bi rewşek fizîk re wê dîyarbikê re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Di tefkîrên bi têngîna giyanê re wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin û ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke were lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, aliyekê wê yê din jî wê, di serdema navîn de wê têngînek bi wê rengê wê weke bi têngîna ontolojiyê ve wê girêdayî wê weke ya dervî fizîkî ku ew bi ber bûna fizîkbûnekê ve dihê û ji wê fizîkbûnekê diafirê wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Ev hizir wê weke rengên felsefeya idealîzmê ku wê temenê têngîna weke ya bi sedema hizirkirinê weke ji hizirê bûyîna tiştê wê di şêwayekê de wê weke ku wê temenê wê biafirênê û wê di wê temenê û şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di şewayekê din de jî wê di nava têkiliya ya fizikê û ya ne fizikê de wê hertimî wê têkiliyek ku ew dihê lêpirsin wê hebê. Di wê temenê de wê kijan wê kijanê biafirênê ev wê, weke aliyekê bi mijare hebûnê û bûna wê ku wê bi têtînen wekek ji nebûna hebûn bûya û an ji nebûnê dikarê bûyin bê û hwd wê were niqaşkirin wê di rengekê de wê weke ku ew wê di wê rewşê de wê temenê wê biafirênê ku ew bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê mijare têtîna hebûnê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di demên berê de wê zêdeyî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şewayek de wê werênê ser ziman bê.

Mijare hebûna dervî fizikê wê di wê temenê de wê weke hebûnek bi serê xwe a di çerçoveya rêgezên objeyê û an fizikê de wê weke bi têtîna şibîna wê û hwd re wê weke ku wê were lê hizirkirin. Minaq wê giyanek weke mirovekê bê. An jî wê ji wê analojîyê wê ew wê were lê hizirkirin ku wê giyan wê bi mirov re bê, wê giyane mirov bê, wê weke hebûna mirov bê, an jî wê weke hebûna mirov a bi hiş bê û hwd wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Lêpirsinên ser hebûna giyanê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê hem ji dîmenê têtîna pîroziyê bê û hem ji jî têtîn û dîmenê wê weke bi hebûn û têtîna wê ve wê girêdayî ku ew wê li hebûna wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û ew wê were hanin ser ziman. Ji wê aliyê ve wê hebûnek weke dervî fizikê diji wê di rengekê de wê weke hebûnek bêî fizik ku ew heya bê. Di wê temenê de wê di dînya me û an gerdûna me de wê, tefkirkirinek weke dervî ya têtîna fizikê û hwd wê weke bi wê rengê wê li gorî fahmkirina mirov a wê demê wê weke ne bi derfet bê. ber ku wê her tişt wê bi fizikê û rengê weke ku ew hebê wê di rengekê de wê bi wê hebûna xwe wê pêwîst bê ku ew di rengekê wê rengê de ew hebê re wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û ew wê were hamin li ser ziman. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şewa û rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke kaeribê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Mijare felsefeyê wê weke şewayekê fahmkirinê wê ew bê ku ew wê çawa wê di rengekê de wê ew wê fahmbikê wê ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, felsefeya serdema kevnera de wê weke ku wê bi platon re wê were û bibê wê dîmenekê ontolojikî wê di

rengêkê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Platon wê bi têngîna ideeyan re wê di rengêkê de wê bihuzirê û wê di wê temenê de wê bi têkiliya nava wan û an navarokê û hwd re wê dîmenekê temenê azmûnkirinê û hwd jî wê bi wê re wê weke dîmenekê fahmkirinê wê bi wê re wê bide diyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, aliyekê wê yê din jî ku wê di demên hemdem de jî wê bibê temenê têngînên weke yên 'apriori' ku wê were wateya têngîna bi heyîna dervî ya azmûnê ku ew heyî û ew di wê temenê de ew bi azmûnê nayê fahmkirin û hwd re wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi têngîna ideeyan re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di nava şîroveyan bi aqilê sofîstan ên wê demê û an filosofên xwezayê wê di ahengekê de wê bi wê yekê wê di nava ya bi çerçoveya azmûnê û ya dervî azmûnê ku ew wê çawa wê hebê û an wê bi derfet bê wê di rengêkê de wê weke ku wê bi wê re wê bikin ku ew wê li wê bihizirin û wê di wê temenê û di rengêkê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengêkê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên kevnera de wê di wê temenê de wê azmûnek wê weke bi aqilê azmûnê re û an weke bi hizirkirinên di çerçoveya têngîna skeptismê û hwd de wê werina ser ziman re wê dîmenekê felsefeya jîyanî jî wê xwe di rengêkê de wê bide diyarkirin. Îdeyê wê weke ku wê weke têngîna dervî û an dervî jîyanê û an weke dîmenekê din ê jîyanê wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ew wê, di wê temenê de wê, li gorî platon wê ne bi derfet bê ku mirov wê di rengêkê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê bi derfet bê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têngîna ya dervî aqil de wê di wê temenê de wê çawa wê were gihiştin li wê di wê temenê de wê wer elê hizirkirin. Ber ku wê platon wê bibêjê wê ideyê wê bi azmûnê wê nikaribê wê li wê were gihiştin bo fahmkirinê wê çî rê wê bi derfet bikê ku mirov wê karibê wê bi wê li wê bigihijê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û ew wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ku gotin di cih de bê wê karibê wê bibêjê ku wê bi rengê hizirkirina platon bê û an yên sofîstan û hwd bê wê hertimî wê li ya derve wê li wê were lê hizirkirin û an wê li wê giranî wê were diyarkirin. Lê hîn bi hin wê hizirkirinên li navaroka wê ya têngînî weke ideeyê dihê diyarkirin wê jî demên helenismê û hwd ve wê zêdetirî wê bibin. Ber vê

yekê wê, epikur wê bahsa têtînên weke ku mirov ser ya piştî mirinê ku wê bi hebûna jiyanê re wê li wê ne hizirê. Lê di rengekê din de jî wê têtîna ideayê wê di wê demê de wê têtîhên cihê wê bi wê re wê weke werina lê hizirkirin. Minaq wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê ku wê navarok û hundurê wê weke cewherê, esasê û an toze û hwd wê herttimî wê hin bi hin wê êdî wê li wê were lê hizirkirin. Felsefeya serdema navin wê di wê temenê de wê weke felsefeyek bi hevgirtina ontoloji û teolojiyê ku wê li çerçoveyek bi wê rengê a wê kûrbûnê hati hûnandin û wê hebûnên bi şûbjeyê dikarin werina fahmkirin wê ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê di rengek de wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê din ê di wê de wê weke yê kûrbûnê wê di wê temenê de wê weke li wê were lê hizirkirin. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmikê û wê werênê ser ziman bê. Mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê ne belesebeb bê ku wê piştire wê ji jiya heyina fizikê wê di hizrên filosofên weke heidegger û hwd de wê ji wê were cihê kirin. Ew wê ne weke ya rengekê fahmkirina wê hundurê wê were dîtin. Wê ya weke dervî wê a jiyanî û an weke hizra jiyanî wê were dîtin. Di wê temenê de wê ya hundurê wê weke rengekê hizirkirinê ê cihê wê di wê temenê de wê were dîtin. Di wê temenê de wê weke dîmenekê heyî ku ew di şewayekê de wê weke pêwîst bê ku ew di şewayekê de wê weke karibê wê fahmbikê wê ser wê were sekin in.

Di dema serdema navin de wê têtîna ideeya dervî hizrê wê bi gotinên xwûdayî re wê were diyarkirin û hem jî wê weke têtînek afrîner wê bê tefkirkirin. Di wê temenê de ew weke bi aliyekê ku ew nayê afirandin lê ew diafirênê di wê temenê de wê dema ku wê bi wê were lê hizkirin wê hinekê jî wê weke di wê temenê de wê, xwediyê temen û awayekê hizirkirinê bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di serdema navin de wê di wê temenê de wê di nava têtîna rasyonalezekirina fahmkirinê û wê rewşa weke ya dervî irrasyonalityê wê were diyarkirin de wê bibê. Di wê temenê de wê rêgezên têtîna rasyonalityê wê di wê temenê de wê, têtîn wê weke hebê, diyar bê, dikarê were fahmkirin bê û hwd wê ser wan di temenekê şenberiya wê de wê, xwe bide diyarkirin. Hizra herî giring wê di wê temenê de ku wê bi felsefeyê wê were ser ziman wê bi têtîna weke dikarê were fahmkirin bê.

Vaji wê ya ku ew nikaribê were fahmkirin wê weke ya neyi û nikaribê wê pênasibikê wê hebûna wê nikaribê wê bahsa wê bikê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Wê ji aliyê têngîna metafizikê a derveyiya wê ya bi ideeyî re ku wê li wê were lê hizirkirin wê di nava jiyânê de wê, di wê temenê de wê bi aqilê felsefeyê wê ji wê aliyê ve wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Minaq wê hizrên weke yên Witgenestein wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê bixwezê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Hizên heidegger wê ji du aliyan ve wê karibê wê li wê bihizirê bê. Yek wê di navaroka wê de wê çawa wê di fahmkirina wê de wê karibê wê pêde çûyinekê wê bikê û wê ew fahmkirin wê di rengekê de wê bi rasyonalitya demê re wê di rengekê de wê fahmbikê wê di wê temenê de wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê. Di çerçoveya hizrên wî yên ser *ideeya teknolojiyê* ku ew wê bi wê bihizirê wê di wê temenê de wê weke dîmenekê fahmkirinê wê di şêwayekê de wê weke ku wê biafirênê û wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Felsefeya serdema navin wê dema ku wê bi ber ya demên hemdem ve wê were wê di wê navbera dema ronansê de wê di wê nûqteyê de wê bi hizrên weke yên descartes û hwd re wê, di rengekê de wê, li ser wê temenê wê lêpîrsinekê wê di têngîna hizrê de û bi gotina xwûdê û hwd re wê weke bi hizra rasyonel wê were kirin. Di wê temenê de wê dema ku wê, descartes wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê, bixwezê ku ew gotina xwûdê jî bi navarok û derveyiya wê re wê, bi dîmenekê epistemolojîkî wê fahmbikê. Kartezyaniyan wê, ew dîmen wê di rengekê de wê zêdeyî wê bi ber dîmenekê ontolojîkî-epistemolojîkî ve wê bibin. Lê aliyê wan ê ontolojîkî wê ji aliyê din wê girantir bê, wê weke çawa wê, di demên serdema navin û felsefeya wê de wê, bi çerçoveya fahmkirinê a ontolojiyê û teolojiyê de wê were hizirkirin û wê aliyê teolojiyê wê giraniya xwe wê hin bi hin wê zêdetirî wê bide diyarkirin. Ji xwe wê, ew giraniya aliyê teolojîkî bê ku wê bê sedema wê ku wê derî li pêşkevîna li ronansê jî wê di rengekê de wê bi hizirkirinê wê re wê weke ji wê re wê bide vekirin. Di wê temenê de wê ev bi rehetî wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, di demên piştî descartes de wê, ew hebûna metafizikê wê di rengekê de wê weke bi hizrên weke heidegger û hwd wê bê xwestin ku ew wê dervî dervî wê çerçoveyê heta ku ew wê, dikê û dixwezê dervî demên fahmkirinê ê rengê hizirkirina felsefeya demên antik jî. Di demên berê ên mitolojiyê

de wê fêrsek fahmkirinê wê weke ku wê bixwezê ku ew wê derxê dervî wê jî. Wê di demên hemdem de wê bi wê têtîna û hizirkirinê wê li wê têtîna hebûn û dema wê û pêvajoyên wê yên bi demê ên çawa wê bibin wê ser wê bisekinê. Ew wê, weke hebûnek ku ew ev demên mitolojiyi, felsefeyê, ên baweriyê serdema navin ên zanyariyê ên demên hemdem û hwd wê weke demên ku ew wê ser wê ardnigariya têtîha metafizikî wê bikin ku ew di dîmenekê fahmkirinê de ew li wê bihizirin û ew bi wê xwe biafirênin ku ew weke dîmenekê wê yê fahmkirinê bi wê biafirênin. Lê ew dîmenê fahmkirinê wê çendî wê werênê ser ziman jî ew wê weke aliyekê din wê bimênê li gorî wê rengê fahmkirinê û hizirkirinê.

Mijare fahmkirina metafizikê wê weke mijare hizrî û têtîhê bê. Ev têtîh dikarê wê weke bi gelek awayan were lê hizirkirin û her hizirkirin wê weke mijarek hebûnê a fahmkirinê bi wê re ew xwe bide diyarkirin. Di wê temenê de wê bi wê re wê, dîmenekê fahmkirina jiyanê wê li wê çawa wê were lê gihiştin wê di wê temenê de wê weke aliyê wê yê heri giring ku wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê, têtîna metafizikê wê jî jî mejiyî me mirovan wê bi xwe wê bide hizirkirin. Û wusa xuya dikê û dihe fahmkirin ku wê weke xosletekê me yê fahmkirinê ê bi jiyanê ve wê girêdayî bê. Wê weke gilokekê ku ew bi fêrsa fahmkirina jiyanê re wê hebê û wê bi wê fahmkirina wê û pêvajoyên wê yên fahmkirinê re wê xwe biafirênê û wê bide fahmkirin. Heta ku wê fahmkirina jiyanê û jiyan hebê jî wê nikaribê dervî fahmkirinek metafizikî bibê. Aliyê wê yê hebûnê wê bi wê re wê were fahmkirin. Pêvajoyên wê pêşketinê û hebûna pêşdikeve a jiyanê jî wê bi wê re wê were li wê hizirkirin û wê bi awayên wê re wê bê kirin ku ew were fahmkirin.

Abdusamet Yigit

Destpêk: bi kortasi çerçoveya gotina metafîzîkê bi têtîna hebûnê

Mijare felsefeyê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di serî de wê hebûna hizirkirinê wê bi ya ku ew heya re wê destpê bikê. Di wê temenê de wê ya ku ew heya wê weke hebûnê wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê filosofên weke parmenides wê mijare hebûnê wê biqasî wê ya nebûnê jî wê beremberê wê weke gotinekê wê bikê ku ew wê kifşbikê û wê bikê mijare lêpîrsinê. Di wê temenê de wê mijare lêpîrsina bi hebûnê re wê di wê temenê de wê, çawa wê hebûn wê hebê. çerçoveya wê û an forma wê, hebûna wê ya heyî ew çawa heya û an armanca wê ya weke teleolojîkî wê çawa wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di felsefeya aristo de wê ev wê weke aliyên ku wê di rengekê de wê were lê hizirkirin bin. Di wê temenê de wê hebûn ku ew hebê wê berçî wê hebê û an sedema bûna wê çî ya wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di gelek aliyan de wê mijare hebûnê wê di wê temenê de wê jî ser ya heyî re wê gihiştina funksiyonên weke sedemên hebûna wê weke aliyênku wê bi wê aliyê ve wê girêdayî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê mijare hebûnê û di wê de wê gihiştina têtînên weke sedema wê, armanca wê, forma wê û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyên wê yên ku wê di wê temenê de wê, direngê de wê, were lê hizirkirin.

Mijare hebûnê wê di rengekê de wê bi têtîna metafîzîkê re wê weke kku wê aristo wê bikê mijare qada lêpîrsinê û di wê de wê kûrbûnê. Di wê temenê de wê di demên kevnera de wê weke mijare hebûnê wê dema ku wê were lê hizirkirin wê jî du aliyan ve wê were lê hizirkirin. Aliyekê wê bi têtîna hebûna statîk û an ya di cihê xwe de weke sekinî û ya ku ew wê weke di herikînê û an pêvajoya tevgerê de bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di rengekê de wê, pêşî wê karibê wê pîrsê bikê ku wê hebûnek di cihê xwe de ku ew hertimê weke bêtevger wêê karibê hebê bê? Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê

wê ji gelek aliyên ve wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Heidegger wê mijare hebûnê wê ser wê temenê wê bi têngnek ontolojîkî wê hilde li dest û wê bikê ku ew ji metafizika aristo ew bigihijê metafizîkê hebûnê ku ew dikê ku wê şîrovebikê. Di wê temenê de wê têngîna hebûnê wê di rengekê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ya rasti ku mirov ji wê aliyê ve wê li mijare hebûnê dînerê wê gotina hebûnê wê weke gotinek zêde komplike wê xwe di rengekê de wê weke ku wê li hemberê me wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê de wê weke sînorê kifşkirinê wê nebê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê salixkirin wê hertimî wê li şûn xwe wê salixkirinên dîkin wê weke ku wê bide kirin û bihêlê. Di wê temenê de wê ev wê weke xosletekê hebûnê û bi wê re wê hebûna jiyanê ku ew heya bê. Em dema ku em hebûnê wê hildina li dest em nikarin wê dervî fêrsa jiyanê wê şîrovebikin û jiyan jî bêt tevger wê nikaribê li wê were tefkirkirin. Di wê temenê de wê mijare jiyanê û tevgerê wê weke du aliyên ku ew di rengekê de wê bidina diyarkirin. Li ser tevgerê re wê dîmenê jiyankirinê û hebûna jiyanê wê weke dîmenekê sentetîkî jî wê di rengekê fahmkirinê de wê karibê xwe bide diyarkirin. Lê ji wê zêdetirî wê bi gelek aliyên din ên weke dahûrî jî wê karibê wê li wê bihizirê û bi pêvajoyên wê yê fahmkirinê wê di wê temenê de wê,, di rengekê de wê weke ku wê karibê wê fahmbikê bê. Hinekê jî wê di nava gerdûnê de wê lêgerina li wateyê bi gotinên weke giyanê û xwûdê re wê di şewayekê de wê were dîtin ku ev wê bibin. Di wê temenê de wê hewldanên salixkirina gerdûnê wê di rengekê de wê bi wê re wê weke mijare zêde kûr ku wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê têngîna hebûna heyî wê di wê teenê de wê çawa wê were fahmkirin wê ser wê were sekin in. Lê di wê temenê de wê mijare gerdûnê wê weke têngnek ku wê çawa wê hebê û wê destpêkek wê di wê de wê hebê û an nebê wê hertimî wê weke mijare lêpirsinê bê. Di wê temenê de wê hinek têngîna bawerî ên teist wê di rengekê de wê di rengekê de wê bahsa destpêkekê bi xwûdê re wê bikin. An jî wê dema ku wê, wê destpêka bi xwûdê re wê bikin. Di wê temenê de wê, weke her tiştê bi xwûdê re destpê bikê û an di xwûdê de destpê bikê. Ev herdû gotin wê bi têngîna wê wateyên cihê wê karibin bidina me. Lê di rengekê de wê têngîna ji wê wêdetirî wê weke têngnek ku em dikarin bi wê re wê bi wê fahmbikin û li wê bigihijin. Hebûn wê di wê temenê de wê hinekê jî wê weke bi têngîna

lêgerina wate, mane û fahmkirinê bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê hinekê din wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirinê de wê di rengekê de wê gotina xwûdê wê weke gotinek razber wê di wê temenê de wê temenê hem bi wê azmûnkirina di nava jiyanê de bê û an di wê de wê bi têtînek zêhni a kûrbûnê û hwd bê wê weke bi wê re wê were kirin. Wê weke kirdeya dihzirê wê di rengekê de wê fêrsên fahmkinê wê bide me û ev kirdeya dihzirê wê bi serê xwe wê weke kirdeyek afriner bê. Ji wê afrînerîya wê ya bi zêhni û hişmendî wê di rengekê de wê bikê ku wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di rengekê de wê, di têtîna me de wê tişt wê bi gotinî û an fahmkirinê wê weke bi hebûnê re wê aliyê wê yê hundurîn wê bi kûrbûnê û derveyîya wê jiyanî wê bi berfirehiya fahmkrinê a di jiyanê de re wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê diakrê wê werênê ser ziman ku wê mijare têtîna salixkirina hebûnê û ji wê gihiştina fahmkirinê wê weke aliyekê wê yê giring bê. Ji wan fahmkirinên ku em gihiştinê de wê gihiştinên din wê temenê wan wê bi berdewamî wê bibê û ev wê weke diyalektîkek fahmkirinê wê weke di dewama hev de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare hebûnê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di şêwayekê de wê her fahmkirin wê weke berfirehbûn û an kûrbûnek di wê de ku wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman. Hebûn wê di xwe de wê kirdeyên weke bûyinê û rastinê jî wê bihawênî. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê têtînen weke bûyinê wê bi aluyê wê yê salixkirinê a bûyinê wê di rengekkê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Aliyê rastin jî wê bi wê heyinê û bûyina wê re wê weke diyariya wê ya di nava jiyanê de wê bi fumksiyonên wê û hwd re wê weke karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê

wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di mijare hebûnê de wê weke mijare diyarkirinê bê. Di wê temenê de wê, di feslefeyê de wê têtîna hebûnê wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê di wê de wê bigihijê kifşkirinê û an wê serûwane kifşkirinê bi berdewamî wê di wê de wê bikê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke werênê ser ziman bê. Mijare hebûnê wê di wê temenê de wê, dema ku em li wê dihizirin wê hertimî wê bi pêvajoyek bûyinê a herikbar re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin û wê di wê temenê de wê aliyên wê yên weke digûharê, diherikê, û bi demê re dibê û hwd re wê karibê wê werînê ser ziman bê. Di têtîna di demê de dibê jî wê weke di xwe de wê ya nebûnê jî wê di rengekê de wê bihawênê. Ev wê temen û çavkaniya gûharinê a bi hebûnê re jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin û wê werênê li holê bê.

Di demên kevnera de wê mijare hebûnê wê weke aliyekê wê yê giring wê were dîtîn ku wê ser wê were sekin in. Hewldanên salixkirina mijare hebûnê wê, di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Mijare hebûnê wê, di wê temenê de wê weke kirdeya hizirkirinê wê bibê. Di rengekê de wê di aslê xwe de wê mijare hebûnê wê weke aliyekê ku wê di şewayekê de wê hertimî wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê gotina gerdûnê wê weke gotinek ku wê di wê temenê de wê were lêpirsin û wê çawa wê were fahmkirin wê hizrên cihê wê bi wê re wê werina bidest xistin. Di rengekê de wê felsefeya serdema kevnera wê di rengekê de wê têtîliya gerdûnê, xwûdê û hwd wê bi hev re wê di rengekê de wê bikê berlêpirsinê. Di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê ku ew çî ya.

Lêpirsinên ku ew di wê temenê de wê bikê wê bi mijare xwûdê ve girêdayî wê bikê û wê bi gerdûnê re wê bikê ku wê fahmbikê Gerdûn wê weke çerçoveyek ku ew wê çawa wê were fahmkirin bê wê hertimî wê mejiyê mirov wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê were hhizirkirin. Di nava gerdûnê de wê, xatek çawa a pêşketinê û pêşveçûnê wê hebê ew wê bê kirin ku ew were fahmkirin. Di nava felsefeya demên destpêkê ên kevnera de wê di hizrên pre-sokratikî de wê lêpirsinên ku wê weke çavkaniya xwezayê, bûyinê û hwd wê çî bê li wê were lê hizirkirin. Di

wê nûqtayê de wê zerdeştî wê çar elementên weke avê, axê, agir û hewayê wê diyarbikin. Ev wê piştî wê weke di nava filosofên dema kevnera de jî wê were dîtin. Thales ku wê weke filosofê pêşî ê dema filosofên xwezayê bê wê di rengekê wê çavkaniyê wê avê bibînê. Di wê temenê de wê, şagirtê wî anaximender wê, di rengekê de wê têngîna apeiron wê weke rêgezekê wê bîrê ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke rêgezek ku wê weke di ahengekê de wê weke di gerdûnê de wê weke bi wê hertişt wê weke di ahengekê de wê bibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Têngîna apeiron wê weke têngînek rêgezî ku wê jî filosofên piştî jî wê bibê, çavkani. Minaq wê piştî wê, kifşkirinên eke 'nous' û an 'logos' wê weke rêgezên ku wê weke li gorî wê gerdûn wê bibê wê bihizirin. Di wê temenê de wê, di destpêkê de wê, hemû gerdûn wê weke di mitolojiya sumer de wê weke her yazdanek wê gerdûnê wê biafirênê. An jî wê di rengekê de wê hhizrên weke 'gerdûn jî xwe ew her hebû' re wê were hanin sser ziman. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di w nûqtayê de wê, di nava jiyanê de wê, her tiştê ku ew heya wê li gorî wê çawa wê wateyek li wê were dayin wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di rengekê de wê, di dîmenekê de wê têkiliya nava fahmkirinê û ya gerdûnê de wê weke têkiliyek fahmkirinê a razber bê. Di wê temenê de wê ev bi têngînên weke giyanê û an xwûdê û hwd re jî wê di rengekê de wê weke ku wê wusa bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê bê. Di wê nûqtayê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di nava fahmkirinê de wê, têngîna hebûnê wê weke têngînek diyarker a ku wê bi wê re wê weke were lê pirsin bê. Di nava hebûnê de wê pêvajoyên wê yên hebûnê wê çawa wê werina fahmkirin wê ser wê were sekin in. Hebûn wê dema ku wê ew di pêvajoyek gûharinê de bê wê berê wê bi kû ve bê? Wê armanca wê çi bê. Wê di encamê de wê bigihijê kû? Di wê temenê de wê weke pirsên di

encama jiyanê de wê weke ku wê bi aqilekê şubjektiv wê di rengekê de wê li wê were lêpirsin û hizirkirin.

Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, mijare hebûnê wê hinekê jî wê weke bi hebûna jiyanê ve wê girêdayî wê weke karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di mijare fahmkirinên di nava jiyanê de wê, bi wê re wê bi têngîna hebûnê re bin. Hebûn wê hem bi têngînek yek navendî weke yekê û he jî wê ji wê weke bêhijmar wê weke her daimî ku ew dibê û diafirê û ji xwe weke zêde dibê di wê temenê de wê bi wê re wê re wê were lêpirsin. Empedokles wê yek ji wan filosofên xwezayê bê ku wê elementên bingihên wê weke logoyan wê li wan bihizirê û wê di rengekê de wê mijare lêpirsinê wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew di rengekê de wê werênê ser ziman.

Mînaq empedokles wê ew wê lêbipirsê ku ew wê hhebûn wê hertimî wê zêde bibê û an wê tenê wê di rengekê û astekkê de wê bimênê bê. Di wê temenê de wê dema ku ew ji xwe zêde bibê wê çawa wê zêde bibê û ev sînorê zêdebûnê wê çawa û çi bê? Ev wê weke pirsên ku ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê were lêpirsin. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê hinek filosof wê weke epikur wê têngînek felsefeyî a weke ya kku ew weke ji jiyanê çû wê li şûnê wê ya din wê bibê û ev wê bi sînorekê xwezayî re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê sînorê xwezayê wê di wê temenê de wê weke sînorekê ku ew wê were lêpirsin bê. Di nava xwezayê de wê, sînorê bûyinê, gûharinê, zêdebûnê û hwd wê çiqas bê+ ev wê weke pirsên ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Hebûna diji wê di nava jiyanê de wê pêvajoyên wê yên jiyankirinê wê hebin. Di wê temenê de wê, ev têngîna metafizîkê wê, di rengekê de wê têngîna bûyina azmûnê û fêrsên bi wê ên fahmkirinê re wê bihizirê ku wê piştî wê jiyankirinê wê çi encam wê bi wê re wê hebê. Wê hebûna diji wê li gorî armancekê giştî wê biji û an wê ji xwe re wê biji. Di wê temenê de wê têngînen weke lêpirsinê a bi têngîna armanca jiyanê wê di wê temenê de wê weke aliyên ku ew wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were lêpirsin û wê bibê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê têngîna jiyanê wê, bi armanca wê re wê, di rengekê de wê demek dirêj wê di nava felsefeyê de wê bibê mijare

lêpirsinê. Di wê temenê de aristo wê di hizrên xwe yên di warê metafizikê de wê, lêpirsina bi armanca jiyanê re wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê wê fahmbikê bê. Di rengekê de wê ya ku em wê dijin û encama wê binerê wê pêvajoyên bûhûrî wê weke bi têngînek teleolojikî wê bo gihiştina wê encamê wê di rengekê de wê weke xwediye armancek jiyanê jî bê wê şîrove bikin. Lê di wê temenê de wê, ev encama ku ew gihiştina li wê bû wê weke encamek teqez bê? Ji wê encamê wê zêdetirî wê encam wê nebin ku mirov bigijiyê? Di wê temenê de wê, di rengekê de wê hume wê pirsek xwe ya navdar wê bikê. Wê bi gotina em dema ku em tiştê diavêjina hewa wê çi ewlehiya wê hebê ku ew wê bi şûn ve wê weke bikeve bi şûn ve. Di wê temenê de wê ev wê, di rengekê de wê weke bixwezê wê têngîna metafizikê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê di rengekê de wê weke k uwê lê li wê bigirsê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê encamek wê weke pêşdîtî bo armancekê wê hebê ku ew wê teqez wê weke wê bibê? An jî wê encama ku em gihiştinê wê çendî wê weke ya ku wê weke hatiba xwestin li wê bigihişt ba? Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser zinan ku wê, di wê nûqteyê de wê, fêrsa fahmkirinê a weke 'hêzek ji ya fizikî wêdetir' û an ji ya heyî wêdetir ku ew wê weke dide diyarkirin wê hebê wê li wê hizirkirina wê weke têngînek ku wê di encama wê de wê weke gihiştina ya hizra xwûdê jî bi xwe re wê weke ku wê werênê bê. Di wê temenê de wê hizra xwûdê wê di wê temenê de wê di demên serdema navîn de wê zêdeyi wê weke têngînek êdî wê demek dirêj ku wê bi encama wê yên hizirkirinê ên navaroka wê were jiyankirin weke pêşdibînê wê piştî wê ji wê were derbaskirin bi hizirkirinê. Di wê temenê de wê spinoza wê pirsên weke xwûdê çi ya wê bikê. Di wê temenê de wê bigihijê encamên weke pirs pirsînê ku ew gerdûn giştî bê û an xweza bixwe bê.

Pirsgirêka hebûnê û ya heya di metafizikê de

Di mijare hebûnê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê were lê hizirkirin wê mijare hebûnê wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê were diyarkirin. Di mijare hebûnê de wê dema ku em li wê bihizirin em dikarin hebûnê li dûyan beş bin. Yek wê ya hebûna heyî û na reel û ya di hizir de weke heyî a ideeyî bê. Di wê temenê de wê mijare hebûna heyî û ya neyi wê di wê temen de wê di rengekê de wê were diyarkirin. Di demên kevnera de wê, felsefe wê bi ya heyî re wê zêde wê mijul bibê. Ya ku ew bi fizikî nîn a û nikaribê bahsa wê bi hebûna wê ya şenber re wê

bikê wê weke nebê. Di wê temenê de wê were herêkirin û wê were diyarkirin. Di wê temenê de wê mijare hebûnê wê, direngê de wê weke aliyekê wê yê giring wê li wê bihizirê bê. Ya ku wê weke hebûna neyi û an weke tenê dihizirê de heya wê karibê weke ku ew heya bê wê herê bikê û an wê nikaribê wê weke mijare felsefeyê wê her demê wê were niqaşkirin. Di wê temenê de wê mijare hebûnê wê were niqaşkirin.

Lê di wê temenê de wê, di rengê de wê, piştî felsefeya aristo a bi têtîna têtî û forma wê re wê were lê hizirkirin wê dîmenekê din wê bi wê hizirkirinê re wê bibê û wê were lê hizirkirin. Wê demê wê ya ku ew dikarê wê were gihandin li formekê wê weke ku ew wê hebê. Di wê temenê de wê ya ku ew forma wê hebê wê weke ya ku ew dikarê wê weke ya heyî jî wê di rengê de wê salixbikê û wê di rengê de wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê direngê de wê weke karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Mijare hebûnê wê di wê temenê de wê, di rengê de wê demek dirêj wê bi wê aliyê ve wê were lê hizirkirin ku em ew xwediyê formekê bê wê weke pêwîst bê ku ew hebê. Di wê temenê de wê têtîliya formê û ya rastin û an reel re wê di rengê de wê were danin û wê were hanin li ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê mijare sallixkirinê wê bi wê yekê wê bi felsefeyê wê li wê were lê hizirkirin. Wê dema ku em jialiyê têtîna ideayê ve wê li wê bihizirê wê platon ku wê hizra ideyê wê biavêjê li holê wê hertimî wê çawa wê ew wê bigihênê formekê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew di rengê de wê ya bi diyarî a formkirî wê di rengê de wê werênê ser ziman. Di demên kevnera de wê têtîna bûjen û an madeya xav wê di rengê de wê were lê hizirkirin û ev wê weke têtîna heyinek ku ew hê form negirtî wê di rengê de wê bi wê re wê were diyarkirin û wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê form wê weke ji wê ya ku ew form girtî wê di rengê de wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê têtîna ya formgirtî wê di rengê de wê ji ya form negirtî wê were cihê hizirkirin û ew ya formgirtî wê weke ya ku ew di

rengekê de wê weke ku ew wê çawa wê were fahmkirn wê li wê were lê hizirkirn. Ev wê weke têtîna bûjena pêşî jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were hanin li ser ziman. Di wê temenê de wê têtîna bûjena pêşî wê di wê temenê de wê bi rengekê de wê weke têtînek vejenî wê piştî wê di felsefeya fizikê de wê di rengekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin. Ya formgirtî wê karibê wê weke bûjenî, û darêjkî wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê bê. Platon wê têtîna ideeya xwe wê ji wê aliyê ve wê, ya ghiştina li awayê û an formê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Diwê temenê de wê di rengekê de wê dema ku em pêvajoya hizirkirnê a ji ya berê ideeyê û ya kku ew wê dikê ku ew bi wê ideeyê wê weke bi form bikê wê, piştî wê têtîna form û têtînê wê di rengekê de wê bi aristo re jî wê dimenekê fahmkirinê wê bistênê. Aristo wê di nerina xwe de wê têtîna formê wê weke nişanaka heyinê wê diyarîkê û wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê ew wê di şewayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bikê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê ya ku wê weke formnegirtî wê weke çawa wê hebê wê bi wê re jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê zêde wê were lê hizirkirin. Di nava têtîna heyinê, hizirkirinê û formê de wê têtîliya ku wê aristo didênê wê çerçoveyek formeli a hebûnê a formeli jî wê weke bi mantiq wê bikê û wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Mijare formê wê di wê temenê de wê weke ya bi fizik û bûjen bûyî. Fizik û bûjen wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê xosletên cihê wê bi wê re wê hebin. Bûjen û ankû madde wê ya ku wê bi xosletên xwe weke hişk, giran, hacm, û an çapa wê û hwd re ew heya wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. An jî wê bi xosletên weke têtînek weke reng û awayê wê karibê wê werênê ser ziman. Fizik wê hinekê jî wê çendî ku wê karibê wan xosletan jî di xwe de di rengekê de wê bihawênê lê wê hinek rêgezên wê yên cihê wê hebin. Di wê temenê de wê weke têtîne kişîna kutleyê ku wê di demên hemdem de wê were kifşkirin wê weke têtînek fizikê a ku wê bi wê re wê were kirin ku ew were ser ziman. Di têtîna kutleyê de wê, tişt wê bi fizikî wê weke li ser temenê girani, hacm û hêzê û hwd wê avabikê. Fizik hinekê jî wê di wê nûqteyê de wê weke were wateya hêzê. Di wê temenê de wê hêza ragirtinê û an xwe bi hev ve girtinê û hwd wê karibê wê di rengekê de wê weke ku wê

bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke ku wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têtîna hebûnê de wê di rengekê de wê weke bi hebûna wê re wê weke ku wê hebê. Di rengekê de wê, têtîna xweza û hebûnê wê bi rengekê de wê weke ku wê bi hev re wê di rengekê de wê weke ku wê were ser ziman. Di gotinek gelemperî de wê carna wê dema ku wê bahsa metafîzîkê wê ser wê re wê were kirin wê, weke 'ya ji fizîkê wêdetir' jî wê di rengekê de wê were diyarkirîin. Çavkaniya wê gotinê wê jî di rengekê de wê bê gihandina Andronikos ku wê dema ku wê hizrên aristo ên ser xweza û hebûnê wê di rengekê de wê diyarîkê û wê di dewaiyê de wê beşa ku ew hizrên xwe di wê de dihênê ser ziman wê weke 'ya ji fizîkê wêdetir' an ''metafîzîk' wê di rengekê de wê weke ku wê bi nav bikê. ber vê yekê wê di rengekê de wê têtîna fizîkê wê hertimî wê di rengekê de wê weke ya ji fizîkê wêdetirî wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanin ser ziman.

Di rengekê de wê dema ku wê aristo wê werênê ser ziman wê weke zanin û an zanista hebûnê a fahmkirina wê direngê de wê têtîna metafîzîkê wê di rengekê de wê weke ku wê bihizirê. Di têtîna û nerinek ontolojîkî de wê bahsa hebûnê wê were kirin û hebûnek ku ew weke dervî form heya wê di rengekê de wê weke car bi car wê weke çavkaniya bûyinê jî wê weke were lê hizirkirin wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê di têtîna metafîzîkê de wê pirsên weke çavkaniya hebûnê çi ya, hebûn ji kû dihê û wê bi kûve wê herê, armanca wê çi ya bi jiyanê re û hwd re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, têtîna xwûdayî jî wê di rengekê de wê di wê çerçoveyê de wê weke li wê were lê hizirkirin. Her çend gotinên bi wê rengê wê weke gotinên ku ew nikarin werina piştrastkirin wê werina diyarkirî jî lê wê di rengekê de wê li ser azmûnan re wê weke kirpendinek wê bê xwestin ku ew wê bi wê re wê were girêdan û ew bi wê re di rengekê de were hanin ser ziman. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di mijare têtîna metafîzîkê de wê hebûna xwûdê wê weke mijarek ku wê wer hildan li dest bê. Di wê temenê de wê têtînek weke ya kosmogonîkî a vi hewldana fahmkirina wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin û wê bê xwestin ku ew were

hanin li ser ziman. Di mijare metafîzîkê de wê di wê nûqteyê de wê bi mijare hebûnê re wê di dewama wê de wê weke karibê wê bi berdewamî wê hinekê din wê ser wê bisekinê bê.

Têgîna aristoteles a made û formê

Têgîna aristoteles a made û formê wê weke têgînek ku wê di nava felsefeya hemdem de jî wê di rengekê de wê weke zêde wê ser wê were sekin in bê. Di wê nûqteyê de wê mijare hebûnê û bûnê û an çêbûnê û hwd wê çawa wê têkiliyek wan ya bi fahmkirinê a ontolojîkî û epistemolojîkî û hwd wê hebê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bixwezê ku ew di rengekê de wê ser wê bisekinê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de aristoteles wê di rengekê de wê têgîna platon a ideeyê ku ew bi têgîna weke gihandina formê dikê ku wê diyarbikê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têgîna formê de wê, di rengekê de wê weke hebûna heyî wê bi wê re wê were diyarkirin. Di rengekê fahmkirinê de wê dema ku wê bahsa formê wê were kirin wê weke hebûna wê weke were wateya formê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke were wateya têgîna heyîna madê. Girîngtirîn warê ku Arîstoteles berî metafîzîkê lê rawestiya "mantiq" bû. Wî pêşî diyar kir ka hebûn hene û mirpv çawa dikare wan bi dest bixe. Piştî ku bersivên xwe yên ontolojîk û epistemolojîk da, wî dest bi ravekirina bingeha tevgera destpêkê kir. Metafîzîka Arîstoteles berhema lêkolînek li ser pîrsa tiştê ku guhertinê dide guhertinê bû. Mîna tevgera sereke (nous) ku di Anaksagoras de tê dîtin, Arîstoteles jî di fîzîka xwe de diyar kir ku tevgera sereke heye. Di metafîzîka xwe de, wî bingeha tevgera sereke lêkolîn kir.

Metafîzîka Arîstoteles dikare wekî "lêgerîna sedema guhertinê" were diyarkirin. Metafîzîka wî nivîsek e ku tê de ew argumanên xwe yên di derbarê çima bûyerên di xwezayê de wekî ku ew çêdibin de rave dike.

Felsefeya girêkî, û piraniya felsefeyan, pîrsgirêkên xwezayê, çêbûn, hebûn û guhertinê dikin ku ew wê çareser (fahm) kirin. Di destpêkê de, Arîstoteles dê bingeha madeyê, ku di Akademiya Platon de hebû, wekî qada perwerdehiya felsefî ya xwe qebûl bike. Mîna kevnarên din, ew ê

ramana bingehêk "herheyî, bêdawî, neguherbar" wekî mijara felsefeya xwe qebûl bike. Lêbelê, ew fîzîknasek bû, û ji ber meraqa wî ya li ser xwezayê, wî dest pê kir ku bawer bike ku guherîn û avakirin bi pênasîya mamosteyê wî ya "neguherbar" re nakok in. Tiştê ku wî dît ev bû ku "her tişt diguhere". Û mîna mamosteyê xwe Platon, wî bawer dikir ku ew dikare cîhanê ne bi rêya xeyalê, lê bi rêya hestan fahm bike. Agahiyên ku ji hêla hestên wî ve têne peyda kirin bi pênasîya mamosteyê wî ya "esasê bingehîn" re li hev nedikirin. Platon, ji bo wî, înkarek di hundurê xwe de bû. Modelêk nû ya hebûnê hewce bû ku were pêşve xistin.

Li gorî Arîstoteles, sedema ku tiştê ew e ku ew çî ye ji forma madeyê tê. Mînaqî, dema ku tovek tê çandin, sedema ku darek ji wê fêkiyek dihê, weke minaq darek gûzê, ji axê şîn dibe ev e ku dara xwedan formek xwerû ye. Ev ne sedemek "derbasdar" e wekî cîhana ramanan a Platon a. Li gorî wî, ew ji ber formek xwerû ya di madeyê de heye. Li gorî aristoteles "her tişt potansiyela xwe hildigire." Di doktrîna Arîstoteles a made û formê de, made her gav "maddeya" neguhêrbar e. Ew guhertinê gengaz dike, û eslê wê qet naguhere. Lêbelê, dema ku form, an taybetmendî, bi madeyê re dihên cem hev, guherîn û bûyîn çêdibe. Bo nimûne: av madeya bingehîn e. Lêbelê, germî û sar bi xwezayî taybetmendî, an formên neguhêrbar in. Dema ku made "av" û taybetmendiya wê yên germ dihên cem hev, buharbûn çêdibe. Ev guherîn û bûyîn bi xwe ye. Bi kurtasî, guherîn ew pêvajoya ku tê de madeyek taybetmendîyek winda dike û taybetmendîyek nû bi dest dixe. Madde dikare biguhere, lê kalîte di xwezaya xwe de neguherbar e.

Li gorî aristoteles, "her tiştê ku di cîhana rastîn de heye her gav tiştê ew e ku ji tevliheviya made û formê pêk dihê." Di metafîzîka Arîstoteles de, doktrîna made û formê hebûn, guherîn û bûyîna xwezayî rave dike, lê ew heta wê astê diçe ku pîrsa bilindbûn û bêtêmasîtiyê derdixe holê. Pîrs derdikeve holê: Çi dide guhertinê taybetmendiya wê ya guherînê? Arîstoteles çar sedemên pêwîst diyar dike ku tiştê bibe mijara guherînê. Pêşîn, sedema maddî made ye, tiştê ku divê ji bo bidestxistina taybetmendiya diyarkirî hebe. Du sedemên fermî ew in ku bi bûyînê ve têne hilberandin; tov sedema maddî ye, lê pêwîstiya tov ku bibe dar sedema bûyînê ye. Sedemên herî bingehîn sedemên madî û forme ne. Du sedemên din ji sedemên bingehîn derdikevin. Sedema bikêrhatî darçêker e ku dihêle darê bibe kursiyek. Sedema çaremîn sedema dawî ye (armanbûn), forma pêknehatî. Armanca xwerû ya tovê xavê ya bûyîna

darek ji wê dike darek bibê. Li gorî Arîstoteles, berdewamiya bûyînê ku em di xwezayê de dibînin birhanên sedema dawî na.

Têgihîştina Arîstoteles a hebûnê, ku her tiştê ku heye, bi gotineke din, "Made" (Hyle), wekî ramanek, esense, an formek, bi hev ve girêdayî dibîne, gelek pirsan derdixe holê. Ya herî girîng jî van têkiliya di navbera tiştên xuya û ramanan de, an jî di navbera made û esense de ye. Ev pirs di Platon de jî dihê pirsin ka raman çawa hebûnê fahmbikê û têkiliya têngîna hebûnê û tiştê çawa dihê li holê û diyar dibê. Di bersiva vê pirsê de, Platon têngêhen wekî "têkiliyê", "navbeynkarî" û "Cihgirtin" diyar kir, ku di dawiyê de hebûna têngînekî navbeynkar bi navê 'Demiurge' pêwîst dike. Di têngihîştina Arîstoteles a "Made" û "Form" (an esence) de, navbeynkarek wusa êdî ne hewce ye. Ji ber ku made û esense êdî jî hev cuda nîn in. Ji formê cihê têngînek weke ya made û esans wê, weke du aliyên din ku wê weke li wê were lê bihizirê bê. Ev esans wê çi bê wê piştî wê, weke têngînek wê mijare aqilmeşandinên ku wê werina kirin jî bin. Lêbelê, hîn jî pêdivî ye ku were ravekirin ka made û form, ku ji hêla avahîsaziyê ve cûda ne û ti taybetmendiyên hevpar parve nakin, çawa dikarin bi hev re têkilî daynin û têkiliya di navbera wan de çi ye. BI têngîna madeya pêşî a bê form re wê, aristoteles wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê mijare têngînek berê formê ew diyarbikê ku ew wê weke esansê. Lê di wê nûqteyê de wê, ev wê, di rengekê de wê, weke têngînek ku wê bide diyarkirin ku wê ya weke made ya formgirtî wê piştî wê weke aliyekê wê yê ku ew wê, bûya wê, diyarbikê. Lê ew made jî wê, di nabva hizrên hinek filosofan de wê, bi wê rengê wê, were diyarkirin ku wê weke ji tiştê bi gûharinê bûyina tiştê û an weke xwe nemanê û hwd wê, di rengekê de wê, weke têngînek ku wê li ser têngîna esansê re wê weke ji hev cihê hizirkirina ya madeya pêşî û ya formgirtî jî wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Çavkaniya gûharinê ya madeya formgirtî jî wê bi wê re wê bi ya bûyînê a heyina made re bê. Li gorî wê made wê, weke têngînek hertimî bi tevger bê û ev wê, di şewayekê de wê, her demê wê bi wê gûharinê wê rengên nû wê bistênê. Empedokles wê balê bikişênê ser rewşa logoyan ku ew bi çi rengê dihên ba hev re awayekê fizikî di rengekê de diafirînin wê li ser wê têngînê re wê weke ku wê diyar bikê.

Arîstoteles bawer dikir ku made tenê bi rêya formê digihîje rastiye, ku ew şikil digire û hin taybetmendiyên xwe bi dest dixê, û çêdibe. Bi wê re wî argument kir ku form tenê dikare xwe di madeyê de pêk bîne, û bêî madeyê, form qet nikare xwe eşkere bike. Bi vî awayî, wî têkiliya di navbera made û formê de veguherand têkiliyeke girêdayîbûna dualî. Hem

made bi formê awayekê diyar dikê û hem bi wê awayê formek dibê. Ger madeyê ti form an formek tune be ku wê ji me re ferq bike, ew ê kaotîk bimîne, bi gotineke din, di rewşek bêwate de. Têgîna kaosê a hesiodis wê hinekê jî wê weke têngnek ji hizra filosofên xwezayê ên presokratîkî re wê ji wê aliyê ve wê weke temenekê hizirkirinê û bingihê wê weke biafirênê. Mijare kaosê wê di wê temenê de wê, ji gelek aliyan ve wê li wê were lê hizirkirin. Ji ber ku, li gorî Arîstoteles, madeya ku hîn form bi dest nexistiye, ya ku form hîn xwe tê de pêk neaniye, nayê hesibandin ku çêbûye. Ji ber vê yekê, Arîstoteles her gav formê wekî rastî û hebûnê bi xwe didît, gihîştina rastiye û hebûna tiştêkî bi bidestxistina formê, bi pêkhanîna formê di nav wê tiştî de ve girêdide. Wî madeya saf û an xav wekî "tiştêk ku hîn nebûye ew tiştê ku dê bibe - ankû tiştêk ku hîn form bi dest nexistiye, lê xwediyê hêz an îhtîmala bidestxistina formê ye" didît. Maddeya ku qet form bi dest nexistiye, ku form hîn nehatiye pêkhanîn, "Madeya xav" an "Madeya pêşî a saf" bi navê 'Prote Hyle' diyar dikir. Di wê têngî de wê ya ku mirov wê fahmbikê ku wê made wê, weke heya lê hê form negirti wî diyar dikir.

Li gorî Arîstoteles, ev madeya destpêkê "rewşa hebûnê di rewşa potansiyelê de" an jî potansiyel (dynamis) e. Form, an jî esense, di vê madeya destpêkê de wekî 'latency', ankû wekî potansiyelek *heya* diyar dikir. Ji bo ku ev madeya destpêkê form, ankû hebûn û rastiye bi dest bixe, divê ev potansiyel were eşkerekirin, ev potansiyel pêk were. Li gorî Arîstoteles, pêvajoya çêbûna hebûnê, ankû "Genesis", ji vê pêvajoya "fêmkirina potansiyelê an derketina ji potansiyelê" pêk tê. Bûyin ji bilî aktîvkirina potansiyelê tiştêk din nîne. Peyva "aktîvkirinê", ku ji koka lêkera "et" di zimanê me de, di felsefeya Arîstoteles de, tê wateya xuyakirin an jî pêkhanîna tiştê ku potansiyel e. Madde tenê bi rêya formê, bi rêya xuyakirina formê bi xwe digihîje rastî û hebûnê. Form, bi dorê, tenê dikare xwe di madeyê de eşkere bike, xwe di madeyê de pêk bîne. Ji ber vê yekê, di navbera made û formê de têkiliyek girêdayîbûnê heye. Li gorî Arîstoteles, madeya destpêkê, ku form hîn nehatiye eşkerekirin, ku ew bi potansiyeleke temam heye, hîn negihîştîye hebûn bi hebûnê û rastiye. Her ku form di hundurê wê de vedibe, ji potansiyelê vediguhere rasteqînîyê, ji 'dînamîsê' û an 'dînamîsmê' vediguhere vejenê (enerjiyê), made dê bigihîje rastî û hebûnê. Bi ya arîstoteles, bûyin ji aktûalkirina forma veşartî di madeyê de ne tiştêk din e.

Di aslê xwe de wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê were dîtin wê di hizra arîstoteles de wê weke têngîha madeyê wê weke were lêpirsin. Di wê

temenê de wê made wê çi bê. An jî wê çawa wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de em, divê ku em gotina tevlihev nekin. Di têtîna weke ya 'xav', 'saf', 'made' û hwd de wê weke têtînenê cihê bin. Di wê nûqteyê de wê di zane min de wê ev gotin jî wê weke bi rêzê wê weke ku wê di wê rewşê de wê weke pêwîst bin ku em çend gotinan ser wan bibêjin. Di têtîna ya xav de wê çendî wê têtîhek weke ya saf wê karibê bi morfolojikî were fahmkirin jî lê wê bi tememî wê nikaribê ew bi wê awayekê û rengekê bi tememî were fahmkirin. Têtîna xavbûnê wê weke têtîna vejenê û an ernerjiya pêşî ku ew weke nebûya ti tişt wê bi xwe re wê bêtê ser ziman. Lê ev di gotinê de xwe dide diyarkirin ku wê weke ku wê têtîna xav wê weke tiştê ku ew hê reng ne standiya, an weke tiştê bê, awa û an reng û hwd heya. Lê ew çendî ku ew nikaribê weke biformê were diyarkirin jî lê ew weke hebê.

Di wê nûqteyê de wê ev wê weke ya berê madeyê jî wê di hizra aristoteles de wê xwe bide diyarkirin. Di kurdî de wê têtîna xav wê, weke di kirdeya wê de wê wateya weke ya fahmkirinê a weke ya hê bi awayê xwe yê pêşî û an weke hîç ti awa û reng û form negirtî wê di şêwayekê de wê weke ku wê bêtê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, têtîna xavê wê hertimî wê weke têtînek potensiyal jî wê di rengekê de wê xwe bide diyarkirin. Yanî wê potensiyale bûyinê wê di wê temenê de wê bide diyarkirin. Wê demê em çawa wê têtîmna potensiyelê wê jî wê fahmbikin? Di wê temenê de wê, di têtîha potensiyelê de wê nikaribê wê weke ji nebûne weke têtînekl bi bûyinê ku wê bibê wê fahmbikê bê. Wê weke têtîhek ku wê rewşek weke di nava ya rewşa madeyê a berê formgirtinê wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Wê dema ku em hizrên aristoteles dixweênin jî wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê ku ew wê di wê temenê de wê weke ku wê di wê nûqteyê de wê weke ku ew wê, di şêwayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Potensiyel wê pêvajoyek jî wê heyina xav a madeyê bi ber ya madeya bi form ve bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê weke dikarê wê werênê ser ziman ku wê têtîna xavê wê di wê temenê de wê çavkaniyekê wê weke esasekê jî wê bûyinê wê û hwd wê di rengekê

de wê bide me. Di renekê de wê ev nûqteya xavê wê weke nûqteyek ku wê karibê hinekê kûr û dûr wê ser wê bisekinê bê.

Di nava hizrên ku wê weke ku wê berê aristoteles de wê weke bi parmenides wê aliyekê wan ê din jî wê niqaş bikê. Di wê nûqteya weke ya heyina xav de wê, têgiha formkirinê wê berê wê formbûnê wê hebê û an wê piştî wê, di renekê de wê bigirê bê. Di hizrên demokrit de wê nêzî wê têgîna me ya duyem a weke ya ku wê piştî wê, di renekê de wê bibê wê, di renekê de wê werênê ser ziman. Lê di hinek têgînên xwe de wê ku wê bahsa wê rewşa potensiyele bûnê a ji wê ya xavê wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê weke bi intibaya ku ew weke berê di wê de wê çawa wê bibê wê, weke aliyekê bi kirpênê wê bênê ser ziman. Lê wê weki din wê bi giştî wê di her rewşê de wê weke aliyekê wê yê giring wê hertimî wê bahsa atomê û wê piştî bûyina wê ku ew hebûnê diafirênê wê bênê ser ziman. Ji xwe wê têgîna atoomê wê çavkaniya wê niqaşê a kûr jî wê di renekê de wê biafirênê. Ya ku wê weke ku wê demokrit wê bigihênê wê hizrê û encamê ku wê atom wê weke di xwe de wê beşnebê û wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de ew di renekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê têgînek bi hizirkirinê a atomê a qatnebûna wê re wê di renekê de wê mijare fahmkirinê wê, di wê temenê de wê weke têgînek weke di xwe de hheyi ku wê nedûrî wê rengê hizirkirina descartes a piştî ku wê weke hişê di xwe de bi heyin wê di renekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Lê wê dikarê wê di renekê de wê werênê ser ziman ku wê atoma demokrit wê di wê temenê de wê, têgînek weke nûqteyek nagûharê wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku ew weke xwe dimênê û ew nûqte wê weke nûqteyek ya nûqteya wê ya têgîna xav ku ew diafirê û an diafirênê û di xwe de wê weke cewherê bêsînor xwediy potensiyale bûyinê wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Li vir mijare wê nûqteya xav wê, di felsefeya demokrit de wê dîmenekê cihê wê bi têgîna atomê re wê weke ku wê bistênê. Ew wê weke esasnekê bi cewher wê di renekê de wê bistênê. Di wê atoma qatnabê de wê di renekê de wê weke têgînek bi wê rengê wê di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê di wê temenê de wê di renekê de wê wernê ser ziman ku wê mijare cewherê wê di wê nûqteyê de wê, bi lêpirsinên wê atoma qatnabê re wê hin bi hin wê bibin. Ku ew qatnebê wê demê wê di wê de wê çi wê hebê? Ev wê weke pirsekê wê di wê temenê de wê xwe di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê di wê temenê de wwê, li wê bihizirê û wê

karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê li wê karibê wê bihizirê bê.

Di hizirkirina têtîna demokrit de wê, ev cewher wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke nûqteyekê pirr zêde piçûk lê ku ew di aslê xwe de wê ji wê dûnya ku em di wê de dijin wê mazintir û heta wê biqasî rojê mazintir wê di rengekê de wê weke dîmenekê tefkirkirî wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ew wê weke cihanek kifşkirinê wê di wê temenê de wê xwe bi têtîna gerdûnê re wê bide me. Di wê temenê de wê dema ku em çavkaniya gerdûnê û bûyina wê bi wê re wê li wê dihizirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê bê.

Ji wê aliyê ve wê di aslê xwe de wê têtîna atomê wê cewherê wê di wê temenê de wê, hinek têtînen weke bi Luccipus re wê werina diyarkirin wê weke cewherê di xwe de dikelê weke wulkanekê ku ew difûrî û her tiştê bi bûyinê ji xwe dide li dest. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê şêwayekê teorikî ê cihê bê. Dîmenê ku wê demokrit wê zêdeyî wê werênê berçav û Empedokles jî wê li ser wê re wê weke hizra xwe weke ku wê bînen ser ziman wê dîmenê derveyiya wê bê a weke hatina ba hev a atomê û bi wê re wê di rengekê de wê afirandina her tiştê bê. Di wê temenê de wê têtîna logoyan a Empedokles wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, bi wê re wê bibê. Lê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê çi wan bi hev ve wê bikê û an wê di rengekê de wê, temenê wê formgirtin û an formdayina bi hatina ba hev a tiştê afirandina bi atomê bê wê ew cewherê Luccipus wê ê dinamik wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, temenê nîqaş û hizirkirinê wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê di aslê xwe de wê, demokrit wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê têtîna cewherê wê, di rengekê de wê, bi hizirkirinên xwe re wê, weke di rengekê de wê li wê bihizirê û wê nedûrî Luccipus wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Têtîna Haraklit a logosê wê di wê temenê de ku wê bi têtînekk weke ya fahmkirina mantiqê jî wê were fahmkirin wê di rengê şêwayê fahmkirinê de wê, di rengekê de wê çavkaniya têtîna formê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bi rêgezê fahmkirinê wê bixwezê ku ew bi wê re wê werênê ser ziman.

Aristoteles wê têtînen ideayê ên ku wê platon wê bi wê bihizirê û wê temenê ji Luccipus û heta haraklit wê bi wê were lê hizirkirin wê temenê rengekê fahmkirina platon jî wê weke ku wê bi ideyên wî re wê

biafirênê. Ew wê di wê temenê de wê di wê de wê li fahmkirinê wê bigerihê. Ew wê ahenge ku ew wê weke diyar dikê wê di wê temenê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê metafizika Platon wê xosletên wê hinekê jî wê weke ku wê bi wê rengê wê weke ku wê hebin. Têgîna Platonî ya hebûn û sedemîtiyê ya filozofên xwezayî bi tevahî red dike, madeyê, ku ew wekî hebûn an madeyê dibînin, bi rastiyan ne-maddî û giyanî diguhezîne, û li şûna modela ravekirina mekanîkî ku wan hemûyan ji bo ravekirina bûyeran qebûl kiribûn, modeleke teleolojîk a ravekirinê dipejirîne. Em ji Arîstoteles fêr dibin ku Platon jî nêrînên Heraklit li ser rastiya tiştan qebûl kiriye, û ku wî bi xwe Heraklit wekî xala destpêkê girtiye. Hizra wî ya ku hemî tiştên hestî di herikîna de ne, wî digihîne wê encamê ku tiştên hestî rastiyan ku aîdî rêzekê cûda ne. Piştî şopa Sokrates, ku hebûna gerdûnîyan di nîrxên rewîstî de nîşan da, Platon ev nêzîkatî giştî û gerdûnî kir. Ger em nekarin vê dunyayê bi çavên xwe bibînin û bi destên xwe lê bidin, tiştê ku divê em bikin ev e ku em bi hiş û ramanên xwe bigihîjin. Ev wê weke têgînek ku wê platon wê di hizra xwe de wê di rengekê de wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê bide diyarkirin bê.

Li gorî platon, eger em ji filozofên xwezayî li ser bedewiya tiştêkî bipirsin, ew ê taybetmendiyên wekî reng û şêklê wê navnîş bikin. Lê eger em ji Sokrates bipirsin, ew ê wê bi gotina ku ew di tiştêkê gerdûnî de derbasdar a bi navê Bedewiyê de parve dike, rave bike. Gava ku ev perspektîf were pejirandin, em êdî ne hewceyî modela mekanîstîk a ravekirina filozofên xwezayî ne, û em ê derfeta me hebe ku hebûnê bi rêya her tiştî di nav xwe de rave bikin. Her weha em ê her tiştê ku bi vê ramanê re lihevhatî ye wekî rast bibînin, û her tiştê ku lihevhatî nîne wekî taxmin û an zankirinekê bibînin. Ji bo ku ev texmîn bi argumanên ku heta bêdawî dirêj dibin ne birhan bibe, divê ew êdî wekî texmîn neyê hesibandin. Bingeha vê texmînê "ramana başiyê ye, bingeha her tiştî baş e." Çawa ku matematîk li ser bingehên rastîn hatiye damezrandin, metafîzîkvan jî dê bingeha her tiştî wekî "baş" bibînin. An em vê texmînê qebûl dikin û bi zanist û felsefeyê re mijûl dibin, an jî em wê red dikin û her tişt wate û ravekirina xwe winda dike, û em dev ji mijûlbûna bi felsefe û zanistê berdidin. Platon dê hebûnê bike du beş: yek cîhana tiştên hestî ye, ya din jî cîhana tiştên aqilane ye.

Di cîhana aqilê matematîkî de, hiş wekî xala destpêkê xwemalên kopiyên cîhana tiştên dîtbar digire û, wan wekî hîpotez bikar tîne, ji wan ber bi encamên xwe ve diçe. Ev cîhana texmînê ye (dianoia). Di cîhana

aqilê paqij de, hiş ne ji hîpotezekê ber bi encamekê ve diçe, lê ji prensîbekê ku bi xwe tu texmînan nagire. Ew wan wekî hîpotezan nabîne lê wan bi wateya rastîn a peyvê wekî wusa qebûl dike. Ev cîhana têgihîştinê (noesis) ya.

Li gori hizra platon di wê nûqteyê de wê, analojiya rojê wê guncaw bê. Çawa ku em nikarin li rojê binêrin lê bi saya ronahiya ku ew derdixe em dikarin tiştan bibînin, fikra başiyê di cîhana têgihîştinê de mîna rojê ye. Çawa ku roj tiştan di cîhana xuya de xuya dike, hizra başiyê ew e ku rastiya wan dide tiştan û hêza zanînê dide hişê. Hizra başiyê bê şert û merc, teqez e û hewceyê ravekirinê ye. Ew xwedayê olên yekxwedayî ye. (Yek ji Plotinus negotî ye, nayê gotin e.) Qebûlkirina hizra başiyê hîlbijartinek hebûnî ye. Hîlbijartina wê hebûnê watedar, têgihîştî, baş, rast û dadperwer tenê bi qebûlkirina hizra başiyê biderfet e. Divê taybetmendiyek hebe ku bi peyvên wekî bedewî, wêrekî û fezîletê re têkildar bê, ji kes an rewşa ku tê de ye cuda û cuda bê. Wekî din, bikarhanîna peyvek wusa ji bo van tişt û kiryarên cihêreng û pîralî bêwate ye, an jî gotina ku gelek kes, tişt an kiryar xweşik an wêrek in. Tiştên weha raman in. Raman ji peyva girêkî eidos dihe. Dema ku em li ferhengê dinêrin, em dibînin ku ew tê wateya wêne, xuyakirinek, şekl, form, xwezaya avaker, cure, raman (hizr, raman, têgîn, zêhn, hiş) û û hwd.

Çawa ku di cîhana rewîstî de têgînekek bêguher a wêrekiyê heye, li jor û ji mirovên wêrek cuda ye, her gav wek xwe dimîne, wisa jî di cîhana hêstî de sêgoşeyek objektîf an çargoşe heye, li derveyî û ji sêgoşeyên hêstî û çargoşeyan cuda ye, wek xwe dimîne, neguher e. Bi vî awayî, rola matematîkê, ku Platon, ku bi xwe matematîkzanek bû, ber bi teoriya ramanan ve bir, êşkere dibe. Ji wê nûqteyê de wê hinekê din jî wêdetir wê herê. Ew bi têgîna matamatîkê wê bixwezê ku ew hizrên xwe bi wê werênê ser ziman. Ew wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, jî dikarê wê weke gotinekê ku wê weke ji ya ku me li jor wê hani ser ziman wê were fahmkirin wê têgînek weke ya xwemali bê. Ew wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê were diyarkirin wê her tişt wê esasê wê yê ku ew li gorî wê dibê wê hebê. Ew ya xwemal wê ya esasê bê û wê her tiştê wê bi wê û li gorî wê. Minaq wê dema ku em bahsa haspekê bikin wê wê haspek xemal wê hebê û yên din wê hemû wê weke kopiyayên wê hebin. Ev wê weke têgînek cewherê û esasê a ku ew bi wê wê fahmkirina xwe wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin bê.

Li vir emê ji esasê ji hev rasta xwe dûrnekevin me li jor wê bi gotina xavê re wê dest pê kiribû. Emê ji wê bidomênin. Di wê temenê de wê, dema ku em di wê nûqteyê de wê bi hizra platon re wê fahmbikin wê weke ku ev wê weke potensiyelek berê wê ya ku wê bi têngîna xwemaliya xwe re wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. di wê nûqteyê de wê ya ku ew wê, di rengekê de wê weke ya xwemal wê bihizirê wê weke hizrekê bê û an hebûnekê ku ew weke bi ramanê tefkir dikê bê wê weke bûyi bê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê heta ku wê weke ku wê hizrê wê di serê me de wê weke ku wê bide çêkirin ku ev wê ne di pêvajoyek bûyinê de bê. Wê di wê temenê de wê ya bûyi û ya bûyinê wê di rengekê de wê ji hev cihê bin. Ya bûyî wê weke ya pêkhati û heya wê diyar bikê bê. ya bûyinê wê di rengekê de ew hebûnek weke pêkhati wê wek di rengekê de an di pêvajoya xwe ya pêkhatinê de ya lê formek bi wê bûyina xwe re weke standiya wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di hizra têngîna potensiyalê de wê, dema ku em li wê bi ya aristoteles wê li wê dihizirin wê aristoteles wê weke zêdetirî wê weke esasêparêz wê were dîtîn. Ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, dîmenê fahmkirinê wê di wê temenê de wê weke ji dîmenê hebûna cihanek weke ya têngînên xwemal wê dûr bihizirê. Di wê temenê de ew pêvajoya fahmkirinê wê weke ku me li jor wê diyarkir wê di nava pêvajoya têngîna made û formê de wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew di rengekê de wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê weke ku wê bixwezê ku ew wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê li wê bihizirê wê ku wê têngîna hebûnê wê di wê temenê de wê, bi ya platon re wê weke ku me kirpend wê weke kirpendinek li ser wê têngîna cewherê bê. Di wê temenê de wê di wê cewherê de wê çî wê hebê wê weke dîmenek teqez bê. Lê Platon wê rêyê dikê ku ew şani me bide ku em di wê nûqteyê de di kifşkirina wê de pêde herin û wê kifşkirinê wê bi tiştê wê bikin. Lê di rengekê de wê ya ku wê weke çavkani bê wê cewher bê. di wê temenê de wê, dişêwayekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ku ew wê weke li wê bihizirê bê.

Cîhana Ideeyan û an ramanan cîhanek e ku tenê tiştên baş tê de hene. Lêbelê, cîhana hestî mîna şewq û siya wan e. Gava ku tişt ji cîhana

ideeyan bo cîhana ramanan têne kopî kirin, ew nîrxê xwe winda dîkin û dikarin bibin xîrab. Idee herheyî, bêdawî û an wek sermedî ne. Ew naguherin û naçin, di xwe de wek xwe dimînin. Ew yek û sade ne. Ew ne tiştên madî ne, lê tiştên giyanî ne. Tenê ideeyek tune, lê gelek idee hena. Ji ber ku idee ne tiştên madî ne, ew ne xwedî cihekî ne. Her çend ev dibe ku diyar bike ku ew di hişê mirovan de ne, lê ev ne wusa ye. Ev ji bo Platon ramanek pir nûjen e. Ew bi serbixwe ji hişê mirovan hene, lê ew giyanî ne. Idee ji hêla hiş ve nayên hilberandin; ew têne kifş kirin.

Têgîna 'demiurge' li ser van iddeyan dihişîne, wan wekî mînaq û şablon bikar tîne, materyalê diafirîne û şêkil dide. Çawa ku peykercî bi nihêrîna modelê ji madeya xav peykerek diafirîne. Em nikarin bigihîjin iddeyan û cîhana ideeyan. Em vê dinyayê, cîhana hestî, bi zanîn û têgihîştina cîhana ideeyan fahm dîkin. Idee, îdeal, pîvan in, û tiştên hestî hewl didin ku dişibin wan û teqlîd bikin, lê ew qet nikarin bi tevahî ve yekê bi dest bixin. Idee tiştên bêkêmasî ne, lê tiştên hestî kopiyên wan ên netemam in. Têkiliya di navbera ideeyan û tiştên hestî de yek ji beşdarbûnê ye. Çiqas tiştên hestî di iddeyên xwe de beşdar bibin, ew qas bêtir hene û digihîjin hebûn, yekîti û berdewamiyê. Platon jî behsa cûdahiya pileya di navbera ideeyan de dike. Ew ê van wekî rewşa herî bilind bi nav bike û ideeya Hebûnê li jor bi cih bike. Ev idee dê paşê bi ideeyên bêhnvedan û tevgerê re were, lê ev her du bi bingeîn di ideeya Hebûnê de parve dîkin. Li kêleka van dê ideeyên wekhevî û cudabûnê werin zêdekirin. Bi vî rengî, doktrîna ideeyan dê pergalek hiyerarşîk ava bike, bi ramana berdewamiyê li jor, ideeyên jêrenivîsan li jêr, û ideeyên jêrîn di yê bilindtir de parve dîkin, her ideeyek têkiliyek taybetî bi yê din re heye. Piştî, Platon dê bêtir di bin bandora Pîsagoriyan de were û dê bibêje ku ideeya hejmar in. Ez ê li vir ravekirinek dirêj, berfireh û bêwate nedim. Werin em vê mijarê bi analojîyek nezelal biqedînin: ew ne hejmarên ku em dizanin in, lê belê hejmarên ku qet ne hejmar in. Li gorî platon, ideeyên ku bi rêya hejmaran têne ravekirin dê xwedî hiyerarşîyek hebûnê ya cûda bin.

Metafizîk, têgeheke ku piştî serdema klasîk hatiye pêşxistin, têgihîştina filozofan a li ser xwedê û hebûnê vedihewîne. Ew lêkolînek e ku Arîstoteles jê re gotiye lêkolîna sedemên pêşîn û bingeîn wê. Li gorî Platon jî wê, cîhana hestan, ankû cîhana ku em bi hestên xwe azmûne dîkin, ne çavkaniya hebûnê ye. Ev cîhan metafora şikefta di şikeftê de ye, û hebûna li wir ne çavkaniya bingeîn e. Qada ramanan, ku siya li wir şiklê xwe jê digirin, bingeîn e.

Ev cîhan di rewşek hilweşînê de ye. Ji bo ku tiştê an agahdariya hestî di cîhanê de pêbawer be, divê ew neguherbar be, û divê hest bikaribin vê tiştê tespît bikin. Ji ber ku cîhana hestan ji van şiyanan bêpar e, em nikarin bibêjin ku ew bingeş, rastî ye. Lêbelê, di jiyanê de zanîn hene ku em ji cîhana derve wernagirin, wekî têgeh, bedewî, edalet û matematîk. Ji ber vê yekê, herî kêr cîhanek din, planeke din heye, ku mayîndetir e.

Cîhana rastîn cîhana ideeyan e, ku forma (hizra) neguherbar a vê dûnyayê lê dimîne. Zanîna cîhana me mîna zanîna siya wê (kopî, wêne) e. Rastî "Form" e, idee ne. Mirovbûn hewce dike ku aqîl bikar bînin da ku di cîhana ideeyan de beşdar bibin û ji bo ramana çêtirîn a di hundurê xwe de hewl bidin, bi armanca xuyangên wê yên cûda: rastî, bedewî û edalet. Ji ber ku hebûnek maqûl, ankû xwedîbûna parek hinekî mezintir ji ideeyê, hewce dike ku em bêhempabûna xwe bikar bînin. Em dikarin vê yekê wekî taybetmendiyek wekî şiyana firîna çûkek an jî şiyana avjeniya masiyek bi nav bikin; divê mirov jî armancê îdealê bikin. Mînaq giyan nemir e. Giyanê nemir mîna laşek e, dişibihe girtiyekî. Bi hewldana ji bo îdealê, ew dikare bigihîje ideeyan, wekî di analojîya şikeftê de, lê ideeya wê ya çêtirîn dê wekî armanc bimîne. Ji ber vê yekê, dikare were gotin ku di Platon de, cîhanek têgehî, herêmek navîn, di navbera cîhana ideeyan û cîhana hestan de heye. Em dikarin vê avahiya sêalî wekî qonaxan cihane hêstan ku weke bi têgînên emprik wê bi ya fahmkirina dora û hwd re wê hebê. Di dewama wê de wê cihan ideeyan ku wê weke bi ya têgîna gihiştina formê û hwd re wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê. Ya sêyem jî wê weke cihane ya heyî bi ber ya baştir û an ya heyî bi ber ya xwemal ve wê hertimî lêgerîna li çêrtiyekê re wê weke karibê wê di nava hizra platon de wê fahmbikê.

Di vê çarçoveyê de, her lêpîrsîn dê hiş şiyar bike û wê ji texmîna ku ew tiştan dizane azad bike. Mercê a priori yê zanîna rastîn ew e ku her tiştê li dora xwe bipirse, û ev pîrskirin mîna çavên ku tevahiya jiyana xwe kor dikin e ku cara yekem dibînin. Ji ber vê yekê, şertê rastbûn û misogeriya zanînê çi ye? Zanîna, li gorî pênaseya felsefî, peymanek di navbera subjê û objeyê de ye. Lêbelê, ji ber ku ev pênase nagihîje bingeşa wê, ew ji perspektîfek epistemolojîk pîr rûberî dimîne. Pênaseyek zelal û cuda di bersiva pîrsên jêrîn de ye: Em çi, çiqas û çawa dikarin bizanibin? Ma tiştên ku em nabînin lê dîsa jî dikarin bizanibin hene? Gava ku we her tiştê ku we heya vê gavê zaniye bi filtera gumanê ve filtre kir û bermayîyan avêtin, zanîna we çiqas saxlem e? Di lêgerîna me ya rastiye de, em dest bi rêwîtiyek dikin ku ji hêla felsefeyê ve tê rêvebirin, em xwe

dixin nav her zanîna ku em jê dûr ketine, û ji nişkê ve em fahm dikin ku tiştêk wekî ku xuya dike nîne. Ev rewşek şiyarbûnê ye. Teoriya zanînê ya Platon gava yekem a şiyarbûnê ye, rawestgeha yekem a rêwîtiyê ye.

Platon têgihîştina xwe ya zanînê li ser bingehek bi tevahî dogmayên bi ideeyan ava kiriye. Rewşa têgihîştinê ya ku hestên me didin me tenê xuyangek e, û hestên me rastiyê nadin me; ew tenê xuyangek tiştên ku hebûna wan teqez û teqezîyê didin me. Di encamê de, zanîna empîrîk a ku em ji hestên xwe digirin ne zanîna rastîn e. Ev ji ber ku ew zanîna taybetî ye ku em azmûne dikin, û taybetî di herikîna domdar de ye. Lêbelê, heke zanîn rast be, divê ew ne nakok be. Ger tiştêk di demekê de A be û di demek din de ne-A be, pêbaweriya wê zanînê dê fahmkirinêk be. Ezmûna hestan rastiyê nade me; ew tenê xuyangek tiştên fenomenal peyda dike. Her taybetî tenê xuyangek e ku em bawer dikin ku em gerdûnî dizanin. Hebûn, taybetmendî û diyardeyên takekesî nayên zanîn ji ber ku em ne xwediyê zanîna gerdûnî ya wan in. Ji ber vê yekê, zanîna dawî ya ku em hewce ne li ku ye? Em dikarin çi bizanibin û bi çi?

Ji bo ku zanîna zelal, cuda, rast, pêbawer û teqez be, divê ew aîdî tiştêkî neguhêrbar be. Berevajî baweriya populer, em dikarin ne bi rêya hestan, lê bi rêya aqil, ku serbixwe ji hemî rastî û ezmûnê heye, bigihîjin vê zanînê. Ger em bi rastî zanîna teqez û diyarker dixwazin, divê em bi rêya aqil bigihîjin tiştên neguhêrbar û mayînde yên ku di vê dinyayê de hene. Ev tiştêkî na, têgeha sereke ya felsefeya Platon in. Li gorî Platon, zanîn ne zanîna empîrîk a taybetî û guherbar e, ku bi rêya pênc hestan tê bidestxistin, lê zanîna herheyî ya neguhêrbar û gerdûnî, ya têgehên giştî ye, ku bi rêya aqil tê bidestxistin. Em xwe dikin ku xwediyê zanîna gerdûnîyan in. Dê guncaw be ku vê yekê wiha were ravekirin: Dema ku tiştêk an kesek tê vegotin, em navê çîna/cureya ku ew jê re girêdayî ye didin. Em bi taybetîya ku em diyar dikin re wekî peydakirina rasterast a zanîna gerdûnî tevdigerin û tevdigerin wekî ku em gerdûnîyê dizanin. Lêbelê, heywanek ji cureya B rasterast pênaseya heywantiyê nade me, û ne jî kesek C rasterast pênaseya mirovahiyê dide me. Taybetmendî zanîna rastîn a gerdûnî peyda nakin; di rastiyê de, her taybetmendiyek tenê endamek gerdûnî ye. Ger ezmûnên me bi taybetî ve sînordar bin, û ger hestên me, çavkaniya ezmûnên me, dikarin me bixapînin, em bi rastî çi dizanin? Bêî zanîna gerdûnî, bêî ku em derbasî aliyê din ê aqil bibin, her tiştê ku em dihizirin ku em dizanin tenê me dike dîlê texmînên me. Wekî din, bi vê dîlgirtinê re, ragihandin bi yên din re dê nexweş be. Hişek ku ji zanîna mutleq a qenciyê bêxeber e, dikare çiqas li ser qenciyê

bibêje? Ragihandina bi vî rengî, ankû ragihandin bêî têgihîştina xwezaya têgehan, dê di dawiyê de bibe sedema kaosê.

Li gorî Platon, mijara zanînê ideeyên herheyî, neguherbar û teqez in. Ji ber ku idee ji dem û mekan serbixwe ne, ew neafirandî û neşikestî ne. Divê ew prototîpên her tiştê ku em di vê dinyayê de fahm dikin bin, û tewra sedemên her tiştê ku di vê dinyayê de heye. Idee li gorî hiyerarşiyek diyarkirî têne rêzkirin, û ideeya herî bilind ramana Qencyê ye. Platon di diyaloga xwe ya Timaeos de dibêje: "Ger zanîn û baweriya rast du çînên cuda pêk bînin, wê hingê ez dibêjim ku ev ramanên xweser, ku ji hêla hestan ve nayên hîskirin lê tenê bi aqil têne girtin, bê guman hene; lê heke baweriya rast bi tu awayî ji zanînê cuda nebe, divê her tiştê ku em bi rêya laş fahm dikin wekî hebûnên herî rastîn werin hesabandin. Lê divê em cudabûna wan îspat bikin, ji ber ku ew ji eslê xwe cuda ne û xwezayek cûda ne." (Platon, Timaeos).

Idee bi awayekî transandantal, serbixwe ji hişê mirovan hene. Pirsê ku divê li vir ji Platon were pirsîn ev e: "mirovek sînorkirî, ku di nav dem û fezayê û an mekanê de ye, çawa dikare ideeyên ku li derveyî dem û fezayê ne bizanibe?" Platon dê vê pirsê bi "bîrhanîn..." bibersivîne. Teoriya bîrhanînê bi têgihîştina çerxî ya jiyanê ya ku li girêka kevîr belav bû ve girêdayî ye. Li gorî vê baweriyê, giyan nemir e û bi berdewamî di laşên din de heye. Ji ber ku giyan pêşî di qada ramanê de hebû, ew li wir zanîna mutleq a her tiştî bi dest xist, lê gava ku bi laş ve hat girêdan, ev zanîn di kûrahiya hişmendiyê de ma û hat jibîrkirin. Ji ber vê yekê, çalakiya pêwîst ew bû ku ev zanîn çêbibe. Platon ev yek bi rêya rêbaza diyalektîk, ku mamosteyê wî Sokrates jî bikar hanî, bi dest xist. Di diyaloga Meno de, Sokrates bi tenê bi pirs û alîkariyan alîkariya koleyekî kir ku pîrsgirêkek geometrîk çareser bike. Wî zanîn bi rêya diyalektîkê kir ku wê eşkere bikê û ew çêbikê.

Li vir di hizra platon de wê, dema ku ew wê bahsa têgîna zanînê wê dikê wê ya weke ya teqez ew dikê wê weke 'zanîna dervî me diji' wê di rengekê de wê bi gotinê wê bikê. Di wê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, nakokiya bi zanînê a di nava zanîna bi rêya hêstan û an sehan û ya teqez a weke ya ideeyan ku ew bi nav dikê û ser wê re wê bi sofîstan re wê weke bikeve nava polemîk û hizirkirinê vaji hev de wê, hinekê jî wê bi wê nûqteyê ve wê girêdayê bê. Platon dervî me û hebûna wê cihanek weke ya ku em wê nizanin wê

hebê û ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi gotin bikê. Minaq wê di wê nûqteyê de wê weke morfolojiyekê û empatiyekê bi fahmkirinê wê bi gotina sokrates a weke sînore zaninê û an sînore min min fahmkirinê û hwd re wê bête ser ziman re jî wê karibê wê dênê. Ew wê, zanina bi rêya zanina xwe ya bi sînore emê çawa emê karibin ya dervî xwe wê, kifşbikin? Wê ev wê weke pirsekê jî bê di serê Platon de. Di wê nûqteyê de wê, ya ku em weke zanina bi rêya sehan wê bidest dikan wê weke zanina ku em bi wê nikaribin bigihijina zanina ideeyên teqez. Li gorî wî di rengekê de wê ev wê hertimî wê weke dervî me hebin û em weke pêwîst bin wan kifşbikin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, têtîna bîrhaninê wê di wê temenê de wê weke morfolojiyekê fahmkirinê wê di rengekê de wê weke ku wê di şewayekê de wê weke ku wê bikarbênê.

Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê, platon wê di nava têtîliya hiyararşîyî a weke di nava ideeyan de wê li wê bihizirê û wê ev wê hem di dîmenekê weke di aste hev de û hem jî wê di rengekê de wê weke ji ya piçûk bi ber ya mazin ve wê weke dîmenekê empirîkî ku wê weke di şewayekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Wê di wê temenê de wê têtîliya cihane ku em di wê de dijîn û ya ideeyan wê çawa wê bi wê re wê têtîliya wan wê dênê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê rewşê de platon wê hinek cûreyên zanin wê di wê temenê de wê bi têtîne qatagoriyê wê diyarîkê û wê werênê ser ziman. Ev dikarin di wê temenê de wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman. Li gorî Platon zanîna mutleq û teqez tenê zanîna ideeyan e, Platon zanînê di xabata xwe ya bi navê dewletê de dabeş dike. Li vir, ew li ser çar awayên cuda yên zanînê (pathema) nîqaş dike, ku bi rastî epistemolojiya wî kurt dikan. Ev awayên zanînê, ku ji jêr ber bi jor ve hatine rêzkirin, wiha ne. Li jêr cureyê zanînê heye ku Platon jê re dibêje texmîn (eikasia). Ev cureyê zanînê ne pêbawer e ji ber ku ew tenê texmîn e, mîna texmînkirina tiştekî ji siya wê. Ev cureyê zanînê ji rastiyê dûr e. Ya din bawerî (pistis) e, ku ji eikasia pêbawertir e. Ji ber ku çavkaniya vê zanînê hestên me ne, û ji ber ku hestên me dikarin me bixapînin, ew ne pêbawer e. Zanîn divê mutleq û teqez be. Ya din zanîna rasyonel e. Ev zanîn gotinî ye, an jî zanîna matematîkî ye. Platon vê cureyê zanînê hem ji ber ku ew serbixwe ji hestan e û hem jî ji ber ku matematîkê di hewîne pêbawer dibîne. Lêbelê, matematîkî jî hîpotezan pêk tîne. Ji ber ku hîpotez nayên rexnekirin lê wekî xwe tîne pejirandin, ew ji rexnekirina vê cureyê zanînê dudilî nabe. Li

jor zanîna ku dê aliyên tarî yên matematîkê ji holê rake, nous, heye, ku ti girêdana wê bi cîhana hestî re tune. Noesis tenê di asta ideeyan de çêdibe, helwestên hem erênî û hem jî neyînî li hember hîpotezan digire. Ya herî girîng, ew hîpotezan wekî amûran bikar tîne da ku bigihîje rêgeza yekem a hemûyan, ankû rêgeza yekem a ne-hîpotetikî, di heman demê de helwestek wêranker li hember wan digire. Piştî gihîştina rêgeza yekem a hemûyan, hizra Qencyê, noesis ji hiyerarşiyê dadikeve û encamek deduktîf çêdike. Di vê çarçoveyê de, di epistemolojiya Platon de, her tişt bi hizra Qencyê ve girêdayî ye.

Yekem tiştê ku di derbarê felsefeya Platon de tê bîra mirov bê guman metafora şikeftê ye. Di vê metaforê de, mirovên zincîrkirî li binê şikeftê ne, ji dayikbûna xwe ve ji pişt ve ronîkirî ne. Tiştê ku ew dibînin siya ye ku li ser dîwarên şikeftê ji hêla ronahiyê ve tê xuya kirin, û ew dengên ku dibihîzin wekî dengên van siyayan vedibêjin. Ji bo wan, rastî siya ye. Ji ber ku zanîna wan a hestî tenê digihîje hindekî, siya... Ger kesek ji zincîrên xwe xilas bibe û ji şikeftê derkeve, çavên wî dê gava ku ew yekem car rastî ronahiya rojê werin, biêşin, û ev pêvajoyê de pir bi êş be. Ewqas dijwar e ku mirov ji baweriyên wan xilas bibin ku ew carinan hildibijêrin ku kor bimînin heta ji tava ku li kêleka wan dibiriqe jî. Cîhana ku ji hêla kesên ku derfeta revê digirin ve tê dîtin cîhana ideeyan e. Lêbelê, yên ku di binê şikeftê de ne, di cîhana hestî de asê mane, bi texmîn û baweriyên xwe ve girêdayî ne. Ji bo ku em ji zincîrên xwe xilas bibin, divê em bixwazin ji şikefta xwe birevin, û li gorî Platon, gava yekem ber bi vê yekê ve matematîk e. Ger em dixwazin xwe xilas bikin, divê em zanîna pêşîn a iddeyan bi rêya diyalektîk û bîrhanînê bi dest bixin; ev şertê yekem e ji bo veguheztina ji cîhana hestî ber bi cîhana rasyonel ve.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê hebûna dîmenê cihê ê ideeyan bê. Ew ideeyan wê di wê temenê de wê weke dîmenekê cihê wê di şewayekê de wê weke ku ew wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di mijare dîmenê ideeyê de wê, ideeyê wê weke ku me li jor wê, li çend deveran wê hani ser ziman wê, di nava ya xwemal û ya ne xwemal de wê weke têkiliyekê de wê hebê. Hêsta ku wê hertimî wê bi ber ya baştirbûnê de wê biçe jî wê weke ku wê bi wê yekê ve wê weke girêdayê bê.

Hêsta baştirbûnê wê li gorî wê têgîna ideayê wê weke ku wê hertimî wê li pêşîya me wê weke têgînek ya baştir ku ew wê ji wê re wê bibê temen wê hebê. Di wê temenê de wê ya baştir wê bi wê re wê hertimî bi ber ya

baştir ve wê weke ku wê herê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê li wê bihizirê bê.

'Platon huneran li gorî têgihîştina wan a zanînê dabeş dikin. Yên ku teqlîd dikin, yê ku di asta herî nizm a hiyerarşiyê de ne, helbestvan, trajedîyan û sofîstan in. Ew bi siya siyekê re mijûl dibin, û tiştê ku ew dikin ji bilî xapandinê tiştek din nîne. Li jor vê zanînê zanîna wekî darçêkirin, bijîşkî û stratejiya leşkerî heye. Platon aheng, astronomî, hesab û geometrî wekî zanîstên rastîn dibîne. Li zerweya van hemî zanîstan diyalektîk heye. Ya girîng li vir zanîna hebûnê wekî hebûnê ye. Zanîna gerdûnî tenê bi rêya diyalektîk û felsefeyê dikare were bidestxistin' (Platon, pirtûka wî ya dewletê.).

Metafizîka Platon nikare ji epistemolojiya wî were veqetandin. Di metafizîka wî ya du-cîhanî de, rastiya rastîn cîhana ideeyan e. Cîhana hestî cîhanek xuyabûn û siyan e, cîhanek ku bi rastî tune ye. Berevajî Parmenîdes, Platon çavkaniya hebûnê wekî yek pênase nake; ew bawer dike ku sedema cihêrengiya cîhanê di cihêrengiya ideeyan de ye. Cîhana ku em tê de dijîn ne rast e ji ber ku ew her gav diguhere. Bi xwezayî, zanîna me ne pêbawer e ji ber ku ew ji zanîna tiştên ku di demên cûda de formên cûda hene pêk tê. Lêbelê, her tiştê taybetî ku em jê re dibêjin tiştek di rastiyê de tenê wêneyek cîhana ideeyan e, çavkaniya zanîna mutleq û diyarker e. Tiştên takekesî hem rastiyê û hem jî tunebûnê parve dikin. Cîhana fenomenal cîhanek e ku hebûn bi xwe tê nîşandan, ne bûyîna xwe. Hizra qencyê, hizra bedewiyê û hizra mirovahiyê bi rastî ramanên bilind in. "Raman (û an idee) modelên ku di xwezaya tiştan de hatine çêkirin in" (ji pirtûka dewletê a platon di derbarê Parmenides).

Di metafizîka Platon de, idee bi saya hizra Qencî hene. Bê hizra Qencî, idee dê tunebana. Platon vê yekê di pirtûka dewletê de bi berawirdkirina hizra Qencî bi rojê re rave dike. Çawa ku roj cîhanê ronî dike, bi ronahiya xwe me ji tariyê azad dike û dihêle ku em tiştan bibînin, hizra Qencî ideeyan ronî dike, wan ronî dike û wan têgihîştî dike (Platon, dewlet). Ji ber ku hizra başiyê ji aqilê mirovan wêdetir e, ew tenê bi rêya intuîsyonê dikare were zanîn, û her tişt bi rêya para xwe heye. Bi saya vê para, hin taybetmendiyan matematîkî di vê cîhana hestî de, ku guherîn

domdar e, bêguher dimînin. Tabloyek winda dibe, lê dîmenê dimîne. Qutîyek winda dibe, lê têtîna wê dimîne.

Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, Platon wê di hizra xwe de wê têtîna ideeyan wê di rengek de wê weke bi çavkaniyên wê re wê di rengekê de wê, di wê rengê de wê weke têtîliyêkê wê bixwezê wê dênê. Di nava ya divê û ew di serê me de weke hizrekê dibê û ya ku ew weke hizra wê ya berê heya re wê, dihênê ser ziman. Lê ya ku ew dibê û ew wê, êdî wê weke têtînekê wê hebê û ev wê, bi wê re wê, di rengekê de wê, di xwezê wê weke dîmenê wê yê fahmkirinê wê dixwezê wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, minaq wê ya ku ew dibê wê, di wê temenê de wê, di wê nûqteyê de wê, bi hizra Platon re wê di zane min de wê hinekê din wê weke kompliketir wê bibê. Di wê nûqteyê de wê, ne tenê wê bi hizra ya heyina tiştê a xwemal û ya wê ya kopî wê ji wê zêdetirî wê, ew bûyina wê ya ku ew bû û wê li gorî platon wê piştî wê ideeya wê li holê wê bimênê re ku ew bi têtînek epistemeki dihênê ser ziman re wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ew ya ku ew weke tabloyekê ew bûya wê weke ideeya wê bibê, piştî ku ew çû wê, ideeya wê li holê wê bimênê. Di wê nûqteyê de wê pêvajoyek bi wê lê têtîhiştinê wê weke ku wê bibê.

Li vir wê hinek têtîn wê weke bi têtîna formê a aristoteles re wê di rengek de wê di serê me de wê bibin. Di wê temenê de wê di nava têtîna hebûnê û forma wê de wê, çawa wê bibê wê, hizrek bi wê di serê mirov de wê bibê. Minaq wê ew hebûn û an made û forma wê, di rengekê de wê weke tabloyê wê bibê.

Ew rastî ku her tiştê ku di navbera idee û cîhana ku em tê de dijîn de heye, di ideeyan de parve dibe, nayê wê wateyê ku tişt xwediyê beşek ji Ideeyan in, ji ber ku idee nayên dabeşkirin. Ger dabeşkirinek wisa gengaz bûya, ew ê di vê dinyayê de xwezayî bûn, lê idee hebûnên transandantal in. Platon hewl dide ku vê mijarê di diyaloga Parmenides û Tîmaeos de zelal bike. Lêbelê, wekî ku tê dîtin, ev mijara parvekirinê bi tevahî nehatiye ravekirin. Ew dişîbihe mînaqkirina tiştêk bêyî ku eslê wê kêmbike.

Ji ber vê yekê, çi van metafîzîkên du-cîhanî bi hev ve girêdide? Pira di navbera van her du cîhanan de ku bi tu awayî hevûdu nagirin çi ye? Platon vê pirê wekî "demiurge" bi nav dike. Li gorî Platon, made bi xwe bi tevahî ne diyar e, bê şêkil an form e. Ger ew diyarker bûya û formek hebûya, ev tê wê wateyê ku idee jixwe di hundurê wê de hebû. Madde nayê pênasekirin. Lêbelê, made, ji ber ku bi tevahî bêserûber e, ji bo

girtina formê meyla wê heye. Bi vî awayî, Demiurg, wekî xwedayekî an sedemek bikêrhatî li derveyî hem cîhana têgihîştî û hem jî cîhana madî, maddeyê bi taybetmendiyên cîhana ideeyan û şeweyên cîhana têgihîştî tijî dike, bi vî awayî rêk û pêkî tîne madeya bêrêkûpêk û ne diyar. Ev çalakiya Demiurg di dawiyê de rê li ber derketina holê ya siyên ideeyan di cîhana hestî de vedike. Em dikarin tiştên ku di dem û cihên cûda de di cîhana hestî de hene tespît bikin û pênasê bikin ji ber ku Demiurg şeweyan di nav madeyê de datîne.

Cîhana ideeyan wê di wê temenê de wê bi têkiliya wê ya bi cîhana hestî re wê çawa wê têkiliya wê hebê wê, Platon wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê, bê diyarkirin. Di rengekê de wê, têgîna hestî û cîhane hestî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, çawa wê, were fahmkirin wê platon wê ser wê bisekinê. Platon wê, têgîna madeyê jî wê weke têgînek weke di rengê ya berî dema formgirtinê de wê, li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê, têgîna madeyê a platon wê di rengekê de wê karibê wê hem bi ya berî formgirtinê û hem ji bi ya piştî formgirtinê re wê, di rengekê de wê, li wê bihizirê. Ew wê, di ahengekê de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Wekî ku tê dîtin, epistemolojî û metafîzîka Platon bi hev ve girêdayî ne. Parmenîdes bi tevahî cîhana hestî paşguh kir. Ji wê aliyê ve wê dema ku em li hizra platon dinêrê wê weke li wê cîhane ideeyî ku wê, platon jî wê weke li berçav bigirê di fahmkirina xwe de wê, cîhane hestê û rêyên derkkirinê ku wê li wê zêde bikê wê bi wê re wê weke karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, aliyê wê yê jiyani wê, bi aliyê cîhane hêstan û an fahmkirina bi rêya derkkirina bi hêstan re wê werênê ser ziman. Platon şûna ku bi tevahî cîhana hestî paşguh bike, ew hewl dide ku xuyangan bi rêya ideeyan rave bike. Li şûna ku me li hember zanîna rast û diyarker bêçare bihêle, bi tevahî cîhana ku em tê de dijîn paşguh bike, me dixê nav tariyê, ew epistemolojî û metafîzîka xwe tevlihev dike da ku rêya zanîna mutleq û diyarker nîşanî me bide. Felsefeya wî mîna vekirina cotek çavan e ku berê qet nehatine vekirin, şiyarbûnek ji bo rastiyê.

Li vir di fahmkiirna platon de wê tiştek wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ew jî wê bi têgîna epistemoloji û ya metafîzîkê re bê. Di wê temenê de wê, ev wê weke du aliyên ku ew wê bi weynên fahmkirinê ên cihê û şewayên cihê wê bi wê re wê diyarbikê û wê werênê ser ziman. Di têgîna metafîzîkê de wê, dirêjbûna li têgihên weke ideeyê

wê bikê. Di wê temenê de wê ideeyan wê bi têngîna apriori wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Lê beremberê wê bi aliyê cihane hêstî û an rêyên derkkirinê û an fahmkirinê ve wê girêdayî wê têngîna epistemolojiyê wê weke ya zanîn û fahmkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê werênê ser ziman.

Gava yekem di her hewldanekê de ji bo fahmkirina epistemolojiyê çî ye, ew e ku mirov wê ji baweriyê cuda bike; her çend epistemoloji rastiyê nîşan dide, bawerî jî dikare bi têngîna ideeyê be. Platon bi zelalî epistemolojiyê û doxa ji hev cuda kir, di heman demê de diyar kir ku tiştên herduyan jî ji hev cuda ne. Armanca doxa cîhana xuya ye, ankû cîhana ku hebûnên yekane yên ku em dibînin lê hene. Cîhana xuya dibe ku biguhere û dibe armanca doxa ji ber ku ew bi rêya hestan tê dîtin, û hest bi xwe dikarin şaş bikin. Di vê beşê de, karhanîna "analojiya Şikeftê" ya Platon wekî mînaq dê ji me re bibe alîkar ku em mijarê çêtir fahm bikin.

Di "beşa heftemîn" a pirtûka xwe ya bi navê 'dewletê' xwe de, Platon ji me re dibêje ku em şikeftek bi tenê yek deriyê xeyal bikin, û mirovên ku ji zarokatiyê ve bi dest, ling û stûyên xwe ve girêdayî ne, li ber dîwar ve girêdayî ne. Ew her weha diyar dike ku di vê şikeftê de agir bilind tê vêxistin, û li ber wê gelek kukla têne leyîstin û axaftin, û siya li ser dîwar têne pêşandan. Dema ku em beşê heta vê nuqteyê binirxînin, ev kes dê tiştên li ser dîwêr bi rastiyê şaş bikin ji ber ku ew hay jê nînin ku tiştê ku ew dibînin tenê siya ye.

Di çavên van mirovan de, rastî nikare ji bilî siya tiştên çêkirî tiştek din be, ma ne wisa ye? - neçar e. Di beşa têngîna bahsa şikeftê dikê de tê gotin ku kesek ji zincîrê xilas bûye û li cîhana derve dinêre. Ew kes dê fahm bike ku tiştê ku ew li ser dîwêr dibîne di rastiyê de tenê şewq û siya ne. Li ser vê yekê, dikare were encam kirin ku hem cîhana derve û hem jî hestên me ku ew me dixapînin, û ji ber vê yekê, ne şewq û ne jî tiştên dîtbar nikarin bibin mijara zanînê. Li ser epistemolojiyê bihizirin, armanca wê ne cîhana dîtbar e, lê cîhana têgihîştî ye. Platon teqez dike ku zanîna rastîn hewce dike ku mirov ji cîhana hestan derkeve û ber bi cîhana têgihîştî ve biçe. Vegere ser rewşê, dikare were gotin ku derketina ji şikeftê gava yekem e. Dema ku mirov ji şikeftê derdikeve û lingê xwe datîne ser rêya epistemolojiyê, di dawiyê de idee dikarin bi hemî rastî û bedewiya xwe werin hizirîn. Ji bo gihîştina epistemolojiyê, divê mirov ji

têgihîştina hestên asayî dûr bikeve û berê xwe bide tiştên şiyana têgihîştina paqij a hişê. Epistemoloji ne cîhana xuya ya her tim diguhere û dikarê şaş bibê, lê cîhana neguherbar û têgihîştî wekî armanca xwe digire. Pirsê ku divê li vir were pirsîn ev e: cîhana xuya û cîhana têgihîştî çawa ji hev cuda dibin, cudahîyên di nav wan de çi ne, û kîjan hebûn bi van cudahîyan re têkildar in? Di vê beşê de, divê li ser "analogiya xeta dabeşkirinê" were nîqaş kirin.

Epistemoloji û metafizika Platon di "beşa şeşemîn" a "dewletê" wî de bi rêya analojîyê tene pêşkêş kirin. Analojî bi cudakirina cîhanên xuya û têgihîştî dest pê dike. Platon, ku van her du beş kir du beş, diyar kir ku cîhana xuya doksa ye, lê cîhana têgihîştî mijara epistemolojiyê ye. Guncawtir e ku pêşî cîhana xuya were nirxandin. Ji ber ku cîhana xuya jî kir du beş, pêdivî ye ku pêşî li ser refleks, an siyan, ku Platon jê re dibêje cîhana taxminan ku ew were axaftin ji ber ku ew di binê analojîyê de ne. Platon siyan, an refleks, li binê analojîyê danî ji ber ku ew tiştên ku di rastiye de tene dîtin teqlîd dikin. Ew dibina mijare epistemolojiyê. Mînaqî, hunerên wekî wênesazî û peykersazî dikarin di bin vê kategoriye de werin hesibandin; wênesazî tiştek ku di rastiye de heye teqlîd dike. Beşa din a cîhana xuya, beşa duyemîn, wekî cîhana rastîn tê binav kirin, û ev beş hemî zindîyan û tiştên ku ji hêla mirovan ve hatine çêkirin vedihewîne. Hebûnên di vê herêmê de bi demê re diguherin, ji ber vê yekê divê baweriya qada rastiye neyê kirin. Sî, an jî xeyal, vê qada rastiye teqlîd dikin. Di wê temenê de wê platon wê ya ku ew wê ji wê weke aliyê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê weke bina mijare fahmkîrnê. Di regekê de wê weke aliyê wê yê giring wê li wê karibê bihizirê bê.

Dema ku em li beşa sêyemîn a analojîyê platon dinêrin, bi derfet e ku em di vê beşê de tiştên matematîkî werin dîtin. Ber ku ew wê di wê nûqteyê de wê, fenomenên matamatîkê wê weke temenê fahmkîrnê wê ser wan bisekinê. Li gorî Platon, zanîna matematîkî pêbawer e. Pêdiviya teoremên Euclidean bi tenê ji derxistina wan a mentiqî ya hişk ji aksîyomên Euclidean derdikeve; ji hêla din ve, aksîyom wekî bingeîn tene hesibandin û nayên birhan kirin ji ber ku aksîyomek din ji bo birhanê hewce ye, ku dibe sedema paşveçûnek bêdawî.

Pêşniyarên matematîkî rast in ger aksîyom rast bin; tiştek wekî rastiya teqez hena. Li gorî platon ew wê, weke tîgînên ku ew bi fenomenên ideeyan wê karibê fahmbikê bin. Dema ku em li ser vê nûqteyê re dihişirin wê dibînin ku wê, wek eşkere ye ku Platon "ideeye" li wir danî.

Idee hebûnên îdeal in ku hemî tiştên din jê beşdar dibin. Mînaqî, gotina ku gul "di sor de dibe" tê wê wateyê ku di gulê de sor heye, lê ev jî nîşan dide ku li derveyî gulê sorek heye, serbixwe ji wê. Bi heman awayî, gelek kes xwedî navekî hevpar û ideeyek hevpar in; her çend gelek idee hebin jî, tenê ideeyek wan heye.

Ji bo kurteberkirina metafizika Platon, mirov dikarê wê di dewama wê de wê bîrê ser ziman. Wek beşa duyemîn cîhana rastîn, ankû tiştên xuya, yê dîtbar dihevin. Ev her du beşên cîhana xuya ne. Dema ku li beşa sêyemîn dinêre, Platon tiştên matematîkî li vir datîne. Beşa dawîn, beşa çaremîn, ideyên ku her tişt jê parve dike dihevin. Li gorî van çar beşan çar awayên zanînê hene. Divê niha ev werin çareser kirin.

Ji binî ber bi jor ve, divê em pêşî siya bihizirin. Moda zanînê di vê beşê de "eikasia" ye, ku tê wateya texmînê û an lê şîyarbûnê. Lêbelê, Platon vê yekê wekî zanîn nabîne. Ev jî ber ku siya teqlîdên teqlîdê ne; bi rasttir, siya teqlîdên rastiyê ne, rastî teqlîdên ideyan e; ji ber vê yekê, siya teqlîdên teqlîdê nin. Moda zanîna tiştan di cîhana xuya de bawerî (pistis) e. Divê ev beş jî neyê bawer kirin ji ber ku tişt diguherin; Ji ber vê sedemê, bawerî wekî zanîn nayê hesabandin. Cureyê sêyem ê zanînê bi tiştên matematîkî re têkildar e, û ev zanîna bi texmînê ye (dianoia). Dema ku em li mînaqa Euclid a li jor didin dinêrin, êşkere ye ku teorem ji aksîyoman derdikevin. Ji bo Platon, ev zanîn e, lê cureyekî zanînê yê xurtir heye: zanîna aqilê saf, ankû intuîsyon (noesis), ku bi ideyan re di analojîyê de têkildar e. Idee tenê bi vî rengî dikarin werin zanîn; ne her kes gihîştina vê zanînê heye; tenê filozof dikarin xwe bigihêninê.

Dikare were gotin ku nêrînên Platon di felsefeya serdema navîn de cihekî girîng girtine. Ev nêrîn paşê ji hêla xwendekarê wî Arîstoteles ve hatin rexnekirin. Dikare were gotin ku nîqaşa mezin a felsefeya serdema navîn, "nîqaşa gerdûnî", jî li dora van her du filozofan pêk hat.

Nîqaşên di felsefeya serdema navîn de, ku ji metafizika Platon û Arîstoteles dest pê dike, pêşî ji hêla Boethius ve (Şîrove li ser Isagoge ya Porphyry,) li ser pîrsa ka têgehên gerdûnî an giştî yê hebûnên taybetî çawa gengaz in, hate destpêkirin. Pîrsgirêka gerdûnîyan ne tenê pîrsgirêkek epistemolojîk e ku pîrsa ka gerdûnî çawa tene zanîn vedihewîne, lê di heman demê de nîqaşek bi metafizike li ser ka çi hebûn hene dibê. Pîrsgirêka gerdûnîyan pir caran wekî "pêşîniya yekê li ser pîran" tê binavkirin, ji ber ku yek ji aliyên pîrsgirêkê ravekirina ka hebûnên taybetî yê cûda çawa dikarin xwedan heman taybetmendîyan bin vedihewîne. Çawa taybetî, tevî ku pîrjimar û ji hev cûda ne, xwedan

heman xwezayê ne? Ev di heman demê de pirsgirêka ka nasname di nav cûdahiyê de çawa gengaz e, an jî yekîtî di nav pirjimariyê de çawa dikare hebe.

Mijare gerdûnan di serdema navîn de bi çavkaniyên weke platon û aristoteles

Boethius pirsgirêka gerdûnîyan, ku Porphyry di Isagoge ya xwe de, berhemek ji bo mentîqa Arîstoteles nivîsandî de, hanî ziman lê bêbersiv hişt, bi wergera Isagoge ya Boethius re dest bi nîqaşê kir. Wî pirsên wekî gelo gerdûnî hêmanên ziman in an cîhana rastîn in, gelo hebûnek wan a rastîn ji tiştên taybetî cuda heye, û heke wusa be, gelo hebûnek wan a giyanî an madî heye. Wî lêkolîn kir ka çawa cîns an cure dikarin behsa hemî hebûnên taybetî yên gengaz bikin. Mînaqî, gelo bi rastî mimkun e ku "mirov" a gerdûnî pêşgotina hemî mirovan be, berevajî termek wekî "Sokrates", ku mirovek taybetî destnîşan dike? Nîqaşa li ser gelo têkiliyek bingeîn di navbera mijar û pêşgotinê de di hevoka "Sokrates mirovek e" de heye û gelo terma "mirov" di nav terma "Sokrates" de heye, di dilê pirsgirêka gerdûnîyan de ye. Boethius li dijî nominalîsmê bû bi argumana ku gerdûnî ne tenê navên têgînî ne ji ber ku ew bi rêya abstraksiyonan ji taybetmendiyên hevpar ên taybetî têne bidestxistin, û ew li dijî têgihîştinek realist bû bi gotina ku ew hebûnek xwe nîn in.

Ev nêzîkatî, ku ji têgihîştina Platon derdikeve, diyar dike ku gerdûnî hebûnek serbixwe ji hiş û taybetmendiyên cuda hene. Wekî encamek neçar a dayîna statuyek epistemolojîk serbixwe ji gerdûnîyan re bi rêya teoriya forman, têgihîştina Platon her weha bûye sedema wê nêrînê ku ew bi awayekî metafîzîkî/ontolojîkî aîdî qadeke hebûnê ne ku ji cîhana hestî cuda ye. Bi têgînek rastîn, ku diyar bike ku gerdûnî hebûnên rastîn in ku li derveyî hiş hene, îdîa dike ku têgeha gerdûnî ya "mirov", mîna "Sokrates", behsa heman rastiyê wekî mirovek taybetî dike. Li vir wê weke em çawa di sokrat de weke em di destpêkê de wê diyar dikin em mirov bûnê kifşbikin, û an di platon de mirov bûnê kifşbikin û yan jî di aristoteles de wê mirov bûnê wê kifşbikin wê demê wê, di mirovbûnê de wê, hinekê sokrates, hinekê platon û an jî hinek aristoteles wê jî hebê. Di wê nûqteyê de wê tîna mirov û an mirov bûnê wê, weke em dikarin wê kifşbikin wê ne yek wê, di xwe de wê weke pîrbûnekê wê di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Ev wê, di wê nûqteyê de wê, têgînek weke cewherê metafîzîkê a ku em di wê de wê kifşbikin wê xwe bi wê re wê bide diyarkirin.

Li vir em ji yekê dûrdikevin û di yeka di xwe de pirr wê kifş dikin. Ev ya weke pirr wê sînore wê yê pêşketinê wê, û mazinbûnê wê weke ne diyar bê. Wê, weke çawa bi pêvajoya jiyanê re wê mirov wê hertimî wê xwe ji xwe biafirênin wê ew wê, di wê temenê de wê xwe di xwe de wê biafirênê û wê bide li der. Ev pêvajoyek bûyinê a ji hebûnê bê. Di wê nûqtayê de ya dibê wê bi ya bûyî re wê çawa wê karibê wê salixbikê. Lê ya ku ew ji wê dibê weke hebûnekê wê çî bê. Ya ku wê di serê mirov de wê weke nûqtaya pêşî û hertimî wê temenê pirsgirêka fahmkirinê wê weke ji gelek aliyên ve wê biafirênê wê weke ku ev nûqte bê. Felsefeya teolojîk û an ontolojiyê wê di rengekê de wê wekeku wê bide diyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke uwê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Felsefeya ontolojîkî wê ji wê aliyê ve wê bi têngînên teolojîk û hwd wê hertimî wê bi têngînên bi alikariya felsefeyê ji wê aliyê ve wê di nava lêpîrsina fahmkirinekê de bê. Ew çî bê û di wê çîyê de wê çî wê hebê û an ew çî wê bi çî wê hebê. Yan jî ew çî bi **çî bê**.

An jî di têngîha sokrates de mirov heya. Di têngîna mirov de wê karibê mirovbûn jî wê hebê? Ku em bersiva me ji wê re hebê wê demê em dikarin di dewama wê de jî bikin, di mirovbûnê de mirovati wê hebê wê demê. Ev weke têngînek hiyararşîyî bi xwe re bi wê rengê diafirênê. Di vê wateyê de, mirovahî, an jî eslê xwezaya mirovan, li derveyî hiş wekî madeyek neparçekirî heye ku ji hêla hemî mirovan ve tê parve kirin. Ev cûdahiyên di navbera mirovên taybetî de, ku di bin têngîha gerdûnî ya mirovahiyê de tene kom kirin ji ber ku ew eslek diyarkirî parve dikin, kêmkirî cûdahiyek tesadufî. Bi vî rengî, di navbera "Platon mirov e" û "Aristoteles mirov e" de cûdahiyek bingehîn tune ye, û nasnameyek girîng tê texmîn kirin. Lêbelê, di vê rewşê de, bi têngînek rastin neçar in ku rave bikin ka heman pêşgotin çawa ji bo taybetmendiyan cûda derbas dibe. Herwiha, her çend kevneşopîya felsefî a bi metafîzîkê hebûna Xwedê diparêze jî, ew bi danîna taybetmendiyan paşxaneyî, texmîna ku Xwedê her tiştî dizane dixê xeterê. Di aslê xwe de ew wê weke têngîne ku em wan ji hev cihê şîrovebikin jî wê xwe di rengekê de bidîna diyarkirin. Ber ku wê têngîna metafîzîkê wê di wê rengê de wê, ne bi xwûdê lê xwûdê weke ideeyekê wê weke bi wê dihê fahmkirin û di wê de xwezaya dibînê weke rengê fahmkirinê dibînê. Di wê nûqtayê de wê têngîna metafîzîkê wê weke çerçoveyek berfireh a gerdûnê wê xwe di rengekê de wê weke bide diyarkirin. Ji hizrên weke spinoza digihîjê û di depelenê û an weke şibandîna xwûdê gelo xwezaya û an gerdûna wê, di wê temenê de wê

karibê dîmenekê fahmkirinê ku em di wê de kûrbibin bi fahmkirinê mirov wê bi rehetî wê weke karibê wê fahmbikê bê. Lê di aslê xwe de wê heman kevneşopî bê ku wê hebûna xwûdê wê ji hinek aliyan ve jî wê weke bikê ber lêpirsinê. Ber ku wê, minaq platon bi ideeyê hani ser ziman. Idee û hiyararşîya ideeyan û hwd re wê bîrê ser ziman. Ew jî navaroka wê bi hizirkirinê û kifşkirinê wê karibê tê bigihê. Ev morfoloji wê bi wê re wê derkeve li pêş.

Li gorî vê nêrînê, Xwedê nikare xwediyê zanîna "takekesan" be ji ber ku ew "mirovahiyê" ya gerdûnî dizane. Wê demê jî gotina xwûdê gihiştina mirov xwûdaya wê, bi wê weke rast bê. Di cewherê sokrates, platon û aristoteles de li mirov gerinê û di wê miroviyê de lêgerina li mirovbûnê e mantiqê hiyararşîyê wê bide diyarkirin. An jî bi gotinek din weke di her mirovî de wê 'piçekê' xwûdayî wê hebê wê, weke tîgînek rastin a ku ew jî wê were fahmkirin bê. Ji hêla din ve, tîgîna felsefeyê di peydakirina ravekirinek guncaw ji bo tîgîhên vê fahmkirinê de sweke serketî jî ya. Li gorî vê, her takekesê ku tîgeha gerdûnî ya mirov parve dike hinekê wê weke xwûdabar bê. Di mirov de wê her timî wê piçek xwûdayî wê hebê. Maniyan wê, di dewama zerdeştî de wê bihizirin û wê bîrîn ser ziman ku wê, her jîyan bi rohnîyê dibê ku ew beden mir ew wê li rastiya xwe ya rojê wê vegeê. Yanî bi gotinek din her jîyan di bedenê piçek ji rojê ya bi rohnîyê.

Aristoteles ew dihenê ser ziman û îdîa dike ku gerdûnî di taybetmendiyên taybet /xosletî de wekî esensên wan hene û ku, ji ber hevpariyên wan, ew bi awayekî razberî (abstrakt) di bin tîgehên gerdûnî de tîne binav kirin. Aristoteles red dike ku gerdûnîyan statuyek ontolojîk a cuda bide wan bi kirina wan xwezayî yê taybetî. Ji ber vê yekê, tîgeha bi pêwîstiya ravekirina ka tîgehek gerdûnî çî ye re rû bi rû ye. Ji aliyekî din ve, minaq numinalistên serdema navîn ku îdîa dikin ku taybetî bi rastî hene, divê bi tîgîna teslîsê (bav, kûr û giyane pîroz) a xiristîyanîyetê re jî rûbirû bibin, ji ber ku nêrîna tîgînpîrêz nikare rave bike ka Bav, Kur û giyanê pîroz, ji ber hebûna wan a serbixwe ya taybetî, çawa dikarin behsa hebûnek yekane bikin. Wê bi girêdanên ontolojîkî ên nava wan wê bikin ku ew wan fahmbikin.

Minaq numinalism wê îdîa dike ku gerdûnî tenê navên bi gotini ne, bîr hebûna rastîn. Bi vî rengî, bi awayekî, ew nêzîkatîyek bi vê rengê a fahmkirinê dipejirîne bi nexistina tîgehan di navbera peyvan û tiştên wan ên tîkildar de. Piraniya filozofên serdema navîn li hev kirin ku gerdûnî ramanên ku di hişê Xwedê de berî taybetî hene ne. Kevneşopiya

nominalîst, ku îdia dike ku gerdûnî rastiyeke serbixwe ya hiş nîn in, xetera têkbirina hebûna Xwedê dimeşîne bi dijberiya têgihîştina Xiristiyan a berbelav ku gerdûnî di hişê Xwedê de hene. Ya ku wê ji aliyek ve wê weke ji hizra spinoza re wê weke ku wê bibê peyxam ku wê weke 'xwûdê xezaya' ku wê werênê ser ziman wê, weke bi wê têgînê wê, li wê bihizirê. Ew wê weke aliyê wê yê din ê fahmkirinê wê weke bi ideeyekê fahmkirinê wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. Williamê Ockhamî, ku bawer dikir ku perspektîfa rastintir ya li ser gerdûnîyan, bi veguheztina balê ji vê dînyayê ber bi esansên di hişê îlahî de, pêşveçûna zanistî û felsefî asteng dike, îdia kir ku gerdûnî tenê amûrên ji bo ragihandinê ne. Di wê nûqteyê de wê, ku statuya ontolojîk a gerdûnîyan înkâr dike û îdia dike ku tenê taybetmendî rast in, têgînek ontolojîk peyda **dike**.

Ji perspektîfeke serdema navîn ve, bi nerina giştîyan û bawerîyan nayê paşguhkirin, û ji ber vê yekê, têgeha Xwedê cihê xwe di nav nîqaşê de dibîne. Bi vî awayî, dema ku realist dibêjin ku gerdûnî di hişê Xwedê de hene, nominalîst vê nêrînê rexne dikin û dibêjin ku gerdûnî bi awayekî kevneşopî tene çekirin. Realist, bi bersivên pîrsa ka mirov çawa gerdûnî di Xwedê de dizanin, di du koman de tene dabeş kirin, ku ji hêla nêrînên Platon û Arîstoteles ve bandûr bûne: li gorî nêrînekê, mirov tenê dikarin bi rêya Xwedê zanîna gerdûnîyan bi dest bixin, lê li gorî nêrîneke din, zanîna weha tenê dikare bi rêya cîhana fîzîkî were bidestxistin.

Ji bo kesên ku dibêjin gerdûnî dikarin bi rêya Xwedê werin bidestxistin, Xwedê berê îhtîmala bidestxistina gerdûnîyan di hişê mirovan de çandîye, û bi vî rengî, mirov dikarin bi rêya ideyê zanîna gerdûnîyan bi dest bixin, dibe ku bi karhanîna cîhana fîzîkî wekî bîrhanînek jî. Nêrîna ku gerdûnî dikarin bi destpêkirina ji cîhana fîzîkî werin gihîştin, îdia dike ku rêya gihîştina gerdûnîyan ew e ku mirov li ser hestê bihizire; çavkaniya zanînê di cîhana fîzîkî de ye û ji ber vê yekê di tiştê fîzîkî de ye. Ji aliyekî din ve, nominalîst dibêjin ku gerdûnî ne tişteke ji têgehan wêdetir in û bi tu awayî bi eslê tişteke ve ne girêdayî ne. Li gorî wan, têgeh tenê di ziman de hene.

Dema ku nîqaş bi vî rengî ji perspektîfek serdema navîn tê kurtkirin, tê dîtin ku taybetmendiyeke bîngehîn ên têgehan vedigerin Platon û Arîstoteles. Ev pîrsgirêk, ku pîr derengtir hatiye binavkirin, ji hêla Platon û Arîstoteles ve di bin sernavek yekane de nehatiye çareserkirin, lê pîrsgirêkên bîngehîn ên pîrsgirêkê ji hêla van filozofan ve bi berfirehî hatine nîqaş kirin. Sedsal berî ku pîrsên di xebata Porphyry de werin pîrsîn, pêşî Platon (428/427-348/347 b.z), dûv re Arîstoteles (384-322

b.z) ji ber sedemên cûda nerînên xwe li ser mijarê pêşkêş kirin. Platon û Arîstoteles ne tenê di nerînên xwe de ku em dikarin wekî bersivên van pirsan qebûl bikin, lê di heman demê de di nêzîkatiyên wan ên li ser mijarê de jî ji hev cûda dibin. Li gorî vê yekê, di berhemên Platon de, mijar bi awayekî nerasterast tê lêkolîn kirin; tu gotinek tune ku ideyê gerdûnî ne (katholou, koinos).

Lêbelê, di Arîstoteles de têgeha "gerdûnî" (katholou) rasterast tê lêkolînkirin. Platon di lêgerîna xwe ya zanîna neguhêrbar de mijarê nîqaş dike; ev yek bi taybetî di diyalogên Cratylus, Phaedo, û Politeia de tê dîtin. Di nav van de, dema ku Phaedo û Politeia bi awayekî nerasterast li ser gerdûnîyan nîqaş dikin, têkiliya di navbera nav û tiştan de di Cratylus de dikare wekî îfadeyek rast a pîrsgirêka gerdûnîyan were dîtin. Nîqaşa di Cratylus de, ku bi pîrsîna raya Hermogenes ji Sokrates li ser rastiya navan (onomata) dest pê dike, nîqaşên paşê yên li ser gerdûnîyan tîne bîra mirov. Mijara ku tê nîqaşkirin ne pîr cuda ye ji yên ku di Serdema Navîn de hatine nîqaşkirin. Platon pîrsên hêjayî nîqaşê dihesiband.

Gelo nav bi peymanekê têne destnîşankirin an jî gelo ew tiştên neguhêrbar in ku xwezaya tiştê ku ew nav lê dikin diyar dikin, û heke ew xwezaya xwe diyar dikin, çavkaniya wan li ku ye. Diyaloga Cratylus di navbera Hermogenes, Cratylus, û Sokrates de pêk tê. Di destpêka diyalogê de, Cratylus dibêje ku her tişt xwedî navekî rastîn e ku ji xwezayê ve aîdî wê ye. Ji aliyê din ve, Hermogenes îdîa dike ku rastbûna navan bi rêya peymannamêyê tê bidestxistin û dikare bi dilxwazî were guhertin, û ew ne bi xwezaya tiştên ku ew nav lê dikin ve girêdayî ne. Ji bo redkirina idee/ramana Hermogenes, Sokrates îdîa dike ku ji bo ku em daxuyaniyek rast bidin, divê peyvên ku hevokan pêk tînin jî rast bin. (Woozley 1967)

Li vir, di diyalogê/danûstandinê de, em nîşana yekem dibînin ku nav dikarin bi xwezaya tiştan ve girêdayî bin. Em paşê rastî yekî din tên ku Sokrates, li ser bingeha kiryara navlêkirinê, îdîa dike ku divê navê rast were dayîn da ku çalakî bi rêkûpêk were kirin. Navên cûda yên ku ji heman tiştan re têne dayîn, ji ber ku wateyên wan yek in, behsa heman tiştî dikin. Ev ji ber ku ew kesên ku kiryara navlêkirinê pêk tînin bi behsa navê îdeal nav lê dikin.

Lêbelê, ev ravekirin bersiva pîrsa eslê navan nadin. Sokrates dibêje ku tenê dema ku dawîya Cratylus bi ramana Platon a Îdeyan re were nixrandin, dikare bigihîje encamê. Pîrsa ka zanîna Îdeyan çawa tê bidestxistin pîrsa yekem e ku di vê qonaxê de tê lêkolîn kirin. Analojiya

xêzê di Politeia de yek ji perspektîfên girîng e ku çavkaniya zanînê ji perspektîfa Platon rave dike. Pêşî, xêzek rasterast tê nivîn kirin, û dûv re dîsa tê nivîn kirin, di encamê de xêzek ji çar beşên wekhev pêk tê. Beşa piştî ya yekem a vê xêzê zanîna ku ji cîhana hestiyarî (doxa) derdikeve temsîl dike, û beşa din ya duyem zanîna ku ji cîhana têgihîştî (episteme) derdikeve temsîl dike bê. (Rodriguez 2000)

Beşa yekem a vê têngînê, cîhana hestiyarî, ji du beşan pêk tê: wêne û tiştên fîzîkî. Tiştên fîzîkî ji hêla pêbaweriyê ve ji wêneyan hêjatir in, mîna darek yekane û wêneyê wê. Platon ideeya li ser bingeha wêneyek "guman" (eikasia), û ideeya li ser bingeha tiştêk fîzîkî "bawerî" (pistis) bi nav dike. Li aliyê duyemîn ê vê têngînê, ew li ser du têgihîştînan nîqaş dike; ya yekem ji temsîlên tiştan di cîhana fîzîkî de tê wergirtin, dema ku ya duyemîn ji ideeyan tê wergirtin. Ideeyên li ser bingeha temsîlan (dianoesis) formeke razber (abstrakt) a ideeyê ye ku ji tiştên fîzîkî, wekî geometrî û matematîk, derdikeve holê wê bide diyarkirin.

Ji aliyê din ve, ideeya li ser bingeha ideeyan (noesis) forma herî ronakbîr a ideeyê ye. Li gorî Platon, bawerî û têngîn, ku çavkaniya wan cîhana fîzîkî ye, zanînê ya pêbawer çênakin ji ber ku ew aîdî cîhana afirandinê ne. Ji aliyekî din ve, ramana li ser bingeha temsîl û ideeyan formeke zanînê ya pêbawer e ji ber ku ew bi cihekî ve girêdayî ye ku tê de tu pêkhatin an guhertin tune. Alegoriya şikeftê dikare wêneyek bêtir ronîker pêşkêş bike di têgihîştîna her du cîhanan de. Mirov hene ku di şikeftê de bi dîwêr ve girêdayî ne, li siya li ser dîwêr temaşe dikin. Ew nikarin tiştên fîzîkî yên ku çavkaniya siya ku ew temaşe dikin bibînin, û ew nizanin ku tiştên ku ew dibînin wêneyên tiştên fîzîkî ne. Dema ku kesek ji zincîrên xwe azad dibe ji şikeftê derdikeve, ew di destpêkê de nikarin ji ronahiyê tiştêk bibînin, lê bi demê re, çavên wan bi ronahiyê re dibin û ew dest bi dîtina tiştên fîzîkî dikin. Dûv re, dema ku çavên wan dibin, ew dest bi nihêrîna li roj û stêrkan dikin.

Li gorî Platon, ew kesên ku dikarin ji şikeftê derkevin û rastiye bibînin matematîkzan û filozof in. Ji ber berfirehkirina zanîna neguhêrbar a Platon li derveyî cîhana pêkhatinê pîrsgirêkek derdikeve holê: Mirovek di cîhana pêkhatinê de çawa dikare bigihîje zanîna neguhêrbar? Bîrhanîn (anamnesis) di Phaedo de wekî çareseriyek ji bo vê pîrsgirêkê tê pêşkêş kirin. Di Phaedo de, Platon dibêje ku darizandina ku zanînê pêk tîne tenê dikare ji bo tiştên neguhêrbar ve girêdayî be, lê yê mayî raman (doxa) ne. Tenê rêya gihîştina zanînê ew e ku mirov xwe bi qasî ku pêkan ji tiştê fîzîkî dûr bixe û bihiiziire. (Marenbon 2003)

Bi vî awayî, giyan dikare bi rêya hin alîkar û navbeynkaran bigihîje zanîna ideeyên ku berê pê re rû bi rû maye. Dema ku idee bi Cratylus re têne nirxandin, mirov dikare bigihîje wê ideeyê ku çavkaniya navên îdeal cîhana ideeyan/ramanan. Neoplatonîst Proclus (412-485) paşê di şîroveya xwe ya li ser Cratylus de diyar dike ku navên ku bi rêkûpêk hatine dayîn du taybetmendî hene: sedema ku têgehan fêr dike û sedema ku eslê ji hev vediqetîne. Di sedsalên paşîn de, ideeya Platon careke din derket holê, îdia kir ku çavkaniya navan li derveyî mirovahiyê û cîhana fîzîkî ye, û ku tenê rêya gihîştina wê ew e ku mirov ji şert û mercên cîhana fîzîkî dûr bikeve. (Marenbon 2003)

Wekî ku berê jî hate gotin, Platon pirsgirêka gerdûnîyan di bin sernavek yekane de nanirxîne. Lêbelê, bi lêkolînkirina nerînên wî yên li ser ideeyan, em dikarin bersivên wî yên ji bo pirsên ku me li jor nirxandine di nav pirsgirêka gerdûnîyan de jî eşkere bikin. Ger em ideeyan wekî gerdûnîyan qebûl bikin, ji vê yekê derdikeve holê ku Platon nûnerê realîstan e (ante rem). Ev ji ber ku gerdûnîyan di cîhana afirandinê de giştîyên wan nîn in, lê ew hene. Dema ku em tîrên ser Arîstoteles, em dibînin ku têgeha "gerdûnî" pir caran xuya dibe, di Organonê de. Dema ku têgeha "gerdûnî" ji perspektîfa Arîstoteles ve tê lêkolîn kirin, berhemên ku em ê li ber çavan bigirin Peri Hermeneias, Kategorîai, Analytikon Proteron, Analytika, Postera û her weha 'Metaphysika' ne. Ji bo Arîstoteles, têgeha "gerdûnî" ne tenê ji perspektîfek mantiqî, lê di heman demê de ji perspektîfek epistemolojîk jî girîng e.

Pênaseya Arîstoteles a "gerdûnî" di Peri Hermeneias de wekî "gerdûnî ew tişt e ku dikare ji bo bêtir ji tiştêkî were destnîşankirin" dibînin. Di Metaphysika de, em sê pênaseyên cûda dibînin: Li gorî vê, takekesî (arithmos) ji hêla hejmarî ve yek e, lê gerdûnî (katholou) ew tişt e ku dikare ji bo kesan were destnîşankirin. Made (ousia) taybetî ji bo takekesî ye, lê gerdûnî giştî jî ye (koinos). Made nikare ji bo mijarekê were destnîşankirin, lê gerdûnî her gav ji bo mijarekê tê destnîşankirin. Bi berçavgirtina hemî pênaseyan, em dikarin wek encam fahmbikin ku gerdûnî têgehek giştî ye ku dikare ji bo bêtir ji tiştêkî were destnîşankirin. Wekî din, Arîstoteles di Analytika Postera ya xwe de dibêje ku gerdûnî mijara sereke ya zanîne ya. Li gorî Arîstoteles, bingeha zanîna me ya zanistî gerdûnî ya, û ji ber vê yekê, ew girêdana di navbera takekesî û gerdûnî de diparêzin. Bi vî awayî, gengaz e ku gerdûnî bi predîkatên takekesî bin. Em bi rêya aqil, bi rêya razberîbûnan /abstraksiyonan'

digihîjin gerdûnîyan. Ev ji ber ku taybetmendiya têgihîştî şopa gerdûnî hildigire. Em dikarin bibêjin ku gerdûnî bi potansiyelî di tiştê fizîkî de hene, û em dikarin gerdûnîyê bi destpêkirina ji tiştê fizîkî bi rêya formê nas bikin. (Marenbon 2003)

Teoriya kategoriyan di 'Kategoriai' de tê pêşkêş kirin, çavkaniyek din a girîng ji bo lêkolîna gerdûnîyan. Teoriya kategoriyan ne tenê dabeşkirinek tiştê ku tê îfade kirin lê di heman demê de dabeşkirinek hebûnê ye. Diyarkirin ji du beşên sereke pêk dihên: kirde û lêkerê. Arîstoteles dibêje ku mijar madeyên seretayî ne (prote ousia), û lêker madeyên duyemîn in (ousia deuteria). Madeyên duyemîn jî gerdûnî ne. Yê ku dikarin ji madeyên seretayî werin lêker kirin, di du kategoriyan de tên dabeş kirin: cure û cins e. Cins, ji ber ku ew cureyan digire nav xwe, xwedan taybetmendiya kêmtir ji cureyan e û gelemperîtir e. Lêbelê, cins, ji ber ku ew dikare ji rêzek firehtir ji terman were texmînkirin, gerdûnîtir e. Arîstoteles qet nabêje ku zanîn çalakiyek serbixwe ye ji cîhana fizîkî ya. (Marenbon 2003) Çavkaniya materyalê ku ji bo ideyê /formê hewce ye tiştên fizîkî ne. Tiştê ku hiş dihizire têgehên razber in, lê têgehên razber tenê bi rêya têgihîştina tiştên fizîkî tên çêkirin. Diyarkirinên ku em diyar dikin bi cîhana fizîkî re têkildar in. Heke di organên hest (rêyên girtinê) û aqil de pirsgrêk tune bin. Arîstoteles pêwendiyek nêzik di navbera gerdûnî û cîhana fizîkî de ava dike. Ew gerdûnî wekî materyalê xwe diyar nake, lê wê bi awayekî ku ji tiştên fizîkî cuda neyê gihîştin bicîh dike. Dema ku em pirsên bingeîn ên li dora pirsgrêka gerdûnîyan dihizirin, em rastî ideyek tenê ku, berevajî ya Platon, çavkaniya gerdûnî li cîhek li derveyî cîhanê nabîne. Bi rastî, em dikarin bibêjin ku Arîstoteles gerdûnî di nav madeyê de bicîh dike. Arîstoteles di berhema xwe ya 'Peri Ideon' de rexne li nêrînên Platon li ser ideyan digire, û dibêje ku her çend idee bi gerdûnîyan re têkildar bin jî, ew xwedî hebûnek cuda ne, berevajî têgihîştina wî ya gerdûnîyan. Di têgihîştina wî ya gerdûnîyan de, gerdûnî tiştên hêsan ên zanînê ne. Bi vî awayî, Arîstoteles di nav Ideeparêzên/ramanwerên realîst de jî cihê xwe digire. Ji bo ku cudahiya xwe ji realîsma Platonîk nîşan bide, realîsma Arîstoteles wekî realîsma nerm dihê binavkirin.

Pênaseya Aristoteles û ya platon jî a li ser ideyê wê dikare wê di rengekê de wê weke ku wê di nava felsefeya hemdem de wê bi têngîna apriorî a 'ya dervî azmûnê' weke 'apriorî' yê ku wê were diyarkirin wê bi wê ve wê girêdayî bê. Lê di wê nûqtayê de wê ev têngînek ideyî ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, pêvajoya

hizirkirina Aristoteles ku ew di rengekê de wê bi têtîna formê re wê bêtê ser ziman wê, di rengekê de wê, di şewayekê de wê, ji aliyekê ve wê, weke ku wê bi pêvajoyek azmûnê û an azmûnkirinê wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê weke têtînek ku wê bi têtîna gerdûnê ve girêdayî wê, di ahengekê de ku wê were fahmkirin wê bikê ku wê fahmbikê û an bide fahmkirin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, mijare gerdûnan wê di wê temenê de wê weke mijarek ku wê di wê temenê de wê çawa wê werina salixkirin û wê derketina ji wan wê were kirin wê weke aliyekê ku wê mijarê hizirkirinên piştê jî wê biafirênê. Lê di wê nûqteyê de wê, di serdema navîn de wê weke ku wê hinek niqaşkirinên ên weke ya ku ew wê, di rengekê de wê weke ya heyî a dervî azmûnê wê bêt azmûnkirinekê wê karibê were fahmkirin û an derfeta wê hebê û an nebê wê ser wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê, encamên wê re wê, bê xwestin ku were lê hizirkirin. Ku bi encamê karibê wê were fahmkirin wê demê wê dervî wê ne weke têtînek ku ew were fahmkirin bê. Ku ew dervî wê karibê were fahmkirin wê demê wê çawa wê pêwîstîya wê bi hebûna azmûnê re wê hebê û wê çawa wê têtîliya wê bi wê re wê bibê wê di rengekê de wê bê xwestin ku ew di rengekê de ew bi wê re wê di wê temenê de weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Lê wê jî dikarê wê wrênê ser ziman ku wê mijare têtîna azmûnê wê di wê temenê de wê, di nava hizra aristoteles de wê ji wê aliyê ve wê weke dîmenekê hiararşikî ê bi fahmkirinê re jî wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. (Klima 2003)

Nêrînên Arîstoteles û Platon di warê zanîn û mantiqê de hizrên wan herduyan weke aliyekê wan ê giring ku wê di herdemê de wê, temenê niqaşên di warê têtîna gerdûnîyan de wê weke ku wê biafirênin bin. bi wê yekê wê weke aliyekê giring wê karibê di şewayekê de wê fahmbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ji aliyê pîrsgirêka fahmkirina giştîyan ve, her çend xalên wan ên hevpar hebin jî, xwedî nêrînên cuda ne. Ev eşkere dike ku ew çî temsîl dîkin. Ji aliyê helwesta gerdûnîyan ve, nêrîna Platon ew e ku gerdûnî ne. Ew têtîhiştînek nîşan dide ku ew berî nesneyan têtî ew 'bi rastî' hene. Nêrîna Arîstoteles ew e ku gerdûnî di tîştên fîzîkî de hene, ne girêdayî wan in. lê têtî wateya ku ew bi wan re heye. Îhtîmala gihandina zanîna gerdûnîyan ji jî vî alî ve di ideeyên

Platon de gerdûnî ji tiştên fizîkî serbixwe ne. Dema ku tiştên fizîkî serbixwe hebûna xwe didomînin û beşdarî wan dibin (metheksis). Di hizra Arîstoteles de, ji bo ku mirov bigihêje gerdûnîyan, divê mirov ji objeya fizîkî dest pê bike. Pêdivî ye ku mirov di pêvajoyek ramanê de derbas bibe. Nêrînên Arîstoteles ji hêla piraniya Neoplatonîstan ve têne pejirandin. Lê ew têngînên weke yên ideeyên cûda ên afrîner ku wê weke bi têngîna xwûdê wê paşê werina diyarkirin re wê bi gotin bikin. Yek ji sedemên girîng ên vê yekê şîroveya ku ji hêla Porphyrios ve hatî nivîsandin ev e. Lê hizrên ku ji hêla Platon ve hatine pêşkêş kirin ji hêla Plotinus û Proclus ve hatine pejirandin. Berekavî nêzîkatiya zanistî û Arîstotelî, gerdûnî li ser tiştên fizîkî têne damezrandin. Li şûna ku bigihîjin ramana tiştên hestiyarî, ji ramanên pêşîn ên ontolojîk dest pê bikin, Ew amaje dikin ku agahdarî dikare were gihîştin. Ramanên ku ew gihîştine ser bingeha Cratylus hizra ku zanîn dê bi navan were îfade kirin çêtir li gorî wan tê.

Platon û ev dîtînen Arîstoteles piştî ji aliyê Porphyrios ve hatin pejirandin di Ramana Serdema Navîn de wekî pirs ji aliyê Boethius ve dîsa hatin rojevê. Nirxêke taybet distînin û ji bo dîtînen realîstan bingehêk ava dikin. Dema ku ji dîtîna Platon re 'ante rem', ji dîtîna Arîstoteles re jî tê gotin û tê binavkirin. Ev her du nêrîn paşê gelek caran ji bo cihgirtina gerdûnî hatin bikar hanîn, wê bibin hin ji wan ramanên bingihîn.

Têngîna giştî û an gerdûyan di serdema navîn de wê, weke têngînek ku wê di felsefeya serdema navîn de bingihê têngînên weke yên metafîzîkî û an ontolojîkî jî wê biafirînin. Di wê temenê de wê, bingihê ramanên azmûnî û derazmûnî ku wê ji hev wê werina cihê kirin jî wê biafirînin. Di wê temenê de wê, têngîna heyîna dervî azmûnê wê di wê temenê de wê di aslê xwe de wê hertimî wê weke têngînek ku wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê bê. Ji wê aliyê ve wê, Numinalist jî wê, weke dîmenekê sofistên serdema kevnera wê, di demên serdema navîn de wê weke ku wê bileyizin û wê di hizrên xwe de wê bi wê re wê weke ku wê balê bikişênina ser wê têngîne ku ew di nava jiyanê de çawa dihê fahmkirin û di wê temenê de wê dervî ya ku em bi gotinê fahmdikin û an ya di gotinê de dihê ser ziman wê çi wê dervî wê hebê wê weke aliyekê wê yê lêpîrsiner wê biafirînin. Mistîsk û an skeptîkên serdema navîn wê kevneşopîya gûmanparêzên demn helenê ên Pyrrhon û hwd wê ji wan wê sûdbigirin. (Coplestone 1993)

Lêgerîna Platon ji bo rastiya teqez -ya neguherbar, gerdûnî û yekane - (cîhana ideeyan) li derveyî cîhana tiştên guherbar, gihîşt zerweyê û bû sedema nîqaşkirina gerdûnîyan. Lêbelê, Arîstoteles ji Platon hin bi hin bi temenê xwe yê hizirkirin hat dûrkerin bi îdiayên wek ku gerdûnî hebûnên xwerû nîn in, lê di nav taybetîyan de cih digirin û hemî rastî (forma ramanê/ideeyê, made û tevger, hwd.) ji hebûnên taybetî pêk tê. Li gorî wî, qada ku em jê re dibêjin rastî ne qadeke ne diyar e. Cîhana tiştan jî ne tenê siya ye. Ji bo her tiştî ji bilî Xwedê, ku şikle paqij e, çar sedemên bingehîn - made, idee (raman), hêz û armanc - pêwîst in, li gorî aristoteles (Arîstoteles, metafîzik, p, 1-3). Di vê çarçoveyê de, têgehên me yên gerdûnî yên razber in, wek mirov, netewe, edalet, heywan û bedewî, berhema ramana me ya subjektîf in. Ew nikarin bi serê xwe hebin. Berevajî vê, tiştên bi rastî heyî hebûnên konkret, taybetî ne, wek "ev hesp" an "ew mirov" (Aristoteles, metafîzik). Arîstoteles, ku ji Platon cuda bû, ku ihtîmala zanînê lêkolîn dikir û vê ihtîmalê li derveyî cîhana afirandinê digirt, bawer dikir ku çavkaniya zanînê di cîhana fîzîkî de ye. Lê li gorî min wê têngîna lêkolîna aristoteles dikarê wê di wê rengê de wê cihê wê fahmbikê. Çendî ku wê Platon ji ya giştî bi ber ya ne giştî re wê were, wê bi têngîna formê aristoteles wê vaji wê ji formê bi ber wê ve wê, di rengekê de wê ji tiştê wê, weke ku wê bixwezê gavê biavêjê. Ji wê aliyê ve wê êdî wê rewşa jiyanê wê di rengekê de wê bo aristoteles wê, bê weke tiştên formgirtî ku ew diwê temenê de werina fahmkirin. Lê ew wê, di wê hiyararşîya wê de wê çawa wê were fahmkirin wê, weke aliyekê ku ew wê, dixwezê wê hên jî fahmbikê û wê fahmbikê û wê bêne ser ziman. Ji wê aliyê ve lêpirsinên aristoteles wê, giring bin û wê, di rengekê de wê, ne dûrî têngînek emprikî a piştî di dawîya serdema navîn de wê, hume wê werênê ser ziman. Lê hume ideeyan wê, di rengekê de wê, dîmenê din wê li wê zêde bikê. Ew jî wê, piştî îdee weke ji tiştê bû wê çawa wê, were fahmkirin weke xwe wê weke têngînekê bê wê, ew wê, ji wê aliyê ve wê, dîmenekê din ê teybet wê bi wê re wê weke ku wê werênê ser ziman.

Li gorî wê, madeyên neguherbar di cîhanek din de tune ne; ew tenê di cîhana fîzîkî de, li kêleka tiştan hene. Madde bi yekîtiya made û formê di tiştên fîzîkî de çêdibin. Wê têtîliya têngîna made û formê wê, hume wê, têtîliya bûjen û sedemê re wê, di rengekê de wê, bixwezê di rengekê din de wê şîrovebikê. Ji wê aliyê ve wê têngîna sedemê wê girêdana wê ya bi têngînek gerdûnî a heyî û an sînoriya tiştî ku wê bi xwe re wê weke ku wê bide diyarkirin. Têgeha gerdûnî di ramana Arîstoteles de cihekî girîng

digire, weke çawa wê ya sedemê di ya hume de wê cihekê giring bigirê. Verastkirina Diyarkirinên gerdûnî û cihê wan di encamê de têne nîqaş kirin, bi taybetî di dahûrîyên pêşîn de. Arîstoteles zêde lêkolîn bi navê nîqaşa gerdûnîyan nekîr, lê wî li çareseriyan ji bo pîrsgirêkên têkildarî mijarê geriya. Di wê temenê de wê, ev wî weke hizirkirinekê ku ew di nava cihane heyî de wê bi aliyê wê yê hizirî û fizikî de ku wê bi têkiliya hev a fahmkirinê wê fahmbikê. Di dewama wêd e wê, ya ne fizikî wê weke form wê, di wê de wê çawa wê were fahmkirin û derfeta kûrbûnê û di rengekê de wê derfeta gihiştina ideeyekê wê paşê di demên serdema navîn de wê weke bi wê were lê hizirkirin. Ev ji hizrên realîzma nerm a Arîstoteles ku wê were pêşxistin êdî bingeş girt ji bo bertekên paşê, pîr cidî li dijî realîzma Platon danî û bilindbûna nominalîzmê lez jî kir. Di wê temenê de wê, hizra arîstoteles wê, hebûna tiştê heyî wê bi formê re wê, bi têgînek heyînî û ontolojîkî wê, bihizirê. Lê ew wê, bi rêya şêwayekê fahmkirinê ê bi epistemolojîkî wê dikê.

Bi rastî, Antîsthenes (444-368 b.z), di bersiva argumana Platon de ji bo birhankirina teoriya ideeyan, diyar kir ku wî hesp dîtîye lê nikare têgeha siwarbûnê bibîne, bi vî rengî mînaqa yekem a ideeya nominalîst nîşan da. Stoîk, ji aliyekî din ve, rastiya hebûnê takekesî qebûl dikirin lê digotin ku têgeh peyv in û wateyên wan, tiştên ku têne gotin in. Ji aliyê din ve, Epîkûrî diyar dikirin ku têgeh tenê deng in.

Mijare ideeyê wê di wê temenê de wê çawa wê were fahmkirin wê di rengekê de wê were dîtin ku wê weke mijare zêde giring wê xwe di wê temenê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê mijare ideeyan wê di wê temenê de wê têgîna wan wê di wê temenê de wê, zêdeyi wê piştî pêşketina hizrên me yên di derbarê xweza û jiyanê de wê zêdetirî wê weke bi rastî jî temenekê lêpirsinê ê giring wê bi xwe re wê weke ku wê biafirênin. Tişt çawa heya û ber çî heya û çawa dikarê wê fahmbikê bi hebûn û bûyîna wê û hwd wê weke pîrsên ku wê li ser wan wê were sekin û wê li bersivên wan wê were lêgerin bin.

Mijare hebûnê, apriori û têgîna metafîzîkê

Bêgûman wê mijare têgîna metafîzîk wê weke ku me li jor wê hani ser ziman heta vê nûqteyê ku em wê bikin wê di dewama wê de wê werênina ser ziman wê weke gelek aliyên wê yên ku wê, bi wê re wê werênê ser ziman wê hebin. Lê li vir wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare têgîna apriori wê weke aliyekê wê yê din ku wê, li wê were lê hizirkirin wê karibê wê hinekê ser wê bisekinê.

Di wê nûqteyê de wê apriori wê di nava felsefeyên demên hemdem de jî wê di rengekê de wê were li wê hizirkirin. Ji wê hizirkirina bi zanina metafizikê û di dewqama wê de metafizika zaninê jî wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê ser wê bisekinê bê. Têgîna metafizika zaninê emê li jêr wê hinekê ser wê bisekin in. Lê li vir wê pêşî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare têgîna metafizik ên weke laiyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê li serê bihizirê bê. (Coplestone 1993)

Di wê temenê de wê, zanin wê dervî azmûnê wê hebê û an wê nebê wê weke pirse giring ku wê di wê nûqteyê de wê were pirsin bê di wê çerçoveyê de wê, di wê nûqteyê de wê, filosofên weke Kant mijare apriori ku wê weke zanina dervî azmûnê wê şirove bikin wê beremberê wê têgîna 'aposteriori' yê jî wê weke ya bi zanina azmûnê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke li wê were lê hizirkirin bê. (Coplestone 1993)

Têgîna zaninê wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê ser wê bisekinê û wê, di wê temenê de wê weke karibê wê bikê û wê werênê ser ziman.

Platon wê dema ku em dûbare cardin werina ser ideeyên wê ew wan weke têgîna dervî aqil ku ew hena wê werênê ser ziman. Lê wê çawa wê, were gihiştin li zanina wan wê çendî ku wê weke ku wê dûmenekê weke ya şiyarbûna li lê û an ketina farqe wê de wê bîrê ser ziman jî ev têgîn wê weke ku wê derî li pêşîya gelek hizrên cihê ên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê direngê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare zanina dervî azmûnê de wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê yekê wê di nava felsefeyê de wê weke ku wê bicih bibin. Di rengekê de wê, ev wê weke mireteyek hizirkirinê a felsefeyê wê bi xwe re wê weke ku wê li serdema navin wê di rengekê de wê ku wê bide hiştin. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê têgîna hebûnê a ideeyê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê weke têgînek ku ideeyî wê di aslê xwe de wê ji parmenides û heta platon û platonvanên nû û hwd wê, xwe weke têgînek mayinda a

dihizirkirnê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê zihnê me yê ku em di wê de wê dihizirin wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. (Boethius 1975)

Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Gotina xwûdayê serdema navîn ê bi aqilekê rasyonel û realist wê were lê hizirkirin jî wê çavkaniya xwe wê weke ji aliyekê ve wê ji wê bigirê. Xwûda wê weke gotinek ku wê bêgûman wê diroka wê ya fahmkirinê û an afirînê wê ji wê pirr zêdetir wê kevntir bê. Lê li vir tiştekê din wê bi wê re wê weke ku wê hebê wê weke pêwîst bê ku wê di şêwayekê de wê fahmbikê bê. Ev gotin wê, di rengekê de wê pêvajoyên wê yên azmûnê û fahmkiirinên bi wê azmûnê dibin re dervî wê, ew wê bi wan wê xwe ji nûve û jinûve wê weke ku wê biafirênê û wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dema ku mirov binerê wê ne zor bê ku mirov bigihijê têgîn û fahmkirinekê wê weke ku wê çavkaniya wê afirandinê wê aliyê derve û an ya azmûnî bê.

Ev wê weke dendikekê wê di fahmkirina xwe de wê weke cewher û an toz û an jî wê weke têgihek esasns wê di şêwayekê de wê biafirênê wê di wê temenê de wê bîrê ser ziman. Wê dema kku wê demokrit wê bi têgîna atomê wê di rengekê de wê diwê de wê kûr bibê bi ya fizikê wê, di şêwayekê de wê weke modelê hizirkirinê a di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Salixkirinên me yên bi hizirkirinê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê din de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, ya weke modela hizirkirinê a gotina 'kûrbûnê' ku wê fêrsek fahmkirinê wê biafirênê wê di wê de jî wê weke temenekê zêhnî wê bi morfolojikî wê weke ji aliyekê ve wê weke ku wê biafirênê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Ev kûrbûn wê di rengekê de wê di felsefeya serdema navîn de wê, bi têgîna esas û cewherê re wê direngê de wê weke karibê wê di rengekê

de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wê, di wê temenê de wê, dema ku em di wê nûqtayê de wê têngîna apirori li wê dinerin wê du aliyên wê yên bi wê hizirkirinê wê bi derfet wê weke ku wê karibê bi xwe re wê bide diyarkirin. Aliyek wê zêde têngînên wê nediyar bin ku ew çawa hatibê kirin. Ya weke hundurê û di wê de wê bi wê hûndûrîya wê re di wê de wê bihizirê bê. Ya aliyê din jî ê dervî wê weke ku wê bi gelemperî wê weke temenekê hizirkirinê ê bi têngîna azmûnê wê di şewayekê de wê weke ku wê biafirênê wê bi wê re wê weke karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê li wê bihizirê bê. Ev ali wê pirr zêde wê li wê were lê hizirkirin û wê teher û an şewayekê dîyalektîkî û an hiyararşîkî jî wê di rengekê de wê weke di fahmkirinê de wê bi awayên cihê wê weke ku wê bi xwe re wê biafirênê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Hinek hizrên ku wê bahsa wê cewherê û an aliyê hundurê wê bikin wê weke temenê bêsînor ê afirînê wê di rengekê de wê weke ku wê bi gotin bikin û wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, têngîna cewherê bêsînor wê weke çavkaniya vejenî a jiyanê a bêsînor jî wê di rengekê de wê were diyarkirin. Ji wê yekê û morfolojîyê wê gotinên weke weke 'her tişt ji xwûdê dihe' ku wê bi morfolojîyek afrineriya bêsînor wê were ser ziman wê di rengekê de wê were hanin ser ziman. Ev ali wê weke aliyekê bêgûman ê hizirkirinê ê kûrbûnê jî wê di wê temenê de wê biafirênê û wê temenê lêpirsinê jî wê weke ku wê bi hewldanên fahmkirinê û hwd re wê xwe di nava hizirkirinên bi aqilmeşandinê û hwd re wê bide diyarkirin. Wê dema ku em ji wê aliyê ve li mijarê dinerin wê demê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke pêwîstîyek bi têngînek epistemîkî a weke metafîzika zanînê wê di şewayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin û wê karibê wê hinekê wê ji wê aliyê ve wê weke ser wê bisekinê bê.

Metafizika zanînê û mijare fahmkirina hebûnê û an 'ya ji cûreyê xwe'

Her çend zanist û metafîzîk di nihêrîna pêşîn de dibe ku ji hev cuda xuya bikin jî, dema ku em li dîroka felsefeyê dinêrin, têkiliya wan pir tevlihev e. Rêbaza zanistî, bi tekeziya xwe ya li ser ceribandin û

çavdêriyê, îdîa dike ku zanîna herî pêbawer peyda dike, lê metafîzîk hewl dide ku rastiye di asta wê ya herî bingeîn de fahm bike. Ev cûdahiya di navbera her du waran de, her çend qadên wan ên lêkolînê carinan li hev dikevin jî, bûye sedema hewldanên ji bo veqetandina rêbazî ya zanistê bi tevahî an bi pîranî ji metafîzîkê. Lêbelê, di nivê duyemîn ê sedsala 20-an de, lêkolînên metafîzîkî yên têgehên zanistî zêde bûne, û metafîzîka zanistê wekî şaxek rewşa ya felsefeyê bi berfirehî hatiye pejirandin. Di dewama têgînên serdema navîn de dê karibê li ser hin pîrsgirêkên girîng ên metafîzîkî yên ku di felsefeya zanistê de hatine lêkolîn kirin, nêzîkatîyên cûda ji van re pêşkêş bike, û nihêrînek giştî ya nîqaşên di qadê de peyda bike bisekinê.

Ji bo têgihîştina têkiliya di navbera metafîzîk û zanînê de, pêdivî ye ku cûdahiya di navbera rasyonelîzm û empîrîzmê de were lêkolîn kirin. Ev wê weke têgînên weke yên felsefeyên dema ronasansê ku wê piştî serdema navîn wê bi lêkolînên hinekê jî weke li wê rexnegirtinê û hwd re wê pêşkevin. Di vê cudabûna ku ji nîqaşên li ser çavkaniya zanînê derdikeve holê de, koma rasyonelîst (bi Descartes, Spinoza, û Leibniz wekî nûnerên wê yên sereke) îdîa dike ku zanîna herî bingeîn a li ser rastiye dikare bi rêya lêpîrsîna metafîzîkî bi rêya aqil were bidestxistin, lê koma empîrîst (bi Hume, Locke, û Berkeley wekî nûnerên wê yên sereke) îdîa dike ku çavkaniya vê zanînê ezmûn e. Li gorî rasyonelîstan, ceribandîn û çavdêrî ne pêbawer in û ji ber vê yekê nikarin bibin çavkaniyên zanîna dawî. Zanîna mutleq tenê dikare bi rêya aqil ji pêşniyarên bê guman were texmînkirin. Berevajî vê, empîrîst bawer dikin ku hemî zanîna me ji daneyên hestîyan dihe, û ji vê perspektîfê, metafîzîka rasyonelîst, çalakiyek ku tê de rastiya bingeîn bi rêya aqilê saf tê gihîştin, ji spekulasyonê wêdetir tiştek nîne. Hemî lêkolînên li ser rastiye divê li ser daneyên hestîyan bin, tevî xeletiya wan, ji ber ku zanîna ku dawî ye û bi rêya aqilê saf tê bidestxistin nikare rastiye nîşan bide. Nêrînên Hume di vê xalê de ji ber bandûra wan li ser nîqaşên heî girîng in. Hume tekezî li ser cûdahiya di navbera bandûran, ku ezmûnên têgihîştinê ne, û ramanan/ideeyan de dike. Idee dikarin sade bin, ku daneyên hestî û dabeşkirina wan dihevin, an jî ideeyên tevlihev ên ku bi hevberkirina van ideeyên hêsan tene çêkin. Ji ber ku em ideeyan bi gotinan diyar dikin, ceribandina wateya wan tê wateya lêkolînkirina ka ew dikarin werin kêmkirin bo daneyên hestî. Gelek daxuyaniyên metafîzîkî razber û an nefahmkar in, ber vê yekê ku ew nikarin bi daneyên hestî werin îfade kirin. Metafîzîka rasyonelîst, ku îdîa dike ku zanîna dawî ya rastiye tenê

bi riya ramanê dikare were bidestxistin, di rastiyê de tu zanîna rastiyê pêşkêş nake; ew tenê pêvajoya çêkirina ideeyên tevlihev ji ideeyên hêsan ronî dike, ku ev jî di encamê de zanîna rastiyê hilnaberîne lê tenê daneyên hestî rêk dixê. Têgihîştinên Hume yên li ser têgeha sedemîtiyê, li ser bingeha vê çarçoveya giştî, girîng in. Heta wê demê, sedemîtî wekî têtikiliyek pêwîst di navbera sedem û encamê de dihat dîtin. Li gorî Hume, sedemîtî ji adetek ku ji rêkûpêkiya bandûran derdikeve holê ku dubare li pey hev çêdibin, tiştêk din nebû. Ji ber ku encama ku sedemîtî di xwezayê de girêdanek pêwîst e, nikare bi riya daneyên hestî were gihîştin, dê ne rast be ku bi vî rengî were pênasê kirin. Di şûna wê de, dîtina sedemîtiyê wekî hin bûyeran piştî ên din wek bûyeran din, têgihîştinek sedemîtiyê gengaz dike ku bi rexneya metafizîkê ya Hume re lihevhatî be.

Ideyê û ramanên Kant, yek ji filozofên herî girîng ku di navbera rasyonelîzm û empîrîzmê de xalek navîn diparêze, jî hêjayî gotinê ne. Li gorî Kant, çavkaniya zanînê li ser cîhana derve daneyên hestî ne, ku di vî warî de nêzîkî empîrîzmê ye, lê hiş jî beşdarî pêşdîtina van daneyan dibe. Ev pêşdîtina hiş ji pêvajoya rêxistinîkirina daneyên hestî ya ku Hume diyar dike wêdetir diçe. Têgehên ku daneyên hestî çêdikin, wekî cîh û dem, jî ji aqilê saf derdikevin. Ji ber vê yekê, aqil bi awayekî çalak beşdarî pêvajoya têgihîştinê dibe, ne ku daneyên ji cîhana derve bi awayekî pasîf fahm bike. Ji ber vê yekê, metafizîk lêkolînek gengaz a li ser daneyên empîrîk dimîne ku aqilê saf gengaz dike.

Di sedsala 20-an de, hêrîşa herî bibandûr a li ser vê nêrînê ji pozîtîvîsma mantiqî hat. Derketina holê ya nêzîkatîyên cûda yên cîh û demê di fizîkê de, ku piştgirî didin wê ramanê û têtîgîna iddeyê ku ev têgeh ji têtîketinên empîrîk serbixwe nîn in, wekî ku Kant îdîa kir, bû sedema wê nêrînê ku pêşniyarên metafizîkî dervî wateyê ne, û di nav filozofên ku bi vê qadê ve girêdayî ne de piştgirî bi dest xist. Ev filozof, ku ceribandîna didin pêşiyê, ji empîrîstên klasîk cuda ne ji ber ku, li şûna ku rêbaza empîrîk wekî yekane rêya bidestxistina zanînê li ser rastiyê bibînin, ew wê di çarçoveya rêgeza verastkirina semantîk de çarçove dîkin, ku wateya pêşniyaran bi ceribandina wan a çavdêrî ve girêdide. Bi vî rengî, ew pêşniyarên ku bi çavdêriyê nayên kêmkirin bo pêşniyarên verastkirî wekî bêwate û metafizîkî dabeş dîkin. Ev rêbaz gelek pîrsgirêkan derdixe holê. Pêşîn, çavdêrî serbixwe ji çavdêr û teoriya ku tê ceribandîna çênabe. Ji ber vê yekê, çavdêriya xav û bê têgeh vala ne mumkin e. Tewra ku ev gengaz bûya jî, ne mumkin bû ku ceribandînek were sêwirandin ku dê her

pêşniyarek bi awayekî bê guman verast bike. Dema ku ceribandinan têne sêwirandin, gelek texmîn têne kirin, hin bi hişmendî, hin jî bi nehişmendî, ji ber vê yekê encama encam ne di rastiyê de encama ceribandina pêşniyarek yekane ye, lê belê ji toreke pêşniyaran e ku ji hejmareke bêdawî ya pêşniyaran pêk tê. Pirsgirêkek din bi pîvana verastkirinê re derdikeve holê dema ku em pêşniyarên hejmartina gerdûnî dihizirin. Li gorî vê, pêşniyarek wekî "Hemû elektron bi barekî neyînî barkirî ne" nikare pîvana verastkirinê bicîh bîne, ji ber ku çend elektronên bi barekî neyînî barkirî werin dîtin jî, nayê texmînkirin ku hemû elektronên ku di demên berê de hebûne an jî di pêşerojê de wê hebin, bi barekî neyînî barkirî ne. Ev pirsgirêkek mezin e, ji ber ku qanûnên zanîne ji pêşniyarên weha pêk tên. Di dawiyê de, pîvana verastkirinê bi xwe nayê verastkirin. Ev dibe sedema wê encamê ku pozîtîvîzma mantiqî li gorî pîvanên xwe dervî wate ye. Her çend çareseriyên cûrbecûr ji hêla pozîtîvîsma mantiqî ve ji bo van pirsgirêkan hatine diyar kirin jî, redkirina metafîzîka li ser bingeha verastkirina semantîk bi piranî têk çûye, û pejirandina nîqaşên metafîzîkî di nav felsefeya zanyarî de wek bê derfet bûye.

Li vir di mijare zanîne û fahmkirina wê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê di demên hemdem de wê bi têgîna metafîzîka zanîne re wê, di wê temenê de wê were lê hizirkirin û ev şêwa wê, bi ber zanina metafîzîkê ve wê weke şêwazek ku wê bi wê re wê weke di rengekê de wê çawa wê were lê hizirkirin jî wê weke bi wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Ji wê aliyê ve wê weke ku wê ji gotinê wê were fahmkirin wê zanin wê weke mijare fahmkirinê a di wê çerçoveyê de bê. Ku wê çawa wê weke ji wê bigihîjê têgînek bi wê rengê. Di wê nûqteyê de wê, lêpirsin û lêkolînên felsefeyî ên di demên hemdem de wê di wê warê de wê bi zêdeyî wê çerçoveyêk berfireh wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di salên dawî de, di nav tiştê ku em dikarin jê re metafîzîka zanîne bibêjin de, çend beşdariyên balkêş hene, ku tê de hewl hatine dayîn ku têgihîştinek teorîk a nû û çêtir a zanîne, di wateya herî kûr de, were peyda kirin. Ji bo vê metafîzîka zanîne, pîrsa eslê an xwezaya zanîne navendî ye, û raman/idee ev e ku têgihîştina metafîzîkî ya ku em dikarin ji diyardeya zanîne bi dest bixin, di encamê de dibe alîkar ku pirsgirêkên epistemolojîk ên kevneşopîtir ronî bike: wekî pîrsên rewakirinê, rastî, gumanbarî û hwd. Ev mijar bi taybetî rojane bûye ji ber ku çarçoveya pirsgirêkên ku jê re dibêjin pirsgirêkên 'Gettier' kêmbûye. Wekî ku tê zanîn, di sala 1963an

de Edmund Gettier du mînaqên dijber ji bo pênasêya klasîk a zanîne weşand, pênasêyeke ku gelek kes vedigerin diyaloga Platon a bi navê Theaetetus, ku tê de zanîn bi awayekî ceribandî wekî mijarek tê pênasêkirin, S, ku xwedî bawerîyeke rast a mafdar li ser naveroka pêşniyarekê ye r. Piştî gotara Gettier, rêzeyeke dirêj ji analîz û pênasêyên alternatîf û her ku diçe tevlihevtir derketine holê, tenê ji bo ku rê li ber mînaqên dijber ên her ku diçe pêşketîtir, lê dîsa jî guncaw vekin. Wê demê mirov dikare bipirse, wekî Timothy Williamson û gelek xwendekarên felsefeyê yên pê re kiriye, gelo ev projeya analîtîk bi tevahî bi wê re têkildar e. Yek ji ihtîmalên derketina ji vê rêyê tam di metafîzîka zanîne de tê dîtin. Ferzeke bingeîn di nîqaşa pênasêyê de ew e ku zanîn ne tîkiliyek an tîgeheke 'sui generis a primitive' ye, lê kompleks e: cureyekî hîbrîd an pêkhatîyeke tîgehî ya metafîzîkî ye, eger em bixwazin, ku pêkhatîyên wê dikarin û divê bi analîzek kêmkar an pênasêya zanîne werin destnîşankirin ku tê de diyardeya zanîne bi rêya tîgeh û diyardeyên din ên ku wekî bingeînîr tîne hesibandî tîne ronîkirin. Hîpoteza sereke ew e ku zanîn wekî kompleks e ji bawerîya mijarê pêk tê ku tiştek ku ew rast e - an jî dibe ku rewşek din a derûnî a bingeînîr - di heman demê de hin şertên din çêdibin, wekî ku naveroka pêşniyarî ya bawerîyê bi rastî rast e, ku mijar xwedî bingehe, ku bawerî bi awayekî pêbawer tê bidestxistin, ku mijar di doza xwe de piştrast e, ku bawerî bêtir ku pir bêhesas be li hember guhertinên di birhanan de, bi awayekî berevajî xurt e, û hwd. Lêbelê, rêyek ji bo tîgihîştina tevahiya pîrsgirêka Gettier ev e ku ev texmîna bingeîn - ankû, ku zanîn wekî tîgihîştinê ya kalîfiye ye an dikare were ravekirin - xelet e. Dibe ku sedema ku diyardeya zanîne ji hewldanên dahûrê dûr dikeve tam ew be ku zanîn ne hîbrîdeke metafîzîkî ye, ne tevlihev e, ne jî hermoniyek e, lê belê tîkiliyek an tîgeheke bingeîn a sade û metafîzîkî ye, ku aîdî kategoriyeke 'ji cûreyê xwe (sui generis)' ye? Di wê rewşê de, mirov tenê dikare hêvî bike ku hewldanên dahûrê dê bi ser nekevin.

Li vir di mijarê tîgînê de wê weke xwe û an jî xwe wê di tîgînekê de wê weke aliyekê ku wê karibê wê weke xwe di rengekê de mayînê jî wê bihawênê. Lê di rengekê de wê karibê tîgînek hebûnê a bi pêvajoya demê a ku ew digûharê û diafirênê lê ew li ser wê tîgîna xwe temenê xwe û weke 'ji xwe' dibê jî wê weke dîmenekê fahmkirinê wê di xwe de wê bide me. Mînaq ku em weke homo sapiens hildina li berçav wê, ji destpêka wî û heta roja me wê, gûharinên ku ew dibin wê di wê temenê de wê weke ku ew di wê de wê, bibin û ew temenê wê hebûnê wê weke

ku ew di wê de weke hebûya wê têngînekê di mejiyê me de wê biafirênê. Di wê temenê de wê form gûharina wê di rengekê de wê weke ku wê, di dîmenekê de wê, weke Platon di têngîna xwe ya ideeyê de di kirpênê wê, bimênê. Lê wê ew gûharin wê weke bi awayê formê bê. Platon di wê temenê de wê, ku em weke kirpendinekê di nava têngîna wî ya aristoteles de wê bikin ew wê, weke formê wê dênê li şûn heyina ideeyê weke bûyinekê. Ew wê, bi têngîna ideeyê re wê bahsa bûyinê nekê. Lê wê bi formê re wê bahsa wê bikê. Di wê temenê de wê di morfolojiya gotinê de ku ew bibê wê demê wê weke destpêkek wê hebê. Di wê temenê de wê demê wê ji çî wê bibê wê weke pirsek ku wê di dewama wê de wê di serê mirov de wê xwe di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karbê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, metafîzika platon a bi temenekê ontolojikî ku wê li wê bihizirê wê, di demên piştê wê di serdema navin de wê bi gotina xwûdê re wê, ew di wê de wê were kûrbûn. Descartes wê dîmenekê epistemikî wê li wê bikê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê ji wê bigihijê fahmkirinêkê.

Bêguman nebûna serkeftina dahûrî heta niha bingehek ji bilî encamek enduksîyonî ya neyînî di vî alî de peyda nake, û encamên weha, wekî ku David Hume carekê nîşan da, bi tevahî lihevhatî ne bi derketina holê ya dahûrekek kêmkirinê ya serketî di pêşerojê de. Lê bi tiştên ku em niha li ser berdewamiya pirsgirêkê dizanin, herî kêma maqûl e ku em pirsgirêka Gettier bi qasî ku em bikaribin texmînên bingeîn ên li ser zanîn û xwezaya wê bipirsin, cidî bigirin. Dibe ku em wê hingê kifş bikin ku sedemên serbixwe hene ku zanînê wekî prîmîtîf fahm bikin, ne wekî hîbrîd û pêkhatyek à bi têngihîştina rastîn a rewşa bikê. Dibe ku têngihîştinek wusa nû ya xwezaya zanînê di encamê de gengaz bike ku tevahiya pirsgirêka Gettier derbas bibe.

Li gorî têngihîştinek wusa sedema, rast e ku mirov bêje ku zanîn prîmîtîfek metafîzîkî ye, ne têngînek metafîzîkî an kompleksê ku ji pêkhatyên bingeînîr ên metafîzîkî pêk tê. Di vê wateyê de, zanîn çêtirîn wekî têkiliyek 'sui generis', sade û bingeîn a metafîzîkî tê fahmkirin, ku di bin şert û mercên bextewar de, dikare di navbera mijarek (an hişmendiya) ramanwer û rastiyeke di cîhanê de derkeve holê. Teorî her wiha îdîa dike ku mijarek wekî me bi riya hebûna di rewşek derûnî an psîkolojîk a diyarkirî de di bin van şert û mercên bextewar de tiştêk pê

bizane. Lêbelê, teorî ji gotina ku zanîn bi awayekî metafizîkî ji hêla vê rewşa derûnî û şert û mercan ve tê çêkirin dûr dikeve - da ku ew bingeha dahûrek metafizîkî ya kêmkar a zanînê peyda bikin - ji ber ku ew têkiliya di navbera rewşa derûnî, şert û mercan û têkiliya zanînê de wekî sedemek dihesibîne ne ku avaker. Ji ber vê yekê navê têgihîştina sedemek e.

Wek me behs kir ku rêgezên zanistî hin pirsgirêkan di warê verastkirinê de pêşkêş dikin. Ji vê nuqtayê ve, em dikarin dest bi lêkolîna metafizîkî ya li ser rêgezên fahmkirinê bikin. Rêgezên fahmkirinê diyarkirinên îdealîzekirî, empîrîk, objektîf û gerdûnî ne ku dikarin wekî "Hemû a b ne" werin îfade kirin. Wekî din, ev rêgez di ravekirina zanîni de roleke girîng dileyîzin. Mînaqî, li gorî pozîtîvîstên mantiqî, ravekirinek zanistî divê şertên jêrîn bicîh bîne: Li ser bingeha aqilmendiya derbasdar be. Bi kêmanî qanûnek zanînê hebe. Bi awayekî empîrîk were ceribandin. Divê hemî pêşniyarên di ravekirinê de rast bin.

Ev rola têgîni a rêgezên zanînê lêpîrsînek li ser wan, di nav de pîrsên metafizîkî jî, pêwîst dike. Yek ji pîrsên herî bingeîn di vê nuqtayê de ew e ku mirov çawa giştîkirinên ku zagoni ji yên ku ne zagoni cuda bike. Ger em zagonan wekî rêkûpêkî bihesibînin, êşkere ye ku ne her rêkûpêkî zagonek e. Mînaqî, gotina "Hemû elektron hevdu dûr dixin" wekî qanûnek tê pejirandin, lê gotina "Hemû hejmarên cot bi 2-an têne dabeş kirin" wekî zagonek nayê pejirandin. Her du diyarkirin jî gerdûnî ne; her du diyarkirin bi awayekî mantiqî yek in, lê diyarkirina duyemîn bi pênaseyê rast e, ji ber vê yekê ew ne qanûnek e. Ji ber vê yekê, divê zagon daxuyanîyên ku bi rastîyan ve têne verast kirin bin. Lêbelê, li vir pirsgirêkek din derdikeve holê: zagonên zanînê hene ku wekî rast têne pejirandin her çend di gerdûnê de tiştek tune be ku wan verast bike. Mînaqî, atoma bohriumê bifikirin, ku di xwezayê de tune ye lê dikare bi sentetîk were hilberandin û, ji ber bêîstîqrariya wê, tavilê hilweşe. Rastîya ku atomek bohriumê ya bêalî du elektron di orbîta xwe ya herî derve de hene zagonek e, lê dibe ku niha di gerdûnê de atomên bohriumê tune bin. Ji ber vê yekê, hewcedariya verastkirina empîrîk nikare bi hişî li ser vê rewşê were sepandin. (Armstrong 1978)

Ev pirsgirêkên ku ji nêzîkbûna zagonan wekî rêkûpêkiyan derdikevin holê, dikarin bi nêzîkatîyên rêkûpêkiya sofistîketir werin çareser kirin. Hesabê Sîstemên Herî Baş, ku ji hêla David Lewis ve hatî pêşve xistin, mînaqek e. Li gorî Lewis, rastî di bingehe de tevliheviyek taybetmendiya di her koordînata dem û pozîsyonê de di çar-alî de ye. Bi texmîna ku em di van hemî xalan de xwediyê agahdariyê ne, em dikarin vê agahdariyê bi

awayên cûda organîze bikin. Di encamê de, heman rastî dikare bi hêsanîtir were îfade kirin. Mînaqî, li şûna ku têtikiliya her elektronê bi elektronên din ên di gerdûnê de bi awayekî ferdî were diyarkirin, heman agahdarî dikare bi gotina ku hemî elektron hevûdu dûr dixin pir hêsanîtir were îfade kirin. Naveroکا pergala damezrandî dikare bi zêdekirina daxuyaniyên ku proton hevûdu dûr dixin û elektron û proton hevûdu dikişînin were berfireh kirin û hêza wê zêde bibe. Bi vî rengî, li gorî Lewis, zagonên zanînî giştîkirin in ku di pergala de tene dîtin ku çêtirîn tevliheviya sadehî û hêzê peyda dikin.

Têgeheke wiha ya çavkaniya zanînê dê di ya fahmkirinê de roleke girîng bileyîze, ji ber ku di metafîzîka zanînê de, mirov dikare niha cudahiyek saf di navbera sê modelên cuda de bike ji bo têtigihîştina xwezaya zanînê, li gorî çawa ku mirov têtikiliya di navbera zanînê, çavkaniya wê û rewşa derûnî an psîkolojîk a mijarê de dibîne. Ev in modela sedemî, modela teqezî an jî kêmkêr, û modela ne-kêmkêr a pêkhatî. Ev hersê ji vê yekê derdikevin ku gelo mirov têtikiliya di navbera têtikiliya zanînê û çavkaniya wê de wekî pêkhatî an jî sedemî fahm dike, û gelo mirov xeyal dike ku rewşa derûnî ya mijarê, M - ku M rewşa derûnî ye ku bi rêya wê mirov dikare tiştekî nas bike p - tiştek e ku tevahiya an jî dibe ku tenê beşek ji çavkaniya zanînê pêk tîne. Modela zanînê ya teqez û kêmkêr bersivê dide ku çavkaniya têtikiliya K bi rastî roleke damezrîner dileyîze, û ku beşdariya derûnî ya mijarê M tenê pêkhateyek e - her çend beşek girîng be jî - ji têtigîna metafîzîkî ya tevlihev e ku têtikiliya K pêk tîne. Pêşniyara wan bi gelemperî ev e ku beşdariya derûnî M baweriya mijarê ye ku tiştek p rast e û, heke hebe, rewşên derûnî yên ku ji bo rastkirinê hewce ne - û ew difikirin ku ev wekî jêr-pêkhatên derûnî yên damezrîner ên zanînê tene nav kirin. Tenê dema ku ev bi hev re bi hin jêr-pêkhatên ne-derûnî an derveyî yên pêwîst re, wekî rastî an jî xurtbûna berevajî, xuya dibin, jêr-pêkhatên derûnî an navxweyî beşdarî avakirina zanînê dibin. Bi gotineke din, ji bo nêrîna teqez, rewşên derûnî yên mijarê bi tena serê xwe ji bo zanînê têtê nakin: tiştek li derveyî zîhniyeta mirov divê pêşî bi ya derûnî re li hev bike an jî bi wê re hevkarîyê bike. Yek ji sedemên ku ev modelê filozofan dixê nav xurandina dahûrê, ku ev e ku ew zanînê wekî têtigînek tevlihev ku ji hem derûnî û hem jî ne-derûnî - an jî pêkhateyên navxweyî û derveyî - pêk tê fahm dike ku dê ronakbîr be ku were parçekirin û cuda were kategorîzekirin. Bi gotineke din, modelek wisa li gorî wê texmînê ye ku zanîn tiştek tevlihev e, tiştek ku divê bi rêya tiştek têtgehîtir an jî

metafizîkî bîngehîn were analîzkirin. Rêyek ji bo dûrketina ji vê teqezî û bi vî rengî dûrketina ji xurandina dahûrê modela damezrîner a ne-kêmker e, ku guhertinek wê Timothy Williamson pêşxistiye û ji pêşniyara wî ya radîkal derdikeve holê ku em dikarin têtîkiliya K wekî rewşek derûnî ya hêsan û ne-dahûrkirî fahm bikin. Williamson li ser pîrsa bi modela giştî re dipejirîne û mîna wan difikire ku têtîkiliya di navbera têtîkiliya K û tiştê ku me jê re gotiye eslê wê damezrîner e ne ku sedem e. Lêbelê, modela wî xalek destpêkê ji bo dahûrê peyda nake, ji ber ku ew di pîrsê de îdîa dike ku beşdariya derûnî ya mijarê di heman demê de tevahiya çavkaniya zanînê pêk tîne. Ji ber vê yekê, li gorî Williamson, zanîn ji rewşek derûnî bêtir tiştêk nîne, ji ber ku ew di hişê de ye ku tevahiya çavkaniya xwe û, di encamê de, tevahiya xwezaya xwe ya damezrîner dibîne. Lêbelê, ev ji bo Williamson rê li ber îdealîsma înkarkirina cîhanê nagire, ji ber ku rewşa derûnî ya ku li vir tê nîqaş kirin ji rewşeke ku Williamson îdîa dike ku rastî-tevlî an jî faktîkî ye. Ji bo ku ev bixebite, divê ew xwe bîspêre çarçoveyek radîkal derveyîparêz ji bo zîhniyet û hişmendiyê û biparêze, da ku cîh hebe ku zanînê wekî rewşek derûnî tê de hebe her çend zanîn têtîkiliyek e ku bi giranî bi xwezaya cîhana derve ve girêdayî ye. Bi vî rengî, Williamson, qismî li gorî teqezîyê, diyar dike ku têtîkiliya K ji hêla çavkaniya xwe ve pêk tê, lê ew naha bi îdiaya ku eslê rewşek derûnî ya ne-dahûrkirî, M ye, ku di encamê de wekî derveyîparêz û faktîkî tê ravekirin, ji kêmkerîxwaziyê dûr dikeve. (Williamson 2000, p; 40-45)

Qet rewşên zanînê nîn in ku tiştê ku mirov dizane ne rast be an jî tiştê ku xelet e bizanibe. Dema ku p ne rast be, ne mimkûn e ku mirov p bizanibe. Lê xuya ye ku rewşên zanînê mimkûn in ku tê de mijar baweriyek têtîkildar tune be. Mînaqî, mirov dikare bigihîje biryarekê an rewşekê - ku teoremek matematîkî ya tevlihev p divê rast be, bêtî ku wekî di rewşek ku mirov bi rastî bawer dike ku p rast e were hesibandin. Dibe ku teorem ewqas nû û rast be ku her çend mirov ji rastiya wê bi awayekî maqûl piştrast be - û ji îsbatê an bîngeha wê ya epistemîkî pir piştrast be - da ku mirov bikaribe dadbar bike ku ew rewş e ku p divê rast be, ne hewce ye ku mirov bikaribe bawerîya têtîkildar ava bike. Ger wê hingê teorem bi rastî rast be û sedemên mirov ji bo ku ew rast be baş in, wê hingê xuya dike ku maqûl e ku mirov zanînek wusa bide mijarek li ser rastiya ku teorem temsîl dike, her çend mijar têtîgihîştina têtîkildar tune be jî. (Hossack 2007) Ji bo ku çêtir maqûlbûna vê yekê bibînin, dibe ku hêjayî gotinê be ku darizandin û têtîgihîştin du kategoriyên ontolojîk ên

cûda ne. Biryardan an biryardana ku tişteke divê rast be, dikare çêtirîn wekî kiryarek derûnî ya nasnameyî were fahmkirin, ku tê de mirov bi awayekî çalak parêzvanî dike an biryar dide ku tişteke rast e. Ew tişteke e ku em dikin û em dikarin biryar bidin ku vê yekê bi zanebûn û bi sedemên kêmkirî baş bikin. Ji hêla din ve, têgihîştin rewşek derûnî ya nasnameyî ye, ku tişteke wekî rast nîşan dide. Têgihîştin, wekî rewşên nasnameyî, pir caran wekî encamek biryarên wusa çalak tene - ankû, wekî encamek çalakiyên nasnameyî yên têkildar - lê ev ne hewce ye ku her gav wisa be. Wekî ku Christopher Peacocke dibêje: "Mirov dikare li ser pirsek biryar bide, û ji ber sedemên baş, lê ne hewce ye ku encamên ku biryarên weha bi gelemperî hene hebin - ne hewce ye ku bi taybetî di avakirina ramanek de encam bide." (Peacocke 1998) Nimûneyek ku Peacocke nîqaş dike kesek e ku dinirxîne ku bawernameyek zanîngehê bi nirxek wekhev e heta ku bawername li derveyî welêt hatibe wergirtin. Dibe ku hîn jî ev kes ne xwediyê wê baweriyê be ku bawernameyên zanîngehê biyanî xwedî nirxek wekhev in, ku ev yek bi kiryarên kesê dema ku beşdarî pêvajoyên wergirtina xwendekaran dibe, nameyên pêşniyarê dinivîse û hwd. eşkere dibe. Wekî ku Williamson destnîşan dike, têgihîştin bi tiştên ku mirov wekî sedem û bîngeh di pêvajoyên biryardana pratîkî de bikar tîne ve girêdayî ne. (Williamson 2000) Rastiya ku kesê me nikare tiştê ku ew wekî rast dibîne wekî rêber di hilbijartinên xwe yên pratîkî yên çalakiyê de bikar bîne, ji ber vê yekê nîşan dide ku darizandinê têgihîştinek têkildar çênekiriye. Paşxaneya li vir ev e ku avakirina têgihîştinan pêvajoyek e ku, wekî Williamson destnîşan dike, dikare ji hêla hejmarek hêzên derv-aqil (an dervî fahmkirina wê çerçoveyê ku ew ji wê bê hey bê) ve were bandûr kirin - wekî cûrbecûr ên xwe-xapandinê, pêşdarazî, fobîyan û hwd. - û ku di encamê de dikare li pêşiya darizandinên mijarê bi xwe yên li ser tişteke wekî têgihîştinê têkildar bisekine. Ji ber vê yekê ev valahiya di navbera darizandin û têgihîştinê de dihele ku mijar xwedî zanîn bin.

Pêşî, wisa dixuye ku têgihîştin di organîzmayên ku nikarin rewşek derûnî ya temsîlî ya tevlihev wekî têgihîştinê hebe de zanîne çêdike. Organîzmayên weha dikarin, bi rêya têgihîştinê, tiştên cûrbecûr, bûyer û rewşên ku hawîrdora wan diyar dikin bibînin û bi awayekî zêhnî temsîl bikin û li ser vê bîngehê dikarin werin gotin ku zanîna hawîrdora xwe heye - her çend awayê ku ew cîhanê bi rêya têgihîştinê temsîl dikin ne têgehî be jî. Ji ber ku têgihîştin têgeh û pêşniyaran bikar tînin da ku cîhanê temsîl bikin, di heman demê de ev organîzma cîhanê bi awayekî

cûda temsîl dikin, mirov tenê dikare bigihîje wê encamê ku heke ev organîzma bi rastî hebin û rast be ku mirov bibêje ku zanîna wan heye, wê hingê divê ev ne-têgehî were temsîl kirin û di encamê de tiştek ku têgihîştinan nagire nav xwe. (Hossack 2007)

Wekî din maqûl e ku mirov xeyal bike ku diyardeya temsîla ne-têgehî awayê mirovan ê naskirina cîhanê jî vedihewîne. Wekî cureyek pêşkeftî di nav cureyên din de, ne bi tevahî neçaverêkirî ye ku şîyanên zêhni ên xwezayî yên mirovan gelek dişîbin şîyanên cureyên din ên ku xwe di hawîrdora xwe de rêve bibin. Ji ber vê yekê, awayê ne-têgihîştî yê temsîlkirina cîhanê dikare bi hêsanî were fikirin ku di mirovan de jî çalak e, her çend mirov bi awayekî pêşketiye ku cure niha xwedî rêyek sofîstîketir a temsîlkirina rastiye bi rêya têgehan e. Pêdiviya temsîlkirina ne-têgihîştî ya cîhanê hîn jî xuya dike, di mirovan de jî. Dîsa em dikarin serî li têgihîştinê bidin: Sedemên baş hene ku em bawer bikin ku rewşên têgihîştinê di mirovan de divê temsîlên cîhanê yên ku ewqas dewlemend in bikar bînin ku em nikarin têgihên têr dewlemend hebin da ku her tiştê ku têgihîştin bi rêya temsîlkirina têgihîştî temsîl dike bigirin. Ji ber vê yekê, ezmûna dewlemend a ku têgihîştin dide holê, wekî Peacocke destnîşan dike, di naveroka xwe ya gengaz de bi kapasîteyên têgihîştî yên ku ji hêla mijarê ve tene xwedîkirin ve ne sînorkirî ye. (Peacocke 1992) Ji ber vê yekê, pêkhatiyên ne-têgihîştî, temsîlî dê di gihîştina têgihîştinê ya mirovan a cîhanê de jî hebin. Ji ber vê yekê, temsîlkirina ne-têgihîştî, wekî çavkaniyek zanîna berfireh û tavilê ya derdora xwe, divê ne wekî tiştek ku tenê ji bo heywanan tê veqetandin, lê wekî tiştek ku mirov bi berfirehî jê sûd werdigirin, were fahm kirin. Ji ber ku ev yek dihêle ku em zanîn û zanîna derdora xwe bi awayekî ku ji çavkaniyên me yên têgehî wêdetir diçe bi dest bixin, ji vê yekê tê ku mirov jî bêtî têgihîştinên têkildar dikarin zanîne hebin. Bi gotineke din, xuya ye ku em dîsa bi pirrengiya derûniyî diqedin, ku em dikarin bêtî hebûna têgihîştineke têkildar zanîna rastiyeke hebin. Ya duyemîn, maqûl xuya dike ku mirov bibêje ku hin organîzmayên ne-têgehî - ankû organîzmayên ku di encamê de nikarin têgihîştinan hebin - dikarin bi zanebûn tevbigerin û ji ber vê yekê, dikarin bêtî têgihîştinan zanîne hebin. Li gorî Susan Hurley, têgîna bi niyet - ankû têgîna ku mirov dikare bi armanc an jî bi aqilane li gorî plan, armanc, niyet û sedemên xwe tevbigere - divê wekî tiştek were dîtin ku di navbera pergalek bersiv-teşwîqê ya bi tevahî mekanîkî de wekî mêşhingivek şikeftê ya bi awayekî xwerû tevbigere û pergalek têgehî wekî mirov an heywanên pêşketî cîhek

diafirîne. (Hurley 2001) Ji bo ku mirov bikaribe tiştê li ser bingeha sedem û niyetan bike, temsîlek têgehî ya tevahî ya tiştê ku sedem an armanca mirov pêk tîne ne hewce ye, û ne jî hewce ye ku mirov xwediyê têgehên sedem û armancan be. Li gorî Hurley, tiştê ku pêwîst e "cûreyek herî kêr a avahiya têkiliyê" ye ku ji bo aktor gengaz dike ku niyet an armanca bi bandûrên cûda yên cihanê yên ku bi rêya temsîla têgihîştinê tene dayîn re bike yek, û her weha armanca an mebesta xwe bi rê û stratejiyên cûda re bike yek.

Di wê rewşê de, mînaqên weha yên têgîna ne-têgehî divê bibin sedema - an jî bi - zanîna ne-têgehî re werin. Dîsa, ji ber ku di navbera têgeh û têgihîştinan de girêdanek heye, ji vê yekê tê ku ev zanîna navberê têgih û têgihîştinan bê têgihîştinan derdikeve holê. Ji vê yekê tê ku modela destûrî ya têgînê dîsa ji hêla pirjimariyê ve tê pirsîn. Di dawiyê de lê ne ya herî kêr, divê were gotin ku mimkun e ku mirov wekî mijara epistemîk hebe ku tê de mirov zanîna cûrbecûr rastiyan bê rewşên derûnî ên bingeîn an pêşwext, wekî têgihîştinan, heye. Mînaqî, xwedayek hertiştî, ji ber hertiştîbûna xwe, ne hewce ye ku ramanek çêbike ka filan-û-filan rewş e an na. Ji ber vê yekê, divê were gotin ku hebûnek wusa di têkiliyek zanînê de bi rastiyeke f re radiweste bê ku hewce bike ku bawer bike ku pêşniyara têkildar bi rastiyeke p rewş e. Berevajî vê, wekî hebûnek hertiştî, ew bi tu awayî ne hewce ye - ne bi têgehî û ne jî bi ne-têgehî - ku rewşên derûnî seferber bike da ku rastiyeke ku zanîna wê heye temsîl bike. Dîsa, em rewşek zanînê dibînin ku tê de çavkaniya zanînê bi pirjimariyê tê xuyang kirin, ji ber ku hem hebûnên derûnî û hem jî yên ne-derûnî dikarin werin gotin ku xwedî zanîn in. Îhtîmala vê yekê dîsa ji bo her hewldanek ji bo têgihîştina zanînê wekî ku ji hêla yek rewşek derûnî an ne-derûnî ve pêk tê, diwariyek cidî ye. Bi kurtasî, modela destûrî ya fahmkirinê nikare yekîtiya zanînê li hember pirjimariya awayên ku zanînê dikare were bidestxistin an xwedîkirin biparêze. Zanîn bi rêya rewşên derûnî ên cûrbecûr, çalakî an pêvajoyên cihêreng çêdibe, an jî ew dikare bê van rewşan hebe, wekî di rewşa xwedayekî hertiştî de. Ji ber vê yekê, xwedîbûna baweriyên ku cihan filan e, tenê yek ji gelek awayên gengaz e ku tê de mijarek epistemîk dikare xwedî zanîn be. Ji ber vê yekê, pir pirsgirêk e ku mirov îdîa bike ku zanîn dikare wekî tiştê din ji bilî baweriyek ku tê de mijar bawer dike ku tiştê p rast e, were dahûr kirin an rave kirin, di heman demê de hin şertên din çêdibin. Berevajî vê, xuya dike ku divê em bibêjin ku têkiliya zanînê ji tiştê bi tevahî cûda ji baweriyên pêk tê.

Di wê rewşê de wê weke rewşa zanînê wê weke aliyekê ku wê di wê de wê hem wê were fahmkirin û an bi wê re wê were fahmkirin. Ya bi wê re wê weke di dîmenê dervî wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karivê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê fahmbikê. Di her tîgînê de wê weke dîmenekê zêhni wê mêyla li navarok û an hûndûrê wê hizirkirinê wê her hebê û ev wê weke rewşek xwezayî a fahmkirinê bê. Di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê din jî ku em dikarin bi mijaqe xwe re wê werênina ser ziman wê rewşên weke yên ku em dijin wê, dervî wê çawa wê karibê yên ku em diyar dikin wê werina fahmkirin bê. Wê di wê temenê de wê tîkiliyek weke ya bi fahmkirinê wê ji wê weke bi imayê gihiştinê bê û an şibandînê (dîkarê weke di rewşên antropomorfîkî û hwd de) û hwd wê di rengekê de wê, karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê bê.

Metafizîk û mijare zêhnê ku ew gûmanê bikê û an dikê

Di tîgîna gotinê a gûmankirinê de wê di rengekê de wê fîrsên bi fahmkirina kirdeya peyda weke 'dikê' û an ya ku ew 'bikê' de wê karibin ji hev cihê hinek fahmkirinan bi xwe re ew bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê dîkarê wê werênê ser ziman ku wê ya ku ew ji gotina 'dikê' di kurdî de wê weke ku em ji wateya wê dikin wê tîgînek weke ya ku ew ji xwe di wê de wê weke gûmankirin wê weke xosletekê ew di wê de hebê û ew bi wê hebûnê hebûnê re wê di şêwayekê fahmkirinê de wê xwe bide diyarkirin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê tîgîna bi gotina 'bikê' jî wê kirde û şûbjeya pêkhanînê wê hebê û ev wê weke tîgînek ku wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de wê, di kirdeya gotina 'dikê' de wê pêkhatinek weke ya ku ew dîkarê were kirin û di wê temenê de wê bi morfolojîya bi wî nê ve girêdayî û diyarkirin di wê de wê weke weyn û rol dileyizê wê xwe bi wê re wê weke ku wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê dîkarê wê werênê ser ziman ku ev wê, di rengekê de wê, li ser temenekê fahmkirinê wê karibê bi wê werênê ser ziman. Li vir wê di tîgînekê de wê, tîgîna fahmkirinê û pêvajoyên wê yên fahmkirinê wê weke bi wê re wê weke bide der li pêş. Di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Mijare fahmkirinê wê di wê temenê de wê, di wê nûqtayê de wê bi şêwayê wê re wê, di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, karibê ji tîgînen kirdeyên peyvan ew jî wê were fahmkirin weke ya bikê ku ew weke li kesê pêşî û ya dikê wê weke li kesê duyem wê bide

diyarkirin jî wê karibê wê fahmbikê bê. Ber ku wê di kirpendina xwe de wê weke têtînek dervî kes jî bi morfolojîyekê wê di xwe de wê bide diyarkirin. Wê dema ku wê ji ya yê pêşî bi ber yê duyem ve wê herê wê demê wê yê pêşî wê weke yê pêşî bi şûbje fahmdikê. Lê yê duyem wê weke yê wê dikê û na jî di kirdeya pêkhatinê de wê di de diyarkirin. Di awayekê de wê, mijare zaninê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi rewşên wê û hwd re wê karibê wê li ser wê bisekinê û wê di wê çerçoveyê de wê bi têtîna metafîzîkê re wê li wê bihizirê. ..

Di şêwayekê de wê weke ku wê were diyarkirin wê mijare metafîzîkê wê weke têtînek ku wê di demên hemdem de wê bi aliyên wê yên felsefeyî ên weke bi mijare gerdûnê, têtîna 'wîna azad', aqil saf, têtînen weke zêhnê, cewherê û hwd re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, direngekê de wê, weke ku wê ser wê were skein in wê mijare gûmanê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê serênê ser ziman bê. Kant wê mijare metafîzîkê bi têtînen weke yên rewîstî û têtîna apriori a weke ya têtîna dervî azmûnê û hwd re wê li wê bihizirê û wê di wê de wê derfeta azmûnê wê hebê û an nebê wê bi rengekê de wê bi aqilê dahûr û yê sentetîkî re wê bikê ku ew wê ser wê bisekinê û wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Spinoza wê têtîna pîretîkê wê bi awayekê wê ser wê bisekinê. Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê, dema ku em bahsa têtîna metafîzîkê wê bikin em nikarin bandûra felsefeya demên kevnera û bi teybetî a platon û aristoteles ji berçav dîr bikin. Di rengekê din de jî wê têtînen hizirkirinê wê di şêwayekê de wê weke ku wê were kê hizirkirin wê ev wê xwe di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di xabata xwe ya bi navê *Hebûn û Dem* de, Heidegger kevneşopiya felsefî ya ku bi Platon dest pê kiriye û heta dema wî berdewam kiriye, vedikole. Ji ber ku ew di tevahiya jiyana xwe de bi pîrsa "wateya hebûnê çi ye?" mijûl bû û kariyera xwe ya felsefî hema hema bi tevahî li dora têtîgeha hebûnê şekil da. Bi danîna pîrsa hebûnê, Heidegger diyar dike ku şîroveyên xelet ên hebûnê werin hiştin û îdia dike ku ji nû ve formulekirina têtîgeha hebûnê gava herî girîng e di

eşkerekirina wateya hebûnê de. Li gorî wî, felsefe, ku bi Platon dest pê kiriye, têkiliya xwe bi hebûnê re winda kiriye. Ji ber vê yekê, ev girêdana di navbera felsefe û hebûnê de çawa çêbûye? "Felsefeya kevneşopî her gav, bê ku pê bizanibe, kariye veguherînek ji 'hebûna hebûnê' ber bi 'hebûnê' ve biafirîne. Hebûna hebûnê, ankû hebûn bi wateya herî giştî, her gav wekî hebûnek teqez (mutleq) an têgînek weke ya xwedê hatiye hizirîn. (Levinas 1996: 25). Bi vê veguherînê re, felsefe ji pirsîna hebûnê veguheriye pirsîna xwûdê, hebûna herî teqez. Li gorî Heidegger, ev ne felsefe ye lê metafîzîk e. Heidegger wê dema ku wê bahsa hebûnê wê bikê wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê weke ew ya dervî mitolojiyê û hwd wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ew wê kirdeya mitolojiyê ku wê weke dervî felsefeyê wê bi aqilê felsefeyê wê çawa wê were lê hizirkirin wê dixwezê wê di rengekê de wê têgînek ontolojîkî wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê salixbikê. Di wê nûqteyê de wê salixkirina hebûnê wê weke mijarek pêşî bê wê were ditin ji hêla heidegger ve ku ew wê bi wê re wê, têgîna xwe ya metafîzîkî wê bi wê û di wê de wê bi têgîna hebûna pêşdikeve re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bixwezê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Mijare hebûnê wê di wê temenê de wê çawa wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmîbê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Li ser wê re li gorî wî, "[...] hemî ontolojî di bingeş de kor û ji armanca xwe ya bingeşîn dûr dimînin heya ku ew pêşî wateya hebûnê bi têra xwe ronî nekin û vê ronîkirinê wekî peywirek bingeşîn negirin" (Heidegger 1927: 11). Ji ber vê yekê, gelo ji bo ontolojiyê ji armanca xwe ya orîjînal dûrketin tê çi wateyê? Li vir, pêvajoya korbûna ontolojiyê, ku bi veguherînek ji hebûnê ber bi hebûnê ve dest pê dike, bi metafîzîkê berdewam dike. Di vê çarçoveyê de, Heidegger armanc dike ku felsefeyek rastîn a li ser bingeşa ontolojiyê ava bike, ku têgihîştina metafîzîkî ya hebûnê ya navendî-mijarê ya kevneşopiya Kartezyenî, ku bi Platon û Arîstoteles dest pê kir, biguhezîne.

Di xebata xwe ya bi navê "Metafîzîk çi ye?" de, Heidegger dibêje ku felsefe danîna metafîzîkê di tevgerê de ye, di heman demê de rexne li tevahiya kevneşopiya felsefî ya Rojavayî ya ku beriya wî hatiye dike. Ji hêla etîmolojîk ve, metafîzîk ji peyvên Yewnanî "meta", ku tê wateya wêdetir û piştî, û "phyusika", ku tê wateya xweza û cîhana xwezayî, tê wergirtin. Bi gotineke din, metafîzîk tê wateya derbasbûna ji xweza û

cîhana xwezayî, mayîna li derveyî xwezayê. Di vê çarçovê de, li gorî Heidegger, "Metafizîk tê wateya lêkolîna tiştên ku li derveyî tiştên heyî ne da ku tiştên heyî vegerînin hişê wekî ku ew heye û di gerdûnîbûna xwe de" (Heidegger 1929: 51).

Heidegger dibêje ku bi qutbûna têkiliya felsefeyê bi hebûnê re, pirsîna tiştên ku hene li şûna hebûnê dest pê kir, û bi vî rengî pêvajoya tevlihevbûna felsefeyê di metafizîkê de dest pê kir. Heidegger vê gotina balkêş di derbarê girîngiya hebûnê de pêşkêş dike û rexne li ramana piştî-Platonîk a li ser hebûnê digire: "Vê pirsê jiyan da lêkolînên Platon û Arîstoteles. Lê piştî wan, pirsê hebûnê bêdeng ma, di wateya ku pirsê tematîk a lêpîrsînek rastîn bû" (holt 2010). Li vir, Heidegger, balê dikişîne ser wê rastiye ku xala destpêkê ya Platon û Arîstoteles di rastiye de pirsê hebûnê ye, dû re dibêje ku hebûn bi berhemên Platon û Arîstoteles bêdeng dibe, û dide xuyakirin ku ev bêdengî di rastiye de encama pirsê ku hebûn bi hebûnê ve tê guhertin e, û bi vî rengî ew îdîa dike ku hebûn dest pê dike ku were jîbîrkirin.

Hebûn, piştî ku bêdeng bûye, xwe wekî hebûn teslîmî avên sar ên metafizîkê kiriye, û felsefe dest pê kiriye ku ji mijara xwe dûr bikeve. Heidegger, îdîa dike ku ramana metafizîkî wekî encama veguherînek ji hebûnê ber bi hebûnê di dîroka felsefeyê de dest pê kiriye, têkiliya di navbera pirsê hebûnê û metafizîkê de li Platon û Arîstoteles bi van îfadeyan rave dike: Sedema herî bilind û yekem ji hêla Platon û ji ber vê yekê Arîstoteles ve wekî Xwedê tê binavkirin. Hizirîna li ser Hebûna hebûnan, bi şîrovekirina hebûnê wekî ideyê, metafizîk e, û metafizîk teolojîk e. Li vir, teolojî tê wateya şîrovekirina "sedema" hebûnan wekî Xwedê, û bicihkirina Hebûnê di nav vê sedemê de. (Williams 1977: 5)

Bi destpêka hizirkirina li ser hebûna hebûnê re, hizra hebûna bilind derket holê, û Platon û Arîstoteles, û heta ramanwerên piştî wan, hewl dan ku vê hizra hebûna bilind di têgeha Xwedê de bingeh bikin. Ji ber ku her çend têgeha Xwedê, bi pênaseyê, hebûna bilind nîşan dide jî, ev fikra hebûna bilind di rastiye de destpêka dûrketinek ji qada orîjînal a felsefê û ontolojiyê nîşan da. Bi gotineke din, li gorî Heidegger, bersivên ku ji pirsê hebûnê re hatine dayîn, ku pirsê herî bingehîn a ontolojiyê ye, di nav dîroka 'bi navê' felsefeyê de, wekî Îdea û Xwedê, ew ji felsefeyê derxistine û veguherandine metafizîkê. Li gorî Heidegger, pirsê hebûnê, ku di vê kevneşopiyê de tê pîrsîn, divê wekî Onto-Teolojî were pênasekirin ne wekî ontolojî. Ankû, bersivên ku ji pirsê hebûnê re hatine dayîn, ku pirsê orîjînal a ontolojiyê ye, ku ji Platon dest pê dike, dest pê

kir ku bi metafîzîk, ankû teolojî, ne wekî ontolojîk werin pêşwazîkirin. Di dîroka felsefeyê de, em dikarin bi zelalî bibînin ka çawa hewl hatine dayîn ku hebûn bi rêya têgehên metafîzîkî were fahmkirin, bi rêya vê gotinê: "Hebûn" di seranserê dîroka felsefeyê de bi wateyên cûrbecûr hatiye şîrovekirin, wek Yek, Logos, Îdea, Ousia, Madde, Cogito, win, xwe, giyan, û hwd, Lêbelê, ev hemû wateyan nikarin wateya ontolojîk a teqez û sereke ya "Hebûnê" bidin. "Hebûnê" bi têgehên metafîzîkî rave kirin, û bûn sedema ku ew wateya wê ya cûr bi bê cûr were fahmkirin. Di wê temenê de wê mijare hebûnê wê çi bê wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, çi bê wê di wê rewşa ku Heidegger li wê dihizirê jî wê, di rengekê de wê, dîsa tevi ku ew gelek tîgîn û navan rêz dikê jî wê weke bînav û bersiv dîsa dihêlê. Li vir li hebûnekê lêgerin wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê kkaribê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Mijare hebûnê wê weke mijare teybet ku wê, di wê temenê de wê, di heyina heyî û dijî jî jiyaniya wê de wê hertimî wê weke ku wê bibê. Di wê temenê de wê salixkirina wê, di wê temenê de wê, ti carî wê weke li gorî wê, di nûqteyekê de wê bi hevbeşîyekê wê nebê.

Têgînên weke yên xwûdê wê di rengekê de wê, di wateyekê de wê di warê tîgîna hebûnê de wê weke ku wê di wê nûqteyê de wê karibê wê fahmbikê bê. Di nûqteyê de wê salixkirin û fahmkirina wê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê kkaribê wê di şewayek de wê bi wê re wê di fahmbikê û an bikeve nava hewldana wê fahmkirina wê de jî. Di wê temenê de ew navê xwûdê bi gelek navan û an 'sifatan' derketina li holê û di rege bernemeyên cûr bê cûr ên pêşkêşkirina li jiyânê jî wê weke ku wê rastiye wê bi xwe re wê di şewayekê de wê bide diyarkirin. Di nava tîgîna hebûnê û heyinê de mijare fahmkirinê de wê bi qasî wê û jî wê zêdetir û wêdetirî jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê fahmîbê û wê werênê ser ziman bê.

Heidegger hewldana wî ya fahmkirinê a di yekitiyek ontolojîkî de wê, di rengekê de wê metafîzîka wî çend ku ew hewl dide jiyânî bikê jî wê weke jî yanê wê di rengekê de wê weke dûr bikê. Bi teybetî wê tîgîna hebûnê a di dema felsefeyê û an 'berê felsefeyê' ku ew di rengekê de wê weke 'dibê mijare fahmkirinê mitolojiyê' jî wê di wê rengê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û lê wê weke tîgînek dervî wê jî wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê. Mitoloji wê weke demek

fahmkirinê a wê fahmkirinê bi pêvajoyek wê ya ku ew dibê re wê weke di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê razberkirina di razberiya wê de wê dema ku ew dikê wê di têngîna weke 'bûyîna mijare fahmkirina mitolojiyê a fahmkirinê' de û an weke 'bûyiya mijare felsefeyê a fahmkirinê' de wê weke di rengekê de wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê têngîna metafîzîkê wê, di rengekê de wê, dervî felsefeyê wê çawa wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê dema ku em felsefeyê wê weke têngînek weke ku ew bi wê dihê salixkirin weke mijarek fahmkirinê wê di rengekê de wê weke aluyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê weke hebûnek ku ew dervî hebûna ku ew dihê tefkirin wê di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin. Di mijare hebûna hebûnê de wê razberiya razberê wê di wê temenê de wê bi encamên wê yên hizirkirinê û hwd re wwê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Mijare felsefeyê wê di rengekê de wê, hertimî wê weke mijarek giring wê di rengekê de wê weke xwe di şewayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Felsefe wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, derxistina têngîna metafîzîkê dervî felsefeyê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê, hebûna hebûnê wê dervî têngîna xwûdê wê weke têngînek xwûdê jî wê di rengekê de wê dide diyarkirin û di şewayekê ku wê weke biwate kiriya û an salixkiriya bi xosleyên bûyinê û salixkirin û fahmkirina wan a di jiyanê de re wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê weke li wê were lê hizirkirin. Mijare metafîzîkê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di mijare fahmkirinê de wê çawa wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Mijare hebûnê wê, di wê temenê de wê, bi pêvajoyek weke bûyinê, pêşketinê, heyin û neyinê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê ji hinek aliyan ve wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temen de wê di rengekê de wê

bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Mirovati, azmûn û metefizik

Têgîna mirovatiyê wê weke aliyekê wê yê giring wê weke pêwîst bê ku wê hinekê wê ser wê bisekinê bê. Di wê nûqteyê de wê mijare têgîna mirovatiyê û metafizikê wê di şêwayekê de wê dema ku em lê bipirsin wê, di wê temenê de wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Di rengekê de wê, di wê nûqteyê de wê mijare gotina mirovatiyê û ya hebûnê wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke pêwîst bê ku wê hinekê wê bi hev re wê fahmbikê bê. Ya mirovatiyê wê di rengekê de wê weke di wê wê têgîna hebûnê wê weke hebê.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê têgîna mirovatiyê wê dikarê wê hinek morfolojîyê wê ser wê re wê bikê. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê di xwe de wê bûyîna wê û ji xwe bûyîna wê weke du aliyên di dewama wê de wê weke ku wê kkaribê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Di têgîna hebûnê de wê lêpirsinên weke mijare mirov û mirovbûnê û an mirovatiyê û hwd wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê. Wê dema ku em dibêjin di sokrat, platon û an aristoteles de mirovîti, mirovbûn û an mirovati wê hebin wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê di hebûna sokrates, platon û an aristoteles de lêgerina mirovtiyê wê hebê. Lê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê ku wê têgîna aristoteles jî, platon jî û sokrates jî wê weke bi mirovbûna xwe re wê ji aliyê ve wê di rengekê de wê ji aliyê din ve wê beremberê gotina mirovtiyê çûnê re wê salixkirinekê wê weke di rengekê de wê weke ku wê bikin. Di têgîna mirov de wê, her mirovek wê demê wê weke sokrates, platon, aristoteles û hwd wê hebê û her yek wê bi bûna xwe û kûrbûna xwe re wê rewşek wê ya ku mirov wê bi pêvajoya wê ya pêşketinê re wê, di rengekê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di çerçoveya têgîna xwe afirandinê de wê di wê temenê de wê karibê wê ji aliyê ve jî wê empatiyekê wê çêbikê û wê werênê ser ziman. Minaq wê zerdeşt wê weke mirovek bê. Ew di xwe de dihezirê û bi hizir û an

zêhn a. Di wê temenê de ew wê weke mirovekê di xwe de bi hizira û dihizirê û di fahmkirina xwe de wê kûrbibê. Her wusa sokrates jî wê mirovek bê û di dihizirê bê û di hizra xwe de wê kûr bibê. Bi heman rengê em dikarin bi platon û Arisoteles re jî wê li wê bihizirin. Ev wê, di wê çerçoveya wê têngîna mirovatîyê de wê weke aliyên ku ew di wê de dihên hizirkirin, bên hizirkirin û an hatina hizirkirin bin. Ji wê aliyê ve wê, temenekê bingihînî ê bi têngîna dîrokê jî wê di wê temenê de wê di rengek de wê bi wê re wê bibê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê elementa hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê fêrsek fahmkirinê a afriner wê bihawênê ku wê di wê temenê de wê di têngîna hebûnê de wê weke bi berfirehbûn û kûrbûnê re wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê weke aliyek wê yê din jî wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê di rengekê de wê di dîmenekê hebûna hizirkirinê de ser wê re di dewama wê de wê hizirkirinek din wê pêşxistina wê weke aliyekê wê yê din ê afrîner bê. Ev wê, dîmenekê komplike û berfireh û kûr ê zêhnî û metafizikî jî wê weke ku wê bi xwe re wê li wê sere lê hizirkirin.

Di rengekê de wê, di wê temenê de wê ev hizra me wê bikê ku ew bigihijê ya rastiye û an têngîna pêşarojê. Di wê temenê de wê ev rewşa wê di rengeklê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê têngîna bûyinê û hebûnê wê di wê nûqteyê de wê weke di zikhev de wê dîmenê wê hebûn û afirîna wê a weke di xwe de û an bi xwe ku ew dide diyarkirin wê karibê wê werênê ser ziman. Lê evc dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê dîmenê bûyinê wê, di hebûnê de wê xwe bide diyarkirin. Lê yê hebûnê jî wê di rengekê de wê weke ku wê di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin bê. Di rengekê de wê, di şewayekê de wê di wê têngîna metafizikê de wê bi wê re wê weke karibê bigihijê ya weke xwe û an cûreyê xwe. Ev wê di dîmenê pêşî de wê weke ku wê xwe bide diyarkirin. Lê ev di xwe de wê ji wê têngîna xwe

ya cûreyê xwe wê weke derbas dibê. Arisoteles wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê di têngîna 'gûharina formê' de wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Her çendî ku wê mijare gûharina formê wê weke têngînek bi pirsgirêkê a di fahmkiriinê de wê bi wî re wê weke xwe bide diyarkirin jî lê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi pêvajoya gûharinê wê di rengekê de wê weke karibê wê li wê bihizirê bê.

Di wê çavkaniya hebûnê wê di wê temenê de wê, bi xwe re bê. Lê ev hebûn wê bi xwe re wê çawa wê xwediye wê têngîna heyina heyî û an di wê temenê de wê çawa wê bibê wê weke aliyekê wê yê ku wê ser fahmkirina wê were sekin in. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna hebûnê û çavkaniya wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê heyina hebûna afrîner jî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Hebûn bi awayekê di wê temenê wê yê bûyin û hebûnê de wê weke bi dualiteyekê wê bibê. Weke çawa wê hebûn bi bûyinê wê bibê wê bûyin jî wê bi hebûnê wê hebê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê temenê de wê, têngînekê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hebûnê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Lê di wê nûqteyê de wê ev dîmenê wê weke bi dualiteya bûn û hebûnê re wê, werênê ser ziman wê tenê wê weke dîmenekê wê bê. Dîmenê din jî wê di wê nûqteyê de wê bi rewşa wê ya heyinê ku wê di wê temenê de wê çawa wê hebê re wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di asta dawî de wê dîmenê dawî de wê, rewşa di ya bûyî de wê bûn wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di wê nûqteyê de wê bide diyarkirin. Wê dema ku ez li wê dîmenê wê yê dide li der dihezirim wê têngîna Lavinas a weke di rûyê din de' wê weke ku wê xwe bide diyarkirin re wê weke aliyekê wê dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê xwe di wê nûqteyê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Lévinas di berfirehkirina fenomenolojiya Husserl û Heidegger de xebitî. Ev yek bi taybetî di berhemên wî yên destpêkê de diyar e, û wî pêşî wekî şîrovekarekî li ser Husserl navdar bû. Di salên 1950-an de, wî bi awayekî cidî dest bi xebata li ser formulekirina etîka xwe ya felsefî ya xwemal kir bi armanca derbasbûna ji bêalîbûna exlaqî ya ontolojiya kevneşopî.

Berhema sereke ya yekem a Levinas, 'Totalité et infini (1961)', di nav tiştên din de, ji ramana diyalogî ya Franz Rosenzweig û Martin Buber

wek îlham girtiye. Li vir ew wekî xala destpêkê hevdîtina me ya rû bi rû bi 'yê din' re digire. Berhem bi navê "gotarek li ser derve" hatiye binavkirin, û xala navendî ev e ku em nikarin bi lêgerîna di hundurê xwe de kifş bikin ka mirov çi ye, lê tenê di hevdîtina bi mirovekî din re ku wekî rûyek bi me re hevdîtîna dike. Bi kevneşopî, ontolojî hewl daye ku di rastiyê de tevahîyek bibîne, û Hegel mînaqa herî zelal a vê yekê ye. Søren Kierkegaard îdia dike ku mijara takekesî bi vî rengî nayê fahmkirin. Lévinas di vê xalê de bi Kierkegaard re nêzî hev e, lê îdia dike ku yê din, mirovê din e ku ew ji tevahîyê diteqe.

Ev têkiliya bi yê din re bingeha etîka Lévinas e. Etîk wekî dîsîplîna bingeîn a felsefeyê a pêşî dihê hesibandin, û ji ber vê yekê Lévinas felsefeya xwe wekî etîka bingeîn bi nav dike, berevajî ontolojiya bingeîn a Heidegger. Van ramanan di xebata wî ya duyemîn a mezin, 'Autrement qu'etre ou au-delà de l'essence (1974)' de berdewam kirin. Ji bilî berhemên wî yên felsefî, divê şîroveyan wî yên li ser nivîsên Cihûyan jî werin behs kirin. Girêdanek wan a zelal bi berhemên wî yên felsefî re heye, lê Lévinas bi xwe qet hewl neda ku entegrasyonek sîstematîk a van her du aliyên li nava ramana xwe bike.

Di wê nûqteyê de wê di rengekê de wê di wê nûqteyê de wê yê din wê di rengekê de wê, dema ku ez di çerçoveya vê şîroveya xwe de wê di rengekê de wê, bi temen bikin wê di kirdeya bûn û hebûnê de wê, têgîna 'he' (he wê gelek rewşên wên bi rêzimanî ên weke bi tawandinê û ên weke hî, hê, hi û hwd re jî wê di wê morfolojiyê de ku wê karibê were lê hizirkirin wê karibin werina tefkirkirin) ku wê weke di kurdî de wê were wateya ya heyî û an kirdeyek bi wê rengê a bi fahmkiirînê li gotina bûnê wê bikê wê di têgînekê de wê rengekê fahmbikê wê bide me. Wê demê wê bûnê wê bikê weke bi hebûn û an wê, di rengekê de wê weke têgînek diyarî wê di şêwayekê de wê weke ku wê di fahmkirinê de wê bide me. Di wê nûqteyê de wê di şêwayekê de wê, têgîna bûn û hebûn wê di şêwayekê de wê, di aliyê pêşî de wê weke bi bûnê û ku ew weke rûdide û an dihê û dibê wê, piştî wê ya ku ew bû wê weke di kirdeya 'he' de wê bi wê rengê bûnê ku ew wê weke di wê de wê weke salixkirinekê wê bi xwe re wê bide diyarkirin wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê, ev têgîn wê mijare bûn û hebûn wê, di wê temenê de wê, di morfolojiyekê de wê têgînek wê di rengekê de wê ya ku ew bû ku ew weke heya wê, di wê temenê de wê bide diyarkirin. Ji ya ku ew heya wê, di wê temenê de wê, têgînek wê weke bûnê wê bidesst bixê lê wê piştî wê, heyinê ku ew wê li wê bihizirê wê di asta duyem û an piştî

heyinê de wê bûn wê bi lêvkirina wê kirdeyek din a weke bi ya bûyî re wê, di xwe de wê ji ya berê ku ew bi bûnê re dihê û dibê wê cihê wê weke ku wê li xwe wê zêde bikê ku wê karibê wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temneê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Li vir wê wê, bûn wê weke pêvajoyek weke rûdanê wê xwe di rengekê de wê bibê û ev pêvajo wê bi encama ya heyinê ku wê piştî wê weke bi têngîna hebûnê re wê were diyarkirin wê xwe bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê, têngîna hebûnê wê piştî ya dibê weke êdî heyî wê hinek kirdeyên din ên fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê, di wê nûqtê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê, çerçoveyek wê weke ji bûnê li hebûnê wê di morfolojiya xwe ya zimanî de wê hem wê weke bi pêvajoyek bûyinê wê çendî wê werênê ser ziman lê wê wekî din wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê duyem jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê di têngîna kirdeya gotinê a bûnê bi têngîna 'bûyî' re wê, fêrsek fahmkirinê a hebûna heyî, bûyî, û ku mirov êdî wê karibê wê bahsa wê bikê ku ew heya wê bikê wê di têngînek fahmkirinê de wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin bê.

Metafîka hebûnê

Metafizîkka hebûnê wê weke aliyekê wê yê giring wê di demên hemdem de wê weke çerçoveyek fahmkirinê wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, mijare di nava ya şenber û ya razber de wê hinekê jî wê di temenê fahmkirinê de wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Filosofên dema hemdem wê dema ku wê bahsa wê bikin wê têngîna metafîzîkê wê di wê temenê de wê weke pîvanekê ku wê li berçav bigirin wê têngîna weke ya diyar û ya nediyar, ya şenber û ya razber û ya rasyona û ya irrasyonel û an ya dikarê were derkkirin û ya nikaribê were derkkirin û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê were fahmkirin û wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqteyê de wê mijare têngîna hebûnê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ser wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê ev hebûn wê çawa wê were diyarkirin û an salixkirin wê weke mijare felsefeyê a demên hemdem jî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê bê. Di wê temenê de wê dikarê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di

şêwayekê de wê weke karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê werênê ser ziman bê.

Mijare hebûnê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê de wê kûrbûnê û wê bêsnoriya wê weke nişanaka fahmkirinek metafizîkî wê di wê temenê de wê were diyarkirin. Ji wê aliyê ve metafizîk, bi têngîna felsefeyê ye ku behsa "ji fizîkê wêdetir" dike, hebûnê bi xwe, prensîben wê yên bingeîn, xwezayê û rastiyan herî kûr ên gerdûnê vedikole; bi kurtasî, ew pîrsa "Hebûna tiştekî tê çi wateyê?" dipirse û rastiya rastîn û sedemên pêşîn ên li pişt xuyabûnê vedikole. Ev qad têgehên wekî hebûn, gerdûn, dem, feza, Xwedê û giyan vedikole, û pir caran bi heman rengî bi ontolojiyê (zanista hebûnê) re tê bikar hanîn, lê metafizîk di çarçoveyek berfirehtir de ye.

Di demên felsefeyê de wê lêpîrsina ser metafizîkê wê beremberê têngîna 'fizîkê' wê weke ya dervî fizîkê û an ji wê wêdetirî wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê ya ku wê dervî fizîkê wê çi bê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ya dervî fizîkê wê hemû têngî û fahmkirinên en b xosletên fizîkî weke hiş, fahmkirin, giyan, têngînen weke bi aqîli kiu mirov wê bi zêhni bihizirê û wan fahmbîkê û hwd wê hemû di wê temenê û çerçoveyê de wê weke aliyên ku wê karibê wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de lê wê dema ku em bi gotinek weke ya 'metafizîka hebûnê' re wê dihênina ser ziman wê hinek wateyên wê yên cihê wê di renekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di têngînek ku em bi wê re empatiyekê wê dênin wê demê em dikarin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê fahmbîkê û wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ya ku wê di wê temenê de ku em bi empatiya têngîna fizîkê û metafizîkê wê weke ji wê ya wêdetir wê werênê ser ziman û an ji têngîna ya dervî wê fahmbîkê wê demê wê wateyek weke dervî hebûnê û ya ji hebûnê wêdetir jî wê di renekê de wê weke karibê bi morfolojiyek fahmkirinê jî wê gotinê xwe di renekê de ew bide diyarkirin û wê weke karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê fahmbîkê û wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê bi xwezayî wê têngînen weke ontolojiyê wê wateyek jî wê jî ên cihê wê weke karibin bistênin. Wê demê wê demê ku em têngîna hebûnê bi têngîna ontolojiyê û hwd re wê di sînorê wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de

wê werênê ser ziman wê xwe di wê şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Minaq wê, ontolojî wê demê wê ya ji wê têtîna ku wê metafîzîk wê bi wê ji hebûnê wêdetirî wê weke ku wê bibê wê demê wê ontolojî ya ne ji wê wêdetirî wê bi têtînek weke ya ku em dikarin wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di wêtemenê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Di wê nûqteyê de wê metafîzîk wê di şêwayekê de wê weke têtînek gerdûnî de wê weke qalîkekê berfirehbûyî û an navarokek ku ew di wê de wê weke bi têtînî heya û dikarê wê di rengê de wê kifşbikê lê ew ku dervî fahmkirina me dimênê wê di şêwayekê de wê weke bi dîmenek fahmkirinê wê xwe di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê jî dikarê wê werînê ser ziman ku wê mijare metafîzîkê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ew weke karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, têtînek weke ya ku wê di rengê de wê weke ku wê, leibnîz wê weke kirdeya ku ew li hebûnê dihizirê û an wê Spinoza wê bi têtîna weke ya tozê û an cewherê re wê di rengê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Descartes wê di dîmenekê wê weke hişê di xwe de wê dibê re wê dîmenekê bi hizirkirinê wê bixwezê ku ew di rengê de wê werênê ser ziman. Lê deacartes dikê ku ew dîmenekê epistemolojîkî li şûna ya têtîna ontolojiyê li wê bikê û ew bi wê fahmbikê. Kartezyanî wê di rengê de wê ew wê têtîna epistemîkî wê bi ber têtînek ontolojiyî de wê bikin ku ew wê bidin birin û wê di wê temenê de wê bi hewldanê kifşkirina xwûdayek afrîner û an dihizirê û her tiştê weke dide diyarkirin û an jî wî û hizra wî weke tozekê tişt diafirê ku ew li wê bihizirin re wê bikin ku ew dîmenekê din ê cihê bi wê fahmkirina wê re wê werênina ser ziman.

Felsefeya serdema navîn wê weke ku wê mirov wê dibînê wê di demên xwe yê hizirkirinê de wê bikê ku ew bi temenekê aqilî wê bikê û wê di wê temenê de wê têtîna rasyonelizekirinê bi aqil û hizirkirinê wê weke dîmenekê ku ew bi wê dikê ku ew bigihijê hinek argûmanên bi wê kifşkirinê. Di wê temenê de wê, di destpêka hizirkirinê weke thomasê aqinayî û heta hinekê deacartes jî wê di wê temenê de wê têtîna rasyonîzmê wê weke dîmenekê ku wê bi aqil me bigihênê hinek birhan

û an argûmanê di derbarê hebûnê de ku ew bi wê re wê li wê bihizirin. Wê dema ku ew bi gotina weke bi aqil bi temenkirinê wê bi wê li wê bihizirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê bi hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê bikin ku ew wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de suhrewerdî weke filosofekê kurd ê islamî wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê bi çavkaniya aqilê razberiyê ku ew bi wê razbariyê ew razberiya xwe diafirênê re wê, di rengekê de wê biafirênê. Ber vê yekê ew wê weke gavekê weke ser ya razber û an ya razber ku ew ji xwe derbas bûyî û ew dihizirê û weke nûqte, toz, û cewherekê wê diafirênê wê di rengekê de wênê ser ziman. Ew wê nûqtaya sêyem a asta herî bilind wê dema ku wê şîrovebikê wê li bin wê aqilê razber wê weke ji fahmkirina ya kirin û an pîretika jiyanê û jiyankirinê wê bikê ku ew li wê bigihijê û wê weke ew aqilê li wê gihiştî ê ku ew dikarê fahmbikê û an xwe fahmbikê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di têngîna aqilê razber de wê têngînek li xwe têr û an têrbûnê wê bi wê re wê weke ku wê bi wê re wê di wê temenê de wê weke ku ew li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di wê temenê û şêwayekê de wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê têngîna razberiyê wê weke rewşek derketina li ser asta ya aqilê jiyanê re wê bi fahmkirinê û an weke hişê wê fahmkirinê û aqilê wê yê jiyanî ê di derbarê wê de û an weke fahmkirinek bi hiş ser wê re ku ew dikarê wê aqilê bi encamên wê fahmbikê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê ew wê di wî nûqteyê de wê aqilê razber wê weke temenê afrîner û dikarê xwe bide diyarkirin re wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bikê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê her sê mertebe û an pîvanên aqili wê çawa bin wê di dewama wê de wê weke ku wê pêwîst bê ew hinekê din ser wê were sekin in.

Minaq li gorî Heidegger kevneşopiya metafizîkî ya ku bi Platon û Arîstoteles, Descartes dest pê kiriye bi felsefeya xwe gihiştiye zerweyê. Ji bo rastiya di serdema beriya Sokratî de derkeve holê. Dema ku filosofê ku têdikoşe, di heyama nûjen de di pozîsyona tekoşîna heqîqetê de ye. Bi taybetî bi felsefeya Descartes her tiştî bi cih dike û xwe dixê navenda her tiştî. Veguheriya rewşek ku di Descartes de, her tiştê heyî û hemî zanîna heyî yek potansiyel e û wergirê wê yê pêwîst mijar e. Kevneşopiya Kartezî, mijarê wekî wergirê her tiştî radixe ber çavan. Bi kirina vê yekê, wî karî kir ku kirdeyê li hemberî objeyê bi cih bike. Ji ber vê yekê mijara

di pozîsyoneke ku objektîf dike, ankû li ser navê heqîqetê diyar dike û diyar dike bi cih bûye. Sedema herî bingehîn a meyla objektîfbûnê ya mijarê modern e ew ji xwesteka fahmkirinê ya mijarê ya têgihîştin û serweriya xwezayê derdikeve holê.

Li gorî vê yekê Aweke ku wê Heidegger wê bide diyarkirin wê armanca felsefeyên nûjen ên ku ji Descartes dest pê dikan, serdestkirina xwezayê ye. Ev jî ew bû ku qanûnên ku tê de hene bizane. Serdestiya li ser xweza û wê daxwaza zanîna zagonan li ser esasê mijarê bû ku xwe bi zelalî nas bike. Subjekt ew heyîn e ku teqezbûn û eşkerebûna hebûnê li ser xwe nîşan dide. Wî ew di hebûnê de dît. Ji ber vê yekê, her tişt ji hêla naveroka ramana mijarê ve hatibû destnîşankirin. Ew bi cudahiya hişk a ku di navbera kirde û nesneyê de kiriye, perspektîfeke cuda tîne vê tîkiliya subjekt-objeyê. Dualîsma Descartes ku perspektîfê tîne, di çarçoveya dualîsma subjekt û objeya Heidegger de ye. Îtirazeke girîng li vir derdixe pêş. Di destpêka vê îtirazê de girêdana mijara nûjen û yên heyî heye. Metafizîka babetê dikare wekî beşdarbûna vehîna Hebûnê were binavkirin. Azmûna hebûnê ya bi felsefeya dema kevner a girêkî di serdema nûjen de bi vegotina Hebûnê hat guhertin. Ew jî meyla serdestiya derketina wê re hişt. Metafizîka Heidegger a mijarê di encama vê veguherîna ku ew bi nav dike, mijar dibe mijara her tiştê heyî de wê tîkiliya hebûn-hebûnê û rastteqniyê weke bingeh û modela wê ye di zemînê de bûye weke diyarkirinê wê bide fahmkirin û wê temenê têgihên fahmkirinê ên ji wê biafirîne. xala referansê. Heidegger, di serdema nûjen de, tiştê wekî nesne, û Hypokaimenon (ὕποκειμενον) wekî nesne bi nav dike. Ew îdia dike ku hebûn bi veguhere mijarekê bi tevahî tê nixumandin. Ya Hypokaimenon (ὕποκειμενον) a Heidegger destnîşan dike ku Descartes bi felsefeya xwe veguheriye mijarekê.

Ji ber vê yekê, Heidegger destûrê dide Descartes ku cîhanê bixe ber destê mijare fahmkirina tîgîna hişê di xwe de bi hiş de û îdia dike Bi kevneşopîya Kartezi, cihêbûna subjekt-obje herî zêde bûye di dawiyê de di pîvana wek "zanyariyê nûjen fahm dike ku tişt bi serê xwe ew in. Bi ti awayî rê nade hebûna wan. Tiştan digire, wan dike objektîf û bi wan re rû bi rû dimîne datîne (gegenstandlich machen) û wan saz dike (konstruieren). Û ev sêwirana tiştan e vê yekê bi dayîna şeklek taybet dide xwe" (Heidegger 1929: 19-22). Bi vî awayî, di serdema modern de objekt vediguhere şeklê ku di bin kiriyara kirdeyê de tê pelçiqandin û gêrkirin, û mijara nûjen ew dihezire ku rawestana li ber kesên din wekî pîvanek hewcedariya mirovbûnê ye.

Mijare têtîna metafizika hemdem de wê di rengekê de wê têtînek bi girêdana fahmkirinê ve wê girêdayî wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, heidegger wê, di rengekê de wê weke ku wê were dîtî ew dixwezê ser Descartes re wê di rengekê de wê weke bikê mijare lêpîrsinekê di fahmkirina xwe de. Di wê temenê de wê şêwayê deacertes wê, di rengekê de ku wê, gûharin wê bi ber kartezyani re wê bibê wê di nava herdû aliyan de (ji deacartes û heya kartezyaniyan) wê, di wê temenê de wê çawa wê gûharinek wê bibê wê weke pêvajoyek fahmkirinê wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin. Di aslê xwe de wê ev dîmenê fahmkirinê wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê di rengekê de wê weke karibê wê werênê ser ziman bê.

Heidegger tîne ziman ku ideeya metafizîkî ya ku bi Platon dest pê kiriye û hebûna jibîrkirî ya di dawîya vê ideeya metafizîkî de bi felsefeya Kartezi di serdema nûjen de gihîştîye nuqteyeke cuda. Bi gotineke din, di serdema nûjen de ku teknoloji serwer e, hebûn bi rastî di bin teknolojiyê de maye, aliyekê din li jibîrbûna hebûnê zêde kiriye. Ji ber vê yekê, di serdema nûjen de teknoloji çawa li ser hebûnê serdest bû û çawa dûv re hebûn hate ji bîr kirin? Li vir mijar ji aliyê epîstemolojîk ve weke pîvana her tiştî tê qebûlîkirin û tê hizirkirin ku mafê wê ye ku hebûna xwe ji navenda xwe bi rê ve bibe, lê di serdema nûjen de ji ber ku mirov di ideeya metafizîkî ya sêbje-navendî de ye. Mirovê nûjen, bi helwesta xwe ya razber, hesabker û şêr ku di felsefe, zanist û her aliyekê de li ser her tiştî serdest e" ev yek ji aliyê tevgera wî ve girêdayî ye. Bi metafizîka mijarê re ku di serdema nûjen de bi zelaî diyar dibe, ideeya metafizîkî ya teknolojîk bûye xwedî pîvanek pir girîng. Heidegger diyar dike ku awayê ideeya metafizîkî ya di serdema nûjen de "ideeya teknîkî" wekî ideeyek nûjen radigihênê. Heidegger di 'Letters on Humanism' de hizra "ideeya teknîkî" bi van îfadeyên jêrîn rave dike: Di dema şîrovekirina teknîkî ya iddeyê de, Hebûn, ku idee û pê ve girêdayî ye, tê terikandin. Idee bi pîvanek ku ne li gorî wê ye tê nirxandin a. Ev nirxandin mîna wê yekê ye ku mirov hewl bide xweza û hêza masiyek bi pîvandina ku ew çiqas dikare li ser perçeyek erdê hişk bijî diyar bike. Idee demek pir, pir dirêj e ku di vê hişkbûnê de rûniştîye. (Heidegger, 'Letters on Humanism' p. 7).

Di mijare fahmkirina têtîna metafizika hemdem de wê di rengekê de wê bi rewşa fahmkirina wê ve wê ji aliyekê ve wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide diyarkirin. Lê di wê nûqteyê de wê dîmenekê wê weke ku wê descartes wê, bi têtîna 'hizra di xwe de bi hiş' re wê,

weke ku wê, piştî kartezyani ji wê digihîjin fêrsek ontolojîkî a xwûdayî wê di wê temenê de wê bixwezê weke têgînek îdeayî wê, bikê ku ew wê fahmbikê. Ber vê yekê wê ji têgîna descartes wê zêdetirî wê bi wê navê wê têgîna kartezyani wê zêdetirî wê di rewşek fahmkirinê de wê weke ku uwê xwe bi wî û hizra wî re wê di derbarê fahmkirina têgînên weke bi 'îdeeya teknikê û hwd de wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê nûqtayê de wê, di şêwayêkê de wê di nava têgîna hizirkirina hemdem de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê têgîna bi têkiliya şubje û objeyê re wê weke ku wê li wê dihizirê wê di wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di şêwayekê de wê rewşek wê ya teybet wê, di têgîna şubjeyê de wê diyardeyên wê yên fahmkirinê ên di zêhnê de wê çawa wê bibin wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê di têgîna şubjeya hebûnê de wê bi têgînên wê re wê têgînek lêpîrsiner a ser hebûnê û rastîtiya wê re wê di wê temenê de wê bi pêşketina wê, hebûna wê, rastîtiya wê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê dema ku em ji wê aliyê ve wê li wê binerîn wê têgîna lêpîrsinê a hume ku ew bi ya sedemê re wê di rengek de wê, were lêpîrsin wê di şêwayekê de wê, li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, mijare sedemê wê weke ya ku wê, di rengekê de wê weke ya bi têgîna aqilê kevneşopîyî ku wê weke minaq wê, dema ku em tiştêkê biavêjina hewa wê, li gorî ya kevn wê were hizirkirin ku ew kevir wê bikeve û wê, bi şûn ve wê were. Ev wê têkiliyek wê ya sedemê wê were fahmkirin. Lê hume wê dihênê ser ziman ku wê, ti garantiya wê nebê ku wê ew tiştê me avêta hewa wê bi şûnve wê bikeve. Di wê temenê de wê nûqtayekê weke ya lêpîrsinê di nava wê têkiliya girêdana sedemê û hwd de wê weke ku wê bi wê re wê dênê û wê bi wê re wê, rewşek fahmkirinê a têkiliya wê ya bi hebûnê û epistemolojiyê re wê bixwezê, wê di rengekê de wê di fahmkirinê de wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê çerçoveyê wê yên ku ew hena wê di wê rengekê de wê pêşî wê ew wê lê bipîrsê. Wê di wê temenê de wê pêşî wê ew wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, ya kku ew heya wê weke kirde û an objeya wê şubjeyê a ku ew weke objeya aqil wê dibê wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê bi

fahmkirina wê werênê ser ziman. Minaq weke têngîna objeya têhnê ya germê û hwd.

Di berhema xwe ya sala 1950an de, "Serdema Wêneyên Cîhanî", Heidegger îdîa dike ku serdema modern, ku bi Descartes dest pê dike, cîhan kêmkirina wêneyek. Ew destnîşan dike ku ev kêmkirina cîhanê bo wêneyek encama mirov e ku di nav tiştên heyî de tenê mijarek bûye. Di "Serdema Wêneyên Cîhanî" de, Heidegger hewl dide ku wateyên her du peyvên "cîhan" û "wêne" bi ferdî diyar bike. Li gorî wî, dema ku em dibêjin "wêne", em bi rastî li ser kopiyek tiştek dihizirin. Dema ku em dibêjin "wêneya cîhanê", em li ser tevahîya hemî tiştên heyî dihizirin. Wêneyek, li şûna ku teqlîd be, pozîsyonek berbiçav wekî tiştê heyî nîşan dide (Heidegger 1953: 77). Ew behsa wê yekê dike ku cîhan wekî modelek û nimûneyek tê dîtin ne wekî kopiyek tiştek: "Wêneya cîhanê ne wêneyek cîhanê ye, ew cîhanê wekî wêneyek dihesibîne" (Heidegger 1943: 79). Ji ber vê yekê, têkiliya di navbera kêmkirina cîhanê wekî wêneyek bo qalibek û modelek diyarkirî û veguherîna mirov bo mijarek tenê de çi ye? Li gorî Heidegger, "Veguherîna cîhanê bo wêneyek bi mirov re yek e, û pêvajoya wê ye ku ew dibe mijarek [subiectum] di nav tiştê ku heye de" (Heidegger 1943: 80). Barbara Bolt şîrovekirina vê ramana/ideeya Heidegger dike û dibêje ku destpêka dîtina cîhanê wekî wêneyek encama felsefeya Descartes e û wiha dibêje:

Matematîzekirina zanîne ya Descartes şert û mercên ku gengaz kirin ku cîhan were tênginkirin bo şablonek amade kir. Ya ku li vir di xetereyê de ye ne ravekirinek bi wateya dubarekirina tiştek ku berê heye, lê ji nû ve xeyalkirina rastîn a cîhanê ye. Li gorî Heidegger, ya ku di xetereyê de ye ji nû ve xeyalkirina tiştê ku heye ye. Wêneyê serdema cîhanê ne bi çekirina wêneyekî dîtbarî yê cîhanê, ankû bi teqlîdkirinê, lê bi hilberandina modelekî cîhanê, ango çarçovekirina wê ve mijûl e. Wêneyê serdema cîhanê kêmkirina cîhanê bo daneyan e. (Bolt 2010: 68).

Di berhema xwe ya bi navê Wêneyê Serdema Cîhanê de, Heidegger van çavdêriyên li ser serdema nû dike: "Du pêvajoyên ku di warê bingeha serdema nû de bi tevahî sînordar in, veguherîna cîhanê bo wêneyekî û mirov bo mijarekî ne" (Heidegger 1943: 81). Tiştê ku Heidegger pêşkêş dike ev e ku cîhan dibe wêneyekî û mirov dibe hebûnek çalak û hişmend ku li wê wêneyê dinêre, û cîhan dibe tiştek pasîf. Di vê çarçoveyê de, li gorî wî; "Rastiya bingeîn a serdema nû desteserkirina cîhanê wekî wêneyekî ye. Niha wêneya cîhanê (bild) tê wateya wêneya çekirî (Gebild) a hilberîna dîtbarî ya mirovan" (Heidegger 1943: 82).

Li gorî Heidegger, objektîfkirina hebûnê ji rewşa hişê 'girêdayiya bi wê ve (obsesîve)' a metafîzîkê tê. Ji ber ku metafîzîk hewl dide ku her tiştî fahm bike, hebûn kêmkirî bûye bo tiştê ku bêtir têgihîştî ye, ankû objeyê. Mirovahî, ku xwediyê hêza eşkerekirin û eşkerekirina sirra hebûnê ye, wan objektîfkiriye, wan veguherandiye hêmanên pîvandî yên zanistê. Di lêkolîna xwe ya li ser teknolojiyê de, Heidegger behsa teqezkirina mijarê û meyla mirovahiyê ya objektîfkirina her tiştî dike. Heidegger înstînta mijarê ya kontrolkirina hebûnê wekî pîrsgirêkek cidî dibîne, û ew teknolojiya nûjen di çarçoveya hebûnê de rexne dike. Ji bo wî, di serdema nûjen de, mirovahiyê rûyê xwe ne ber bi hebûnê ve lê ber bi heyîn ve zivirandiye, ketiye bin nîrê heyîn, û mirovahî ji hêla felsefî ve bêhêz bûye. Heidegger sedema herî mezin a vê bêhêziyê di wê rastiyê de dibîne ku hebûn di nav sînoren teknolojik de hatiye çarçovekirin. Esasê teknolojiya nûjen

çarçovekirinê, ku têra xwe kêmasiyek li hember tiştê heyî diyar dike, û bi çarçovekirinê re, cihan dest pê kiriye ku wekî wêneyek diyarkirî were dermankirin. Li gorî Heidegger, esesa teknolojiya nûjen ew raman e ku ew wekî çarçovekirinê pênase dike. Çarçovekirin eşkerekirin, xwe-eşkerekirina tiştên heyî bi awayên diyarkirî diyar dike. Lêbelê, divê were zanîn ku her çend teknolojiya nûjen, wekî çarçovekirin, ihtîmala eşkerekirina tiştên heyî heye jî, ew tenê tiştên heyî bi awayekî diyarkirî eşkere dike, û hemî ihtîmalên din ên hebûnê ji ber çarçovekirinê tene asteng kirin. Bi gotineke din, xwe-eşkerekirina tiştên heyî di teknolojiya nûjen de sînorkirî/çarçovekirî ye. Heidegger îdîa dike ku kevneşopiya metafîzîkî di dîroka felsefeyê de bi ramanên Platon û Arîstoteles dest pê kiriye, piştî Sokrates. Ew cudahiyeke di navbera felsefe û metafîzîkê de dike, sînoren di navbera herduyan de xêz dike. Li gorî Heidegger, her çend mijara sereke ya felsefeyê hebûn be jî, metafîzîk her gav wekî tişteke li derveyî fîzîkê nêzikî hebûnê dibe.

Di ramana/ideeya Platon de, felsefe bi têgeha Îdeyê xwezaya metafîzîkî girt, di Serdema Navîn de bi ideeya Xwedê hate xurtkirin, û di serdema nûjen de, bi zerweya ramana navendî-mijarê, Idee û an ramana metafîzîkî bi rastî gihîşt zerweya xwe. Ji ber vê yekê, ji ber ku Hebûn bi xwe bêtir bi bandora ramana metafîzîkî ji ramana ontolojik tê fahmkirin, ya ku jê re dîroka felsefeyê tê gotin, ji bo Heidegger, dîroka felsefeya metafîzîkî an 'Onto-Teolojiyê' û an ontoloji û teolojiyê ye. Bi cudahiya ku felsefeya Descartes di navbera şûbje û objeyê de çekiriye, şûbje nûjen karîbûye bi objeyê re rûbirû bibe, û obje bûye berhevokek tiştên ku

ji bo şûbjeyê hene. Di serdema nûjen de, bi serdema teknolojiyê re, subjeya nûjen, bi baweriya xwe ya ku ji hêla zanîna teknîkî û zanistî ve tê dayîn, cîhan kêr kiriyê wêneyek diyarkirî, û cîhan ji hêla subjeya nûjen ve hatiye çarçovekirin. Di dema ku di ramana/ideeya Descartes de, forma herî radîkal a çareserkirina objeyê ji xweya ramanwer tê jiyîn, di serdema teknolojiyê de, metafîzîk bi pêkhanîna teknolojiyê sekuler bûye. Ev pêvajoya sekulerkirinê xwe wekî encama ramana/deeya metafîzîkî ya navendî a şûbjeyê ya serdema modern nîşan dide.

Ji wê aliyê ve wê têngîna heidegger ku ew bi têngîna şûbje û objeyê re wê dihênê ser ziman wê dîmenekê wê bi têngîna 'wêneyê dûnya heyî' ku wê Witgenstein weke bûnek şenber a dûnya heyî lê dihizirê jî wê di rengekê de wê di wê de wê li wê bihizirê. Li gorî wê dîmenê wê têngîna wêneya witgenstein wê di rengekê de wê, di dîmenekê de wê, wêna weke dîmenekê mantiqî ê levkirî wê weke li wê bihizirê. Di wê temenê de wê di wê wêneyê de wê em ku em empatiyekê wê bi wê re wê bikin wê dikarin kifşkirina bikin. Yek wê bi hebûna hundurê wêneyê a bi hiş ku ew dikê û mirov wê weke platon dibêjê lê şiyar dibê û dikeve farqê û an bîrê de wê bi wê re wê fahmbikê. Dîmenê dîn di nava dîmenê cihane giştî de ew wêneyê ku ew hatiya kişandin wê weke dîmenekê ji wê û an beşek ji wê dîmenê wê bê. Lê ew beşa dîmenê wê karibê têngînek bi ya giştîya wê wêneyê cihane giştî di xwe de wê bide diyarkirin? Wê dema ku em li wê dihizirin wê ev wêna wê di rengekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bihizirê ku wê têngîna Witgenstein wê wêneyî wê yê şênber û wênayê cihane giştî ê heidegger wê, di rengekê de wê dîmenekê bi berfireh a ku mirov wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê di şêwayekê de ew weke li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, karibê bigihijê wê têngîna weke 'deeya metafîzîkî ya navendî a şûbjeyê' berhev dikê jî wê di rengekê de wê dîmenekê fahmkirinê wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê. Lê farq ew a ku wê Witgenstein bahsa ideeyek bi wê rengê nakê. Ew di naalojiyek cihê de wê li dûnya derve wê li wê bihizirê û wê çawa wê, di ahenge wê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê wê bikê ku ew bi wê bigihijê çerçoveyek fahmkirin. Di wê nûqteyê de wê, metafîzîka heidegger aliyê ku wê di wê nûqteyê de wê eleqaya me bi wê nûqteyê de wê zêde bide diyarkirin wê têngîna şûbjeyîya berhevker a di wê têngîna wê de wê bi wê bihizirê û ev

wê, têngîna wî ya metafîzikê wê di rengekê de wê tabîî têngîne hebûnê a bi pêvajoyê û an demê re wê weke pêşdikeve wê, bikê nava rengekê fahmkirinê de. Di wê temenê de wê, têngîna metafîzika serdema navîn a weke venegûhar wê, di wê temenê de wê ser rexnegirtina wê re wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê. Lê aliyekê din ê hizra heidegger wê weke di wê nûqtayê de wê weke pêwîst bê ku mirov wê bikê berlêpîrsinê de. Ew jî wê cihêkirina nava felsefeyê û metafîzikê de. Di wê nûqtayê ez naxwezim felsefeyê bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê de dervî wê çerçoveya fahmkirinê bigrim. Vaji wê weke şêwayekê fahmkirinê wê di rengeklê de wê weke karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke laiyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê nûqtayê de wê dema ku ez bahsa felsefeyê dikim ku ez dervî çerçoveyê nebînim ez hizirim ku wê di rengekê de wê bikima xismeta metafîzikê de wê, weke şêwayekê bi wê ê fahmkirinê ê giştî bi şêwayê de wê li wê dihizirim. Di wê temenê de wê, têngîna metafîzikê wê, weke bi wê têngîna pêvajoya hebûna pêşdikeve re wê di wê de wê bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê wê bi felsefeyê û pêvajoyên jiyânî re wê fahmbikê. Lê ji aliyê jiyânê ve wê, di rengekê de wê biqasî wê fahmbikê wê têngîna ji aliyê şûbjeyê û fahmkirina wê re wê weke şûbjeya fahmdikê û an têngîna razberiya fahmkirinê wê weke bi çerçoveyek hizirî re wê di wê de wê bi wê re wê li wê bihizirim.

•

Metafizik û gotina razberiyê

Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê çawa wê têngînek weke ya ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê bê. Di demên hemdem de wê têngîna metafîzikê wê ji wê aliyê ve wê bi têngîna razberiyê re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê ji wê têngîna razberiyê a ku wê bi gotina metafîzikê re wê were ser ziman ku wê gotin di cih de bê wê weke Wîngenestein wê werênê ser ziman wê weke 'ya nayê fahmkirin' û hwd re wê di şêwayekê de wê were diyarkirin û wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke 'aliyê ku ew jî wê dûr were sekin in' wê di dîmenekê de wê ew wê were pênasekirin.

Di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman

ku wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê wê, mijare têngîna metafizikê wê di demên hemdem de wê weke aliyekê wê yê ku wê hem bi felsefeya demên ronakbiriye ên piştî ronasansê weke bi hizrên Locke û Hume û hwd re wê were lê hizirkirî wê bibê û hem jî wê di wê temenê de wê bi hizirê mantiqvanên hemdem ên weke 'dordora wiyane' û hwd re wê di rengekê de wê were lê hizirkirî. Di wê temenê de wê mijare metafizikê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê pêşî wê weke pêwîst bê ku wê bi demên hemdem re wê hinekê wê ser wê bisekinê bê.

Wê weke ku wê A. W. Moore di xabate xwe ya bi navê "The Evolution of Modern Metaphysics: Making Sense of Things" ku wê werênê ser ziman de wê di rengekê de wê weke kî wê dîmenekê dahûrî wê bi wê re wê li têngîna metafizikê wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di wê çerçoveyê de wê, werênê ser ziman. Di vê beşê de emê hinekê xwe li hizrên Moore bigirin û di wê temenê de wê di dewama wê de wê hinekê bi wê û an jî wê bikin ku wê fahmbikin û wê werênina ser ziman.

Pozîtîvîstên mantiqî yên ku jî hêla dahûrî (analîtîk) ve rêz lê dihat girtin bawer dikirin ku pêşketinên nû di mantiqê de dikarin têkiliya di navbera "têkiliyên ramanan" û "pirsgirêkên rastiyan" de jî ya ku Hume bi dest xistibû çêtir rave bikin. Lêbelê, çawa cûrbecûr tiştên ku bi awayekî hestiyarî hatine dayîn ("pirsgirêkên rastiyan") dikare jî hêla mantiqa nû ve çêtir were çareser kirin, ne mijarek ku Moore nîqaş kir bû. Ger em bihizirin ku ev mantiq - wekî ku berê hate destnîşan kirin - fonksiyona pêşîlêgirtina kopulayê jî holê radike, wê hingê dibe ku tenê tiştê ku felsefe dikare bi alîkariya mantiqê jî nû ve ava bike çarçoveya mantiqî ya jî bo xebitandina cûrbecûriya hestiyarî be; ne ku ev mantiq çawa hestê digire. Ankû, tiştê ku Kant bi şiyana bersivdayîna bi doktrîna xwe ya darizandinên a priori yên sentetîk mebest dikir ew bû ku jî bo pozîtîvîstên mantiqî anatopîk bû.

Humeanîzma pozîtîvîzma mantiqî di baweriya wan de ye ku ew dikarin cudahiya Hume di navbera "têkiliyên ramanan" û "pirsgirêkên rastiyan" de wekî cudahiyek di navbera daxuyaniyên analîtîk û daxuyaniyên empirîk de jî nû ve hilberînin. Şemaya ku pozîtîvîzma mantiqî bi berfirehî jî bo têngîhîştina rastiye qebûl dike ev e: ya ku jî hêla analîtîk ve rast e û jî ber vê yekê a priori tê naskirin, û ya ku jî hêla sentetîk ve rast e û jî ber vê yekê tenê a posteriori, ankû, li ser bingeha ezmûna hestiyarî tê naskirin. Hemî daxuyaniyên li derveyî analîtîk û sentetîk wateya rastîn nîn in.

Bê guman, ev formek pir sînordar e ku ji hêla Moore ve tê bikar hanîn da ku wateya wateyê dikê ku ew bi wê zelal bike. Ew dibêje ku tenê tiştê ku dikare bi rengê teqez wekî rast an taxmin were destnîşankirin wateya rastîn heye, ankû watedar e. Ji ber ku ev çiqas nelojîk e di warê hemî ramanên ku beşek ji jiyana mirovan de ne, ne ecêb e ku pozîtîvîstên mentiqî di parastina vê nêrînê de zehmetî dikişînin.

Moore her weha destnîşan dike ku pozîtîvîstên mentiqî hebûna formên wateyê ji bilî yên ku ew wekî rastîn dibînin paşguh nakin. Mînaqî, daxuyanî dikarin hestan îfade bikin, lê gelo daxuyaniyên weha wate hebûn - an jî ew tenê daxuyanî bûn? Ger wan wate hebûya, pirsgrêk bi têgeha cihêreng a wateyê derdikeve holê. Û di pozîtîvîstên rasyonel de şopek nîqaşek wusa hindik an jî tune ye, ne di Carnap de. Berjewendiya wan bi giranî di wê wateyê de ye ku tişt dikarin li gorî hin pîvanan rast an xelet bin, ku di bingehe de daxuyaniyên sentetîk in ku di zanistên xwezayî de hatine formulekirin.

Ji perspektîfa zanista xwezayî ve, ev nêzîkatî texmîn dike ku yekane karê zelalkirina wateya wateyê di ji nû ve avakirina bingehe têgehî ya zanista xwezayî de ye. Ankû, projeya ku em di xebata yekem a sîstematîk a Carnap, 'Der logische Aufbau der Welt (Avakirina Mantîqî ya Cîhanê)' de dibînin. Ji ber vê yekê, Carnap dê neçar bimîne ku qebûl bike ku tenê çarçoveyek heye ku zanist li ser wê ava bûye. Lê di rastiye de, ev ne wisa ye: "Carnap îdîa dike ku cudahiya di navbera rastî û derewê de, ya herî bingeîn ji hemî cudahiyan ku ji pozîtîvîstên mantîqî re balkêş in, tenê di çarçoveyek zimannasî de dixebite; çarçoveyek zimannasî ku tê de mirov bi awayekî sîstematîk li ser hebûnên taybetî diaxive." Ji ber vê yekê Carnap ji hebûna "çarçoveyên zimannasî" yên cûda re vekirî ye, lê Moore sedemê bi hûrgulîtir rave nake. Dibe ku ew ji ber ku ew ê ya cûda yên pirsgrêkên metafîzîkî ji ya ku ew pêşkêşîya xwe li ser ava dike derxe holê?

Ez dixwazim diyar bikim ku taybetmendiya cihêreng a zanista xwezayî karakterê wê yê empirîk e; ankû avahiya wê ya mantîqî-semantîk li ser daneyên hestî ye. Lê li gorî Carnap, ev pêşkêşkirina hestî taybetmendiyên xwe tune ne û ji ber vê yekê tenê bi rêya çarçoveyek têgehî dibe û di nav van çarçoveyên gengaz de, zanistên xwezayî yên çêtirîn in. Lê çima ew çêtirîn in? Ji bo bersiva vê pirsê, pêdivî ye ku were îsbat kirin ka çima têgeha xwezayê ku zanistên xwezayî li ser wan ava bûne tenê ya rast e. Û ev bê guman dibe sedema dermankirinek tematîk a metafîzîkê bi awayekî cûda ji ya Moore.

Lêbelê, Moore di derbarê sedema ku ev pirs di Carnap de nayê raber kirin de pir zelal e: "Ev pirsêk çarçoveya têkildar e, gelo em rast in ku wê qebûl bikin. Û ev me ji rast û xelet wêdetir dibe." Pozîtîvîsma mantiqî tekez dike ku cûrbecûrîya bi hestî hatî dayîn divê fonksiyonek epistemolojîk hebe, ankû divê û divê bibe alîkar ku diyar bike ka daxuyaniyek rast e an xelet e. Lê ji ber ku cûrbecûrîya bi aqilane hatiye dayîn xwedî xwe-tespîtkirin nîne (têgeheke wê tune ye), destnîşankirina gotinan wekî rast an derew tenê dikare di çarçoveyek têgehî ya bijartî de were destnîşankirin. Ji ber vê yekê, ev felsefe bêtir li ser ji nû ve avakirina çarçoveya têgehî disekine, bi rewakirina sedema ku tenê çarçoveyek rastîn heye eleqedar e.

Ji ber vê yekê, pir lihevhatî ye ku Carnap metafîzîkê wekî "binpêkirina rêzimana mantiqî" pêname dike û ne wekî şaşfêmkirina cûrbecûrîya bi aqilane hatiye dayîn. Koka metafîzîkê di karhanîna me ya peyvînan de bi awayên ku pir caran bi tiştê ku ew behsa wê dikin re naguncin de ye, berevajî vê, di guherbarek de ye ku diyar dike ka forma standard a karanîna çî ye. Ew ji bo peydakirina çarçoveyek tê bikar anîn; ev rêbaz ew e ku ew jê re "wateya rastîn" jî dibêje. Lê heke wusa be, ma wateya rastîn a peyvekê tenê peymanek nabe? Ji bo ku nekeve nav dubendiya metafîzîkî ku "wateya rastîn" divê bi eslê xwe re li hev bike, ankû taybetmendiyên bingehîn îfade bike, Carnap di navbera axaftina madî (mînaq, gul madeyek e) û bi axaftinê (mînaq, peyva "gul" navdêrek e) de cûdahiyê dike.

Di wê nûqtayê de wê ji ya ku wê bi têngîna Carnap re wê karibê wê fahmbikê wê karibê di dîmenekê din de were têngîna wêneyê ji jiyanê yê Witgenstein. Di wê temenê de wê di wêneyê de wê weke ku wê, bi têngîna gul heya û û sor a û an peyva gul heya û ku em dikarin wê bibênin wê têngînekê wê bi me re wê çêbikê. Wekî din wê di wê temenê de wê têngîna weke gul madeyek jî ya wê serê me de wê di rengê de wê bide çêkirin. Lê li vir wê pirs wê bi wê re wê di serî de wê bibin ku ew gul bi serê xwe nin a bê. Di wê temenê de wê ew girêdanên wê di wê temenê de wê bi çawa hebûna wê, çî rengê hebûna wê û hwd re wê hebê. Aristoteles wê di wê nûqtayê de wê weke pirsên weke bi têngîna ber çî ew sor a wê, di rengê de wê pirsîrêk bi têngîna şûbjeyê û an aqilekê şûbjeyê wê li wê bipirsê. Di wê de wê, karibê wê ber ku ew şor a ew sûrbûna wê diyar dibê wê fahmbikê. Lê ji rengê din ve jî wê weke ku ew ne tenê ber ku ew sor a lê ber ku ew heya wê, di şewayekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Li vir wê bi xwezayî wê mijare fahmkirinê wê di rengê de wê bi ya

heyî ve wê weke ku wê were girêdan. Di wê temenê de wê, têngîna wateya gula sor wê, di wê temenê de wê, weke ew bi hebûna xwe re wê, bide diyarkirin. Li vir wê dema ku em bi têngîna wateya ji wateyê wê, di rengekê de wê bi wê li wê bihizirin wê demê wê, gul wê çî wateyê wê di xwe de wê, bihawênê wê bi hebûn û rengê wê, û hwd re wê weke bi xoslet û teybetiyên wê re wê, di şêwayekê de wê ji aliyekê ve wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Lê ev wê karibê wê, bi tememî wê fahmkirina me bide fahmkirin? Wê dema ku em li wêneyê Witgenstein bihizirin wê demê em dikarin wê bibêjin ku wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê, xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê weke bide diyarkirin. Di wêjeyê ku ew dihê kişandin de û an dihê dîtîn de wê çerçoveyek wê weke ji nava giştîbûnekê wê were dîtîn. Ne bi sînorê wêneyê re wê ew wê dawî bibê û ne jî w di rengekê de wê, wêne wê karibê wê dervî wê weke bi wêneyekê wê were fahmkirin. Ya ku wê weke ku wê Witgenstein wê di rengekê de wê, weke dibê ku ew li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew mirov wê li wê nehizirê ber ku ew nayê fahmkirin a hhizra weke ideeyêkê li piştî wêneyê ku ew weke ku ew tefkir dikê bê.

Di girêdanên nava wêneyê de wê, bi girêdanên dervî wêneyê re wê, bibê û wê di wê temenê de wê ne ya dervî wêneyê wê bêî ya wêneyê wê di rengekê de wê karibê tam weke were fahmkirin û ne jî ya di wêneyê de wê dervî ya dervî wê karibê bi tememî weke were fahmkirin. Di wê temenê de wê, di wê nûqteyê de wê hewldanên weke yên Carnap ên weke 'mantiqê giştî' û an 'mantiqê cihanê' wê di wê temenê de ew di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê giştîtiya wê re wê weke ku wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Lê ku ew bi çerçoveya têngîna mantiqê giştî re wê li wê bihizirin wê yên di nava wêneyê de wê weke hevgirtinên bi hev ve wê weke têkiliya wan ya bi heyina wan û dîmenekê ontolojikî wê weke ku wê bibê wê di rengekê de wê bibê. Di wê temenê de wê, du kesên ku ew hev nasnekin di wêneyekê ku ew ji aliyê kesek sêyem ve hat kişandin wê, çawa wê weke beşên wê wêneyê ku ew dervî wan wê bibê wê weke têngînek ku em dikarin wê di wê nûqteyê de wê bi têngîna wê razberiya ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê ji du aliyan ve wê fahmbikê. Yek ji aliyê levkirina nava wêneyê û kişandina wê bê. Ya din jî jî wê di wê temenê de wê, bi xwezayîya wê bê. Lê di wê temenê de wê têngînek sedemî wê weke ku wê carna hume wê bi

kirpênê heta ku em bi aqilekê şûbjeyê li wê ne hizirê û wê kifşnekê wê weke laiyeke dervî wê di şewayekê de wê bimênê. Di têngîna rastin de wê wateya sedemê wê di wê temenê de wê bi hebûnê re wê çî bê wê di wê nûqteyê de wê, bi têngînek weke dihê tefkirkirin û an hizirkirin ku wê, ew werênê ser ziman wê weke karibê wê fahmbikê bê.

Di fêrsên fahmkirinê ên wê nûqteyê de wê weke têngînên bi hebûnê wê weke dervî têngîna sedemê wê bi heyiniya xwe wê weke hebin. Ev wê weke têngînekê bi wê rengê wê di serê me de wê weke ku wê biafirênê wê weke dervî ya fahmkirinê wê weke bi hebûna wê re ew wê weke heya wê di şewayekê de wê di serê mirov de wê weke ku wê di rengekê de wê weke ku wê bide çêkirin û diyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna hebûnê wê, di wê nûqteyê de wê, weke wê ku wê di şewayekê de wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê jî wê bi wê hebûnê bi aliyên wê yên hundurîn û derveyî wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Di ali û awayekê din de jî wê şewaye fahmkirina mijare hebûnê û an têngîna metafizîkê wê di wê temenê de wê di demên hemdem de wê di rengekê de wê weke ku wê bi zêdeyî wê ser wê were sekin in û wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê çawa wê were fahmkirin wê weke karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna zanina demê û pêvane wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê, bi ya moda fizîkî û an maddî û an ya ne fizîkî û an ya ne maddî wê di rengekê de wê li wê bihizirê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, hizirkirinên rexneyî ên di demên hemdem de wê ser têngîna metafizîkê wê werina kirin wê hinekê jî wê di wê temenê de wê di temenê 'ji têngîna metafizîkê ravînê' re ku wê werina diyarkirin re wê di wê temenê de wê, ser wê were sekin in. Di wê temenê de wê têngînên weke bi pêvajoya fahmkirinê re wê di wê temenê de wê weke karibê wê werênê ser ziman ku wê di rengekê de wê weke ku wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê intibaya ku wê bi wê were diyarkirin wê ew bê ku ez dema ku minaq weke bi ya maddî re alaqadar dibim û wê dikin wê werênima ser ziman wê weke ku ez bi weke hebûnekê heyina wan re ez weke alaqadar dibim. Di wê temenê de ew çîna ez bi wê re wê di rengekê de wê weke alaqadar dibim.

Di demên hemdem de wê di nava mijare şîroveyên ser hebûnê de wê têkiliya nava hizirkirin û fahmkirina bi ya aliyê maddî û ya bi aliyê

nemaddî re wê çawa wê di rengekê de wê bibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê, di rengekê de wê were diyarkirin. Di aslê xwe de wê weke du aliyên ku wê, di wê temenê de wê di fahmkirinê de êw weke ku wê xwe bidina diyarkirin bin. Li vir wê, di rengekê de wê, dema ku ez bi aliyê maddî re wê alaquadar dibim wê çi ya û ne çiya ser temenê wê heyina wê ya hebûnî dihizirim û wê di dewama wê de wê hebûna wê ya heyinî wê weke ku wê bi wê re wê dikim ku wê fahmbikim.

Lê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di rengekê de wê aliyê wê yê zêhni û bi wê re wê aliyê wê yê hundurîn ku wê weke bi têtîna nerina hundurîn re wê di rengekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê weke karibê wê di rengekê de wê weke fahmbikê û wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê di wê temenê de wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê çeroveyê de wê werênê ser ziman bê.

Aliyê ne maddî wê hertimî wê weke aliyê ku wê bale mirov wê bi fahmkirinê wê bikişênê ku wê weke di wê fahmkirina aliyê maddî de wê weke dervî wê bimênê. Di wê nûqtayê de wê weke pêvajoyek fahmkirinê ku em li vir kirpendinekê bi gotina descartes a weke 'hişê di xwe de bi hiş' li wê bihizirin wê di wê temenê de wê, weke weke aliyekê bi rêgezên xwe weke bi serê xwe heya û wê di wê temenê de wê weke dîsa bi şîroveya descartes a weke têtîna nava zêhn û bedenê de ku wê werênê ser ziman wê weke ji ya fizikê cihê wê ya zêhnî wê bi serê xwe wê xwediyê rêgezên xwe yên bi fahmkirinê ên weke û bixwe bin û yên fizikê wê dervî wê weke ku wê bi serê xwe wê weke bi xwe wê xwediyê rêgez û şêwayê xwe yê fahmkirinê ê cihê bê ku wê werênê ser ziman wê karibê wê fahmbikê bê. Filosofên weke heidegger û an Carnap û hwd wê di wê temenê de wê, cihêkirina nava aliyê maddî û yê ne maddî de wê dema ku ew bi hizrî dikin wê di wê temenê de wê weke du pêvajoyên bi serê xwe ên fahmkirinê wê di wê temenê de wê weke ku wê bidina diyarkirin û di wê temenê de wê weke bandûra platon û piştî descartes jî wê weke ser hizrên wan wê di wê rengê de wê weke ku wê karibê bi rengekê weke kifşbikê bê.

Jî wê aliyê ve wê têtîna pêvajoya hizrî a ku wê di rengekê de wê weke têtînen weke Moore wê şîrovebikin wê, di rengekê de wê, dîmenê fahmkirinê ê ku wê ser pozitivstvanên mantiqî re wê bikê wê weke rengekê wê weke determinist wê di rengekê de wê weke dîmenekê wê bixwezê li wê bigihijê. Minaq wê gotinên weke weke bi vê rengê wê dikarê wê fahmbikê. "Wê ber ku wê fihêtî hebê û mirov wê fahmdikê" re wê werênê ser ziman. Ev wê weke têtînek weke ya platonist a weke

dervî me û hizra me wê weke heyinek têtînî ku ew hebê û mirov wê kifşbikê û an wê fahmbikê re wê werênê ser ziman Positivist wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi têtîna ew dervî me heya lê ew ne di dîmennekê bi rêkûpêk de ya. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê rêgezê wê weke ya piştrastkirinê û an vaji wê piştrastnekirinê wê di şêwayekê de ku wê weke rêgeza verastkirinê jî wê were diyarkirin wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Li gorî hizirvanên wê warê ên ku ew bi têtîna mantiqê re ku ew ser mijarê ponijin ên weke Heidegger, wê wek têtînek guncaw ku rêgeza verastkirinê li derveyî cudahiya rast-şaş were bicihkirin kirin ku wê fahmbikin. Di dewama wê de wê, vê yekê wekî "vebijarka bê rastî" bi nav bikin. Û diyarkirina herî balkêş ew e ku ev rêgeza wekî pênaseyek were hesibandin ku diyar dike ka "wateya peyvê" çi ye. Pozîtîvistê mantiqî wek A.J. Ayer bi awayekî herî êşkere hewl dide ku rêgeza verastkirinê wekî pênaseyek qebûlkirî rewşa bike, lê wî negotiye ku ew bi tevahî ji vê çareseriyê razî ye. Çima na? Moore dipirse. Ew bersiva jêrîn dide: Her çend rêgeza verastkirinê pênaseyek qebûlkirî be jî, pîrsa çima divê rêz li rêzîknameyek wusa were girtin hîn jî dimîne. Û Ayer her weha qebûl kir ku ev pîrsek tevlihev e û bê bersiv e. Ger Carnap muhtemelen vê pîrsê wekî bi heman rengî tevlihev nedîtibe, ew ji ber ku, li gorî wî, rêgeza verastkirinê dikare wekî hêmanek diyarker di çarçoveya zimannasî de were girtin bê. (Moore 2013)

Di aslê xwe de wê di wê temenê de wê weke hebûnek zêhnî ku ew wê weke dervî me dihizirê wê di wê temenê de wê kifşkirinên descartes wê, di rengekê de wê bêtê ser ziman wê piştî wê ji Carnap şîroveyê Moore re jî wê bi têtînen weke "wê dema ku em biryarên xwe didin û biriqînên wê pêkdihênin" de wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê di nava wê de wê têtîna biryarê û biriqîna wê weke fêrsên fahmkirinê ên ku ew di dewama hev de wê bi wê re wê weke karibin wê fahmbikin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di roja me de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare metafîzîkê wê were li wê hizirkirin ku wê di demên hemdem ên bi zanyari de wê di nava hizrên me de wê bi rehetî wê weke têtînek digerihe û dikare wê kifşbikê wê, weke hinek sedemên wê yên bi fahmkirinê ve wê girêdayî jî wê hebin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke şêwayekê wê yê

kku ew wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di demên hemdem de wê niqaşên ser têtîna naturallismê û ya emprisismê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke karibê di rengekê de wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werên ser ziman. Diwê temenê de wê, di demên destpêka sedsale 20an de wê niqaş zêdeyi wê bi navenditiya felsefeyê wê ber ku wê bibin wê, di wê temenê de wê kijan wê bigihênê felsefeyê ser têtîna emprisismê û an ya naturalismê re wê bibê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Têtînen empriikî wê di wê temenê de wê, weke têtîhên zêhni wê bimênin ê wê dîmenekê wê weke ya li jîyanê girtî wê di rengekê de wê hertimî wê weke ku wê bidina me. Lê yên naturalismê wê di dîmenekê xwezayî de wê weke dîmenê ku ew dide me wê weke zêdetirî wê nêzî felsefeyê bê. Ez dixwezim vebijêrim ku wê weke sumerîyan û an piştî hûrîyan fikir wê çawa wê di xwezayê de wê zêhnê wê bi cihbikin û wê bi wê re wê fahmkiriinek wê bi wê re wê ku wê herdû ali wê di rengekê de wê bi wê re wê bîna ser ziman bi wê fahmbikim.

Moore wê dema ku wê şîroveyên xwe wê minaq wê di rengekê de wê weke ser şîroveyên naturalisma Quine re wê bikê re wê encamek bi wê rengê wê ser wê re wê bo felsefeyê wê di hizra xwe de wê bixwezê ku ew li wê bigihijê. Di wê temenê de wê, şîroveya moore wê di wê rengê de wê aliyê wê yê ku ew bale dikişênê ser xwe wê di wê temenê de wê, bi wê aliyê bê. Bi vê yekê Moore digihê wê encamê ku bîngeha felsefeya Quine ne empîrîzm e, lê xwezayîbûn e. Ew nîşan dide ku dema ku ezmûna hestî birhanên zelal ji bo avakirina teoriya zanistî peyda nake, divê em helwestek ekumenîkî bigirin: alternatîfên cûrbecûr ên ku ji hêla ezmûna hestî ve têne vekirin bi heman rengî baş in. Li gorî Moore, Quine di salan de di navbera helwestek wusa ekumenîk û têtînek wek ya hebûnê a xwezayî de ku jê re dibêje ku divê ew alternatîfa herî lihevhatî bi xwezayîbûnê re hilbijêre. Û ev tê vê wateyê ku "xwezayîbûn, ku çîroka xwe dide pêş, ber bi hebûnitiyê ve diçe (Moore 2013)".

Di wê temenê de wê, rewşa zanînê û an zanistê wê di wê temenê de wê dema ku em bi dîmenekê wê weke ya bi zanina piştrast re wê li wê bihizirê wê dervî wê ya weke were fahmkirin wê zêdetirî wê dîmenekê wê yê ku ew dikarê were kifşkirin wê bibê. Di wê temenê de wê, ya zanîni û zanistî wê, ji aliyekê ve wê weke ya ku ew hatiya bi hişkirin jî bê. An jî hhatiya weke piştrastkirin bê.

Minaq ya dervî zaninê wê hertimî wê weke pirsekê wê di wê temenê de wê xwe bide diyarkirin û wê heta ku wê pêvajoyên pêşketinê wê hebin wê weke ku wê ya bi zanin û zanistê hati piştrastkirin weke hatî kifşkirin û ya dervî ku ew ne hati kifşkirin û an diyarkirin jî wê hebê. Ew ya ku ew weke ne hati fahmkirin wê hertimî wê weke mal û an weke qasra metafîzîkê ku wê di wê de wê biji jî bê. Wê bi wê re wê, dervî wê ew wê hebê û wê, di wê temenê de wê, weke ku em çendî wê kifşkirinê dikin û bi wê pêde çûn jî wê weke ew jî xwe ji wê barî ya nediyar wê bikê.. Di wê temenê de wê, hertimî wê bi ya nediyar wê hebê.

Li vir di rewşekê de wê dîmenekê din wê weke ku mirov wê ser têtîna xwezayê re wê weke karibê wê fahmbikê wê dualî wê xwe bide diyarkirin. Yek yê xwezayê ku ew ser ya xwezaya fahmkirî û ya din ya xwezayê hê ne hatiya fahmkirin bê. Di wê temenê de wê, weke du aliyên ku wê di fahmkirina me de wê weke rengê fahmkirinê a xwezayî wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Xweza di dîmenê xwe ya di hê dîtin û fahmkirin de wê weke ji aliyekê ve wê li hemberê têtîna metafîzîkê jî wê weke di rengekê de wê bisekinê. Metafizîk di nava fahmkirinên hemdem de wê bi zêdeyî wê di nava ya zêhnî û hwd de wê weke dîmenekê fahmkirinê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin bê.

Li vir wê di rengekê de wê, di rengekê de wê bi hizirkirinên ser felsefeyê re ku mirov li mijarê binerê wê karibê wê fahmbikê ku wê weke bi encamên fahmkirinê ên demên hemdem de jî wê were kifşkirin ku wê çawa wê, kirpendinek zêde navendîparêz a weke naturalist wê ne kêmtî ya weke ya empirîk wê karibê kêmesîyan wê bi xwe re wê bide diyarkirin û di rengekê de wê hizirvanên weke Moore wê ser hizrên Quine re wê di rengekê de wê kirpendinna ser wê nûqteyê wê bikin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, têtîna şûbjeyê a bi objeyê pirraliya wê di fahmkirinê de û ya objeyê bi şûbjeyê pirraliya wê di fahmkirine de wê weke yelpzeyek berfireh a ku mirov wê li wê bihizirê wê biafirênê û wê nikaribê ji yekê bi ya din xwe bi sînor bikê.

Li gorî Moore, minaq Quine avên xwezayî ewqas tevlihev kir ku wî metafîzîkek derxist holê ku dibe ku ji bo pozîtîvîstên mentiqî nefikîrî be. Ew David Lewis wekî mînaqek ji bo metafîzîkek wusa nû bikar tîne. Û Moore dibêje ku tiştê herî berbiçav ev e ku ev metafîzîk qet li ser xwe nafikire, ankû ew xwe wekî tişteke pîrsgirêkdar di têtîkiliya bi têtîhîştîna zanistî û xwezayî ya rastiyê de nabîne. Ev ji ber ku mirov bi rastiyê ve girêdayî nabe, lê wê bi alîkariya teoriyên sofîstîke ava dike. Ji ber ku

felsefe bûye qada listikê ya her cûre teoriyên li ser aliyên herî razber (abstrakt) ên zanistê, ku bi tevahî bê bingeş in, sînorek ji bo teoriyên ku dikarin werin avakirin tune - heya ku ew bi awayekî mentiqî "teoriyên baş-avakirî" bin. Ji bilî vê, wekî felsefeyek, ew "mijarek ramanê" ne. Di têngîna Lewis de, li gorî Moore, ev dibe sedema metafizîkek ku "bi tevahî dişibihe skolastîsîsmê" ku ew di demên hemdem de bi wê dihê ser ziman. Wekî din jî wê, bi gotinek din weke skolastîsîsmê hemdem wê dixwezê diyarbikê (Moore 2013, 330).

Li vir di aslê xwe de wê dema ku em di dewama wê de wê bi felsefeyê û têngîna hebûnê re wê li wê dihizirin wê weke pêvajoyek fahmkirinê a teybet ku wê bi temenê zêhni wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin. Ji filosofên weke Kant û heta Davis Lewis wê weke modelêk hizirkirinê a felsefeyî wê weke 'nerinekê' wê di şewayekê de wê weke ku wê bidina diyarkirin. Kant wê hinekê din wê bi têngîna xwe ya 'apriori' yan wê weke jî wê rastiye wê weke zêdetirî bi ber dûmenekê ontolojîkî ve herê û wê jî têngîna weke nerinekê wê weke ku wê dûrkeve. Ev têngîna weke nerinekê bi têngîna gotina xwe ya hiş bixwe re wê descartes wê di rengekê de wê dûmenekê epistemolojîkî ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wî û wê nerînê re wê fahmbikin wê bibê.

Ji aliyê metafizîkî ve, têngîna realîsma wek modal a Lewis bi tevahî felsefî ye û dûv re wekî "pirsgirêkek ramanê" tê hesibandin. Ew di awayê têngihîştina me ya rastiye de ti cûdahiyek çênake, lê filozofên nûjen bi awayekî erênî li ser wê fikirîne, lê pozîtîvîstên mentiqî bi awayekî neyînî li ser wê fikirîne. Di vê çarçoveyê de, Moore dîsa balê dikişîne ser bandora Quine: "filozofên analîtîk, her çend ew di bin bandûra Quine de bûn jî, dest bi gumanbarkirina cûdahiyên cûda yên têkildar kirin, nemaze cûdahiya di navbera tiştê ku pêwîst e û tiştê ku pêwîst e." (Moore 2013, 342)

Dema ku pêdivî tiştek e ku tenê di mentiqê de heye û ne di cîhana rastîn de, metafizîk karakterê xwe wekî dîsîplînek humanîst winda dike; ankû, ew êdî "bi hewldana têngihîştina cihê mirovahiyê di nexşeya mezintir de ve girêdayî nîne" (Moore 2013, 343) û ji ber vê yekê beşdarî zelalkirina wateya tiştan nabe. Di metafizîkê de ku realîsma modal xizmeta me dike, ev tişt bûne avahiyên azad-herikîn. ..

Filozofê dawîn di kevneşopiya analîtîk de ku Moore pê re eleqedar dibe Michael Dummett e. Ê bi awayekî, ev çerxek temam e: Dummett, di gelek berhemên xwe de, Frege wekî bavê resen ê tevgera analîtîk di felsefeyê de destnîşan kiriye, lê Dummett di heman demê de filozofê

analîtîk e ku herî kêmandik bêlaqatiyê ji metafîzîkê nîşan dide. Li gorî Dummett, bêî pejiwandina berfireh û nûvekirî ya felsefeya Frege, ne mimkûn e ku di felsefeyê de pêşveçûn çêbibe. Lê ma ew ne wekhev e ku tê wê wateyê ku piraniya tiştên ku di bin navê felsefeya analîtîk de piştî Frege qewimîn rêyek bê encam bûn? Ger wusa be, çima? Li gorî Dummett, ji ber ku mirov tenê bi "têgihîştina wateya zimannasî" re mijûl dibe, ne ku wê bi karê "pêşkêşkirina wateya zimannasî di bersiva pirsên metafîzîkî yê kevneşopî de" ve girêdide (Moore 2013, 346).

Felsefeya Dahûrî (analîtîk) hema bêje bi wê ramanê ve mijûl bûye ku ew li ser zemînek ewle ye heya ku ew ji pirsgerêkên metafîzîkî dûr bikeve (ankû, bikaribe ji holê rake). Ankû, sedemek e ku em dikarin ziman bi wate bikar bînin. Di hewldana kifşkirina ka ew çawa gengaz e de, ew bi felsefe bi cihanek derve ve bêtir girêdayî bûye; û ew, li gorî Dummett, ew hiştiye ku rastiya ku erkê felsefeyê "bersiva pirsên kûr ên girîng ji bo têgihîştina cihanê" ye, ji nedîtî ve were. Lêbelê, heke ez li navnîşa berhemên Dummett binêrin, bê guman ew ji hêla rexneya wî ve bandûr bûye; berhemên hindik an jî tune ne ku pirsên mezin ên felsefî çareser dikin. Moore her weha destnîşan dike ku divê hewldanên felsefî yê Dummett wekî pêşengê metafîzîka pêşerojê werin dîtin.

Ger têgînên Frege di çareserkirina pirsên metafîzîkî yê kevneşopî de ku ji hêla têgeha Dummett ve tene destnîşan kirin werin bikar hanîn, ew girîng in: (1) Teoriya zimannasî ya wateyê divê sistematîk be; (2) Wate - berevajî baweriya pozîtîvistên mentîqî - divê tenê di analîza têgehî û zanista empirîk de neyê lêgerîn; û (3) divê xwezaparêziya Quinean ji holê were rakirin. Wekî ku tê dîtin (Moore 2013, 346) ew ne xebatek reformê ya piçûk e ku ji hêla Dummett ve tê xeyal kirin bê. Tiştê herî balkêş di vî warî de ew e ku ew difikire ku Frege divê hin sererastkirinên bingehîn bike. Îtiraza Dummett ji Frege re ew e ku ew "asteke ne maqûl a objektîfbûnê dide hesta zimannasî" û ew "nahêle ku Frege ravekirinek têrker a ka ew wate çawa di kiryarên ragihandinê yê zimannasî de tê fêmkirin û veguheztin" peyda bike (Moore 2013, 348). Bi gotineke din, Dummett bawer dike ku 'Bedeutung' ên Frege ne tenê divê tiştek be lê di heman demê de tiştek be ku were fahm kirin, ankû divê ew ji teoriya Frege ya Bedeutungen bi xwe ve bi îfade û ragihandina zimannasî ve girêdayî be. Li gorî Moore, ew dibe sedema guhertinek tevahî ya rêça Frege.

Cûdahiya di navbera Frege û Dummett de bi awayekî herî zelal di nêrîna wan a rastiye de tê diyar kirin. Ji bo Frege, rastî tiştek e ku aîdî

Bedeugen e (a sich). Ji bo Dummett, rastî bi têgihîştina me ya zimanê Bedeugen ve girêdayî dibe, ji ber ku ew di heman demê de çawa em dikarin zimanê Bedeugen bigirin, ankû rêça girêdana van tiştan bi zimanê têkildar ve jî vedihewîne: "têgeha hesta zimannasî û têgeha rastiye bi hev ve girêdayî ne û divê bi hev re werin ravekirin" (Moore 2013, 349). Ger wusa be, divê ev pirs were pirsîn gelo ev bêî pêşxistina doktrînek mimkun e ku wateya zimannasî bi rastiye ve bi rêya desteserkirina Bedeugen ve girêbide. Teoriyek ji bo mijarek wusa - bi qasî ku ez fahm dikim - di Dummett de bi qasî ku di mayî ya felsefeya analîtîk de tune ye. Bi vê sererastkirina ji Frege, Dummett divê texmîna girêdanek pêwîst di navbera ravekirina têrker a wateya zimannasî û ravekirinek têrker a wateya tiştan de pêşkêş bike. Û ev girêdan tenê dema ku mirov li ser "naveroka ramana rastîn" difikire eşkere dibe (Moore 2013, 349). Bi vî rengî, derketina holê ya karakterê giştî yê rastiye tenê di hevahengiya van her du erkên felsefî de çêdibe - û bi vî rengî bingeha metafîzîkê derdikeve holê. Li gorî Dummett, pir pirsgerêk e ka gelo rastî, ku wekî wateya daxuyaniyek îdîakar tê fahmkirin, dikare bi saya laşek serbixwe ya bi navê rastî an Bedeutung were destnîşankirin. Ev dij-realîsma wî ye.

Dema ku têgehek bi ziman tê formulekirin û dibe beşek ji ramanê, naveroka ramanê dibe tişteke gengaz û pêwîst - ew di medyayek giştî de tê ragihandin û nîqaş kirin: ziman. Lê bi vê yekê, avakirina hevokek ku ramanek rastîn vedibêje di heman demê de tê wateya îdîakirina ku ev rastî dikare were ravekirin. Bi gotineke din, tiştê ku rastiye diyar dike êdî ne tenê têkiliya di navbera raman (ziman) û naverokek xwezayî ya dayîn - ku jê re rastî an Bedeutung tê gotin - e, lê di heman demê de rastiya ku ev rastî dikare were ravekirin jî ye.

Moore li ser sê nerazîbûnên sereke yên li hember teoriya dij-realîsma Dummett berfireh dike, lê hindik an jî tişteke li ser vê helwesta felsefî ya ku dikare ji bo têgihîştin û nîqaşkirina pirsên bingeîn ên felsefî were çî wateyê nabêje. Ankû, hêz û fonksiyona wê wekî kevirê bingeîn ê prolegomenayek ji bo metafîzîka pêşerojê. Di şûna wê de, ew nîqaş dike ka ev teoriya wateya antî-realîst wekî metafîzîk çî statuyê digire, û çawa tiştê ku em li ser wê dibêjin dikare wekî guhertinek felsefî ya nûjen a îdealîsma transandantal a Kant were fahm kirin. Antî-realîsma Dummett di heman demê de hin şert û mercan formule dike ku divê ji bo ku daxuyaniyek watedar be werin bicîh kirin. Lêbelê, daxuyaniyên ku antî-realîsmê wekî teoriyek formule dikin bi xwe van şertan bicîh naynin. Ji ber vê yekê, antî-realîsma Dummett çawa ji "argumana sînorkirinê" -

pirsgirêka sînorkirinê - ku rolek ewqas mezin di pêşkêşkirina Moore ya filozofên cûrbecûr de dileyîze, dûr dikeve? Bi eşkereyî vê yekê diyar dike, ew îdîa dike ku antî-realîsma Dummett "bi qasî her tiştê ku me di vê lêpirsînê de rastî wê hatiye nelihevhatî ye" (Moore 2013, 365).

Li vir wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê di dewama wê de wê lî wê bihizirê wê çendî ku wê weke bi têngînek dervî ya metafîzîkê wê li ser têngîna şenber û mantiqê û hev wê lêgerin û lêkolînên ser hevgirtinek û hwd re wê were lê hizirkirin wê, di wê temenê de wê, ji aliyê têngîna metafîzîkê ve jî wê ji wê aliyê ve wê çawa wê, di rengekê de wê, hevgirtinek ku ew bi realîsma dînya derve bê û an dervî ya di xwe de bê wê çawa wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê ser wê were lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê, mijare metafîzîkê wê dîmenên weke ku wê di felsefeya Witgenstein wê werênê ser ziman û berê wê, Kierkegaard wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê balê bikişênê ser wê bê. Di wê nûqteyê de wê, têngîna wêneyê witgenstein me hinekê li jor wê kirpend. Lê di wê nûqteyê de wê ya ku mirov wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê nûqteyê de wê çawa wê, di rengekê de wê, dervî wê, di dîmenê realist û an rasyonel de wê were pêşxistin bê.

Di wê nûqteyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê têngîna metafîzîkê wê di şêwayekê de wê, weke aliyê nayê fahmkirin û an di rengekê de wê weke ku wê ji teoriya Dummett wê were fahmkirin ku wê weke dîmenekê wateya di gotinê de ku ew wê weke 'rastiyê' û an bi gotina 'bedeugen'ê were diyarkirin re wê ew wê ji wê aliyê ve wê weke bikê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê di gotinê de wê, lêpirsînên bi fahmkirinê û gihiştina wê hê di demên descartes de wê, bi têngîna hiş û an wateyê re wê li wê bihizirê û wê dema ku ew wê bahsa dualîsma nava beden û zêhnê wê bikê wê çawa wê dervî bedenê wê weke xwediyê rêgezên xwe yên bi fahmkirinê bin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê vê, ev weke naqşayek fahmkirinê wê çerçoveya wê di gotinê de wê weke ku wê biafirênê.

Çavkani:

*Williamson, Timothy: Knowledge and Its Limits. Oxford: Oxford University Press 2000, p. 40-45.

*Armstrong, D. Malet. A theory of Universals. London: Cambridge University Press, 1978.

*Boethius. Commentary on Porphyry's Isagoge. Trans. George MacDonald Ross. 1975.

*<https://www.scribd.com/document/75461379/Boethius-Commentary-on-Porphyry-Tr-G-MacDonald-Ross>

<https://www.scribd.com/document/75461379/Boethius-Commentary-on-Porphyry-Tr-G-MacDonald-Ross> çevrimiçi 12 Mart 2021.

*Coplestone, Frederick. History of Philosophy. Volume 2: Augustine to Scotus. New York: Image Book, 1993.

*Klima, Gyula. "Natures: The Problem of Universals". Cambridge Companion to Medieval Philosophy içinde, 196-208, Edit. A. S. McGrade. New York: Cambridge University Press, 2003.

*Marenbon, John. Boethius. Great Medieval Thinkers. New York: Oxford University Press, 2003.

*Rodriguez, Gonzalo-Pereyra. "What is the Problem of Universals?". Mind, Vol. 109, No. 434 (2000): 255-273.

*Woozley A. D. "Universals, a Historical Survey". Encyclopedia of Philosophy içinde. 587- 603. Edit. Donald M. Borchert. New York: Thomson Gale, 1967

*Hossack, Keith: The Metaphysics of Knowledge. Oxford: Oxford University Press 2007, p. 12.

*Peacocke, Christopher: «Conscious Attitudes and Self-Knowledge». I: Macdonald, Cynthia, Barry C. Smith og Crispin Wright (red.): Knowing Our Own Minds. Oxford: Oxford University Press 1998, p. 90.

*Peacocke, Christopher: A Study of Concepts. Oxford: Oxford University Press 1992, p. 68

*Hurley, Susan L.: «Overintellectualizing the Mind». I: Philosophy and Phenomenological Research 2001 (LXIII), nr. 2, p. 425–6.

*Levinas, Emmanuel. "Martin Heidegger and Ontology", Cogito. (1996); p. 64

- *Heidegger, Martin (1927) Being and Time (Sein und Zeit),
- *Heidegger, Martin (1929), What is Metaphysics?
- *Bolt, Barbara (2010). Heidegger from a New Perspective
- *Williams, J (1977). "Heidegger's Philosophy of Religion",
- *Heidegger, Martin. "Nietzsches Wort 'Gott ist tot'" (1943) translated as "The Word of Nietzsche: 'God Is Dead,'" in Off the Beaten Track, ed. and trans. Julian Young and Kenneth Haynes. Cambridge University Press, 2002
- *A. W. Moore (2013), "The Evolution of Modern Metaphysics: Making Sense of Things"

.

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2022

.